

Jeziro Nidajno
koło Czaszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno
near Czaszkowo in Masuria:
Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz
a unique sacrificial site from Late Antiquity

Jeziro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

Publikacja wydana ze środków Polskiej Akademii Nauk,
Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego
oraz
Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jezioro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Cząszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych Polskiej Akademii Nauk
Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego
Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk

TOMASZ NOWAKIEWICZ

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Jeziro Nidajno
koło Czaszkowa na Mazurach:
Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

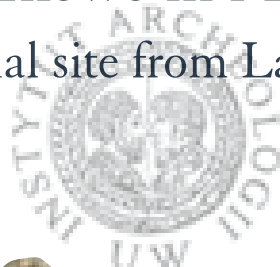
©: Autorzy / ©: Authors and:
Lake Nidajno

near Czaszkowo in Masuria:

a unique sacrificial site from Late Antiquity

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

WARSZAWA 2012

Redakcja / Editor: Tomasz Nowakiewicz

Korekta i redakcja techniczna / Revision and technical editing:
Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Tłumaczenie / Translation: Anna Kincka

Opracowanie graficzne, skład i przygotowanie do druku / Layout, DTP and cover design:
Tomasz Ciciński

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

© Copyright

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych Polskiej Akademii Nauk 2012

Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego 2012

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk 2012

Autorzy

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

Jeziorko Niedźmieńskie w Czaszkowo na Mazurach: niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Niedźmieńskie in Cząszkowo in Masuria: a unique sacrificial site from Late Antiquity

Publikacja niniejsza jest elementem towarzyszącym międzynarodowej konferencji naukowej pt. *Sacrificial Lake in Cząszkowo (Masuria). Traces of Unknown Cults and Interregional Contacts of Balts in Late Antiquity* zorganizowanej w Mrągowie w dniach 10–13 VI 2012 r. dzięki wsparciu finansowemu Powiatu Mrągowskiego, Gminy Piecki i Gminy Miasto Mrągowo

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
Polskiej Akademii Nauk

ISBN 978-83-89499-92-9

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

Druk i oprawa / Print and binding:

Drukarnia Klimiuk. Zakład Poligraficzno-Introligatorski, ul. Zwierzyniecka 8A, 00-719 Warszawa

Spis treści

Table of contents

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Wstęp / Introduction 7

Stanowisko / The site 33

niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności
Material / The material 53

Aneks / Annex 82

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria:
Analiza znalezisk / Analysis of finds 91
a unique sacrificial site from Late Antiquity

Interpretacje / Interpretation 127

Wnioski / Conclusions 135
©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Bibliografia / Bibliography 139

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Czeszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Czeszkowo in Masuria:
an unusual sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

fot. / photo: T. Nowakiewicz

Wstęp Introduction

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

■ Wprowadzenie

Publikacja niniejsza jest pozycją nietypową, ponieważ opisuje stanowisko w Czaszkowie w momencie, w którym dopiero nakreślone zostały plany prowadzenia w tym miejscu długoletnich badań archeologicznych. Ich zakres, zarówno przestrzenny jak i problemowy będzie się stale zwiększał, co w praktyce oznacza, że po każdym sezonie wykopaliskowym należy spodziewać się znacznego przyrostu nowych i istotnych danych. Jakkolwiek jest to sytuacja pożądana, to jednak oznacza ona także, że od pełnego opracowania naukowego tego stanowiska dzieli nas całe lata.

Dotychczas uzyskane wyniki są rezultatem podjętych zaledwie przed dwoma laty prac rozpoznawczo-sondazowych. Wprawdzie zawarty w nich potencjał wiedzy jest ogromny, ale w tej chwili w większym stopniu przyczynia się on do formułowania kolejnych pytań, niż do udzielania na nie odpowiedzi. W rozległym katalogu tych pytań mieszczą się nawet tak podstawowe kwestie, jak wielkość stanowiska czy chronologiczne ramy jego funkcjonowania. Co więcej, nicomal każda próba analitycznego opracowania pozyskanych już danych, z reguły prowadzi do sformułowania nowych problemów badawczych. Niezależnie od tego progresywnego elementu pracy nad materiałem, nie zostały jeszcze ukończone liczne, zaplanowane wcześniej badania specjalistyczne, których przeprowadzenie jest konieczne dla właściwego opracowania już pozyskanego

■ Preface

The present publication is unusual because it describes the site at Czaszkowo at a time when plans to bring it under a long-term archaeological study have only been outlined. The research, both in terms of the area covered and subject matter addressed, will continue to increase and this in practice means that each new excavation season may be expected to bring a substantial increment of new and significant data. Although a desirable situation in itself, this means also that we cannot hope to see a more complete scientific analysis of the site in the near future.

The findings we already have are the result of reconnaissance-test trenching work undertaken just two years ago. While the potential offered by this input to our understanding of the past is substantial at the moment its main impact has been to generate one question after another rather than to supply more reliable answers. On an extensive list of queries we have even the most basic matters, like the sheer size of the site or its time-span. Moreover, with almost every new attempt at analytical description of data already at hand, we tend to arrive at formulating new research questions. Irrespective of this progressive element of the work on the archaeological material we still need to complete several previously planned specialist studies essential for making a proper analysis of the series of archaeological finds already

zbioru zabytków. Czynnikiem decydującym jest tu liczba analiz i próbek, ale także konieczna do uwzględnienia kolejność podejmowanych działań. Wszystko to oznacza to że skuteczne przeprowadzenie całego procesu analizy wymaga czasu i trwać będzie jeszcze całe lata.

Publikowanie wstępnych wyników badań może wydawać się w tej sytuacji działaniem zaskakująco pospiesznym, jednak decyzję taką w pełni uzasadnia naukowa wartość dokonanych w Czaszkowie odkryć. Bez wątplenia wiedza o nich powinna zostać jak najszybciej wprowadzona do obiegu naukowego, a przekonanie, że kolejne odkrycia mogą zweryfikować obecne ustalenia, nie powinno tego działania wstrzymywać. Jasne jest także, że wobec braku danych pozwalających obecnie na wyjaśnienie wielu interesujących kwestii, już samo formułowanie właściwych pytań jest działaniem cennym i pożądanym: Tworzone w ten sposób postulaty badawcze wyznaczają bowiem odpowiednią perspektywę przyszłych działań. Jej zarysowanie jest istotne zarówno na poziomie rozpoznania stanowiska, jak i analizy kontekstu jego funkcjonowania.

Uwzględniając wszelkie przedstawione wyżej okoliczności, za cel główny niniejszej publikacji należy zatem uznać źródłową prezentację stanowiska i pochodzących z niego materiałów. Została ona dokonana w sposób zgodny z obecnym stanem wiedzy i ze świadomością, że przyszłe badania i interpretacje mogą ją wzbogacić, ale także negatywnie zweryfikować. Należy także wyrazić nadzieję, że publikacja ta stanie się elementem wspierającym poczucie lokalnej tożsamości mieszkańców regionu (Czaszkowa, Piecck, Pojezierza Mrągowskiego i całych Mazur) i przyczyni się do rozbudzenia zainteresowania przeszłością. W dobie deprecjonowania nauk humanistycznych będzie to dla nas satysfakcjonującym osiągnięciem.

■ **Problem Galindii w źródłach historycznych i archeologicznych**

Prezentowane w niniejszej publikacji stanowisko znajduje się w granicach regionu, który można łączyć z obszarem jednej z wielkich pruskich ziem plemiennych – Galindii. Jej istnienie potwierdzone jest już w antycznych źródłach pisa-

recovered. The decisive factor here is the number of analyses and samples, but also, the sequence of activities taken necessary to be taken into account. All this means that the effective performance of the full analysis process needs time and will take many years to come.

It may appear in the described circumstances that publication of the early results of our research is an unexpectedly hasty step, but this decision is fully justified by the scientific value of the discoveries made at Czaszkowo. There is urgent need to enter these findings into scientific circulation as soon as possible and the conviction that new discoveries could put our present conclusions to the test cannot keep us from taking this action. It is also clear that with no evidence to clarify many interesting issues now at hand, just to formulate the right questions is an action both valuable and desirable. This is because research postulates generated in this manner will create the right perspective for future action. To have this perspective outlined is essential both at the level of recognition of the site and at the level of analysis of the context of its use.

Mindful of all the circumstances mentioned above we have to regard as the main objective of this publication the presentation of the site from the perspective of the sources and the archaeological material originating from it. This will be done in a manner compatible with the current knowledge, in the awareness that this perspective may be enriched, but possibly, also overthrown by future research and interpretations. We also have to express hope that the publication helps contribute to the sense of local identity of the inhabitants of the region (Czaszkowo, Piecki, the Mrągowo Lake District, and Masuria at large) and kindles interest in the past. In an age of a mounting disregard for the humanities for us this would be a no mean reward.

■ **Galindia in the historical and the archaeological record**

The site presented in this publication lies within a region which we can identify with Galindia – one of the great tribal lands of Prussia. The first written references to its existence are provided by the authors of Antiquity – possibly the

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska, Nowakiewicz

Jezioro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach: niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

■ Ryc. 1a. Mapa Sarmacji europejskiej wg Klaudiusz Ptolemeusza z zaznaczoną Galindią, Vincenzo Valgrisi, 1561 r. (www.lietuvos.org)

Fig. 1a. Map of the European Sarmatia acc. to Claudius Ptolemy with marked Galindia, Vincenzo Valgrisi, 1561 (www.lietuvos.org)

nych – przynajmniej od czasów, gdy w 2 poł. II w. Klaudiusz Ptolemeusz w swym wielkim dziele pt. *Geografia* opisał położenie Sarmacji europejskiej. Umieścił wówczas na mapie północnoeuropejskiego *Barbaricum* lud *Galindai*, lokalizując jego siedziby pomiędzy ziemiemi Wenedów i Sudinów (ryc. 1a). Zaskakiwać musi znaczna, wbrew pozorom, rozległość wiedzy jaką dysponował uczoney Grek z Aleksandrii, opisujący przecież krańce znanego sobie świata. Można przypuszczać, że koniecznych informacji dostarczyli mu informatorzy mający dobre rozeznanie w realiach odległej, ale strategicznie ważnej strefy, znajdującej się blisko bursztynodajnych wybrzeży Bałtyku. Te szczególne uwarunkowania sprawiły, że peryferyjny rejon *Barbaricum*, nie był obszarem nieznanym w świecie śródziemnomorskim.

Okoliczność tę można uznać za szczęśliwą, ale zupełnie wyjątkowe (i to w skali kontynentu!) jest lokalizowanie Galindii na tym samym obszarze przez źródła średniowieczne – o ponad 1000 lat późniejsze. Tak jest w przypadku duń-

earliest dates from around AD 150 when in his *Geography* Claudius Ptolemy described the location of European *Sarmatia* and indicated on his map of the northern European *Barbaricum* the people *Galindai*, placing them between the lands of the Venedai and the Soudinoi (fig. 1a). We may wonder at how well informed the Greek scholar of Alexandria was about what in his day was the remotest fringe of the known world. It is likely that he drew his information from people who had a good understanding of the distant but strategically important region found close to the amber-bearing shores of the Baltic Sea. This would be the reason why the periphery of *Barbaricum* was not entirely unknown in the Mediterranean world.

Even more impressive is the fact that the name of Galindia is recorded in the same area in medieval sources, a thousand years later; this is something unique for the European continent. In the Danish *Liber censusum Daniae* from 1210, Galindia (*Galindo*) is named

skiego dokumentu *Liber censuum Daniae* z 1210 r., wskazującego Galindię (*Galindo*), obok innych ziem pruskich i częściowo litewskich, jako na lenno trybutarne króla Waldemara II¹. Jakkolwiek w tym czasie pretensje Duńczyków do trybutu galindzkiego nie miały już cech faktycznych roszczeń, to jednak zapis z *Liber censuum Daniae* można traktować jako echo dawnych związków, łączących strefę ziem pruskich z duńskimi wybrzeżami Bałtyku.

Od połowy XIII w. Galindia dość często pojawiała się w dokumentach tworzonych w różnych kancelariach, co było związane z dyplomatyczną rywalizacją o tę część Prus toczoną przez Zakon krzyżacki i różne dwory książąt piastowskich. Jednak dopiero w kolejnym stuleciu powstało wybitne dzieło, w którym zawarte zostały szczególnie interesujące informacje. W latach 30. XIV w. krzyżacki brat zakonny Piotr z Dusburga ukończył pisanie *Chronicon terrae Prussiae* – kroniki uznawanej za najważniejszą wśród spuścizny dziejopisarskiej Zakonu. Zawiera ona liczne szczegóły związane z pruską organizacją plemienną, a kontekst relacji pozwala często na określenie geograficznego tła opisywanych wydarzeń (ryc. 1b). Co jednak warto jest podkreślenia, sposób opisania Galindii przez Dusburga różni się od jego charakterystyki innych ziem plemiennych. Przede wszystkim tylko w przypadku tej ziemi autor nie dodaje automatycznie wręcz powtarzanej w innych wypadkach wzmianki o jej mieszkańcach², a po wtóre w dalszej części

with a number of other lands of Prussia and also some Lithuanian ones as a tributary fief of Valdemar II of Denmark¹. Although at this time Danish claims to the Galindian tribute were an empty letter the reference in *Liber censuum Daniae* is a distant echo of past ties between the Prussian territories and the Danish lands along the Baltic seacoast.

Starting from mid-13th century the name of Galindia recurs relatively often in documents drawn up in various law offices in connection with the diplomatic rivalry between the Teutonic Order and a number of Piast dukes over this fragment of Prussia. Nevertheless, only during the next century an outstanding work is written containing many relevant details. During the 1330s Peter of Dusburg, a Priest-Brother of the Teutonic Knights, completed his *Chronicon terrae Prussiae* – regarded as crucial in the historiographic legacy of the Order. This chronicle includes many detailed references to the Prussian tribal organization and on many occasions the context is sufficient for identifying the geographic setting of the events described (fig. 1b). More importantly, the description of Galindia provided by Dusburg is different from his portrayal of the other tribal lands. First of all, only when writing of Galindia the chronicler did not add a set of stock phrases about its inhabitants – something he had done for every other land of Prussia² – and second,

[1] Pelen zapis z *Liber census Daniae* brzmi następująco: „Hec sunt nomina terrarum Pruzie: Pomizania, Lanlania, Ermelandia, Notangia, Barcia, Peragodia, Nadrauia, Galindo, Syllonis, in Zudua, Littonia. Hec sunt terre ex una parte fluvii, qui vocatur Lipz. Ex altera parte eiusdem: Zambia, Scalewo, Lammato, Curlandia, Semigallia” (wg J. Powierskiego 2001, 42).

[2] Dusburg przedstawia ziemie pruskie i ich mieszkańców w następujący sposób: „Terra Prussia in undecim partes dividitur. Prima fuit Colmensis & Lubavia, qvacante introitum Fratrum Domus Teutonicae quasi fuerat desolata. Secunda Pomesania, in qua Pomesani. Tertia Pogesana in qua Pogesani. Quarta Warmia, in qua Warmienses. Quinta Nattangia, in qua Nattangi. Sexta Sambia, in qua Sambitae. Septima Nadrovia, in qua Nadrovitae. Octava Scalovia, in qua Scalovitae. Nona Sudovia, in qua Sudovitae. Decima Galindia. Undecima Barthe & Plica Barthe, qvacunc major & minor Bartha diditur, in qua Barthi vel Barthenses habitant” (tekst oryginału w redakcji Krzysztofa Hartknocha z 1697 r.). Trzeba jednak zaznaczyć, że nieistniejący w wersji Hartknocha zwrot „Decima Galindia, in qua Galinditae”, zawarty jest we współczesnej edycji kroniki Dusburga (wykonanej

[1] The full passage in *Liber censuum Daniae* is as follows: “Hec sunt nomina terrarum Pruzie: Pomizania, Lanlania, Ermelandia, Notangia, Barcia, Peragodia, Nadrauia, Galindo, Syllonis, in Zudua, Littonia. Hec sunt terre ex una parte fluvii, qui vocatur Lipz. Ex altera parte eiusdem: Zambia, Scalewo, Lammato, Curlandia, Semigallia” (from J. Powierski 2001, 42).

[2] Dusburg writes the following about the lands of Prussia and their inhabitants: “Terra Prussia in undecim partes dividitur. Prima fuit Colmensis & Lubavia, qvacante introitum Fratrum Domus Teutonicae quasi fuerat desolata. Secunda Pomesania, in qua Pomesani. Tertia Pogesana in qua Pogesani. Quarta Warmia, in qua Warmienses. Quinta Nattangia, in qua Nattangi. Sexta Sambia, in qua Sambitae. Septima Nadrovia, in qua Nadrovitae. Octava Scalovia, in qua Scalovitae. Nona Sudovia, in qua Sudovitae. Decima Galindia. Undecima Barthe & Plica Barthe, qvacunc major & minor Bartha diditur, in qua Barthi vel Barthenses habitant” (from the original text, the Christoph Hartknoch edition from 1697). Let us note however that the phrase “Decima Galindia, in qua Galinditae”, which does not appear in the Hartknoch edition, is included in the 20th century edition of Dusburg’s

kwencją faktu, że w czasach Dusburga ziemia ta była terytorium już opustoszałym, choć nadal kojarzonym z dawniej zamieszkującą je ludnością.

Przekazy historyczne bezpośrednio na temat Galindii, mieszczą się zatem w niespotykanie szerokich ramach chronologicznych, obejmujących ponad 1000 lat. Nie oznacza to funkcjonowania na tym terenie jednego etnosu, choć z pewnością wskazując na obecną tu ciągłość osadniczą z wyraźnym elementem autoidentyfikacji zamieszkującej ten obszar ludności. Jest to zjawisko o tyle niezwykle, że w dziejach Galindów dostrzec można także bardzo gwałtowne zmiany. Pierwsza z nich miała miejsce u progu wczesnego średniowiecza, gdy całkowicie zarzucone zostały stare zwyczaje, na miejscu których we wszystkich istotnych aspektach życia społecznego pojawiły się nowe rozwiązania. Druga zaś była skutkiem katastrofy, która jeszcze przed krzyżackim podbojem Prus przyniosła zagładę świata Galindów i sprawiła, że kwitnącą dawniej krainę zarosła puszcza. Historia zanotowała tylko skąpe echa tych wydarzeń.

Zamieszczony poniżej krótki (i ograniczony do epoki żelaza) opis dziejów Galindii⁴, pozwala żywić nadzieję, że w powszechnej świadomości zaistnieje realny, a nie karykaturalny czy zbanalizowany obraz tej krainy. Nadziei tej towarzyszy przekonanie, że w przeszłości tej ziemi czytelnik odnajdzie zarówno fascynujący blask dawnego świata, jak i skłaniający do refleksji obraz jego upadku.

■ Zarys pradziejów Mazur (ze szczególnym uwzględnieniem I tys. po Chr.)

■ Wczesna epoka żelaza

Mieszkańców dawnych Mazur zalicza się do ludów bałtyjskich – grupy wydzielanej na takim samym poziomie

⁴ Używana przy tej okazji nazwa plemienna ma charakter opisowo-lokalizujący, ale zarówno w kategoriach geograficznych, jak i kulturowych jest ona mało precyzyjna. Wprawdzie w średniowieczu starano się zarejestrować dokładny, liniowy przebieg granic tej krainy, ale działania te miały charakter administracyjny i związane były z organizacją państwa krzyżackiego w Prusach. Odnoszenie tych danych do czasów odległej przeszłości jest zabiegiem co najmniej ryzykownym, niemniej ogólnie rozumiana identyfikacja Galindii z Mazurami nie powinna być kwestionowana.

Dusburg's time even though the memory of its former inhabitants was retained.

In short, the historical written record directly concerned with Galindia spans an exceptionally broad chronological period of more than 1000 years. This does not mean that the area was peopled by the same ethnic group throughout, although it does indicate a continuity of settlement and inhabitants who were named after their land. This is something really remarkable given since in the history of the Galindians it is possible to discern also some quite abrupt change. The first of these occurred on the threshold of the early Middle Ages when old ways were abandoned and replaced, in all the significant aspects of the social life, by new solutions. The second was the result of a disaster that even before the Teutonic conquest of Prussia had destroyed the world of the Galindians and caused a formerly thriving land to become a forest wilderness. In the historical record we find only a faint echo of these developments.

The brief description (limited to the Iron Age only) of the archaeological record on Galindia⁴ given below, was inspired by the hope of promoting a general understanding of this land based on hard facts rather than on figments of imagination or falsification. This hope is accompanied by the conviction that in the Galindia's past the reader shall find both a fascinating glimpse of a bygone world and a potentially enlightening tale on its downfall.

■ The Iron Age in Masuria (with special focus on the first millennium AD)

■ Early Iron Age

The early inhabitants of Masuria were Balts – a group which is distinguished by researchers on the same level

⁴ The tribal name used in the coming section is descriptive, taken from the name of the land, but it lacks precision both with regard to geography and culture. It is true that during the Middle Ages some attempts were made to record the exact borders of Galindia drawn in linear fashion, but these projects were administrative in character, associated with organizing the Teutonic State in Prussia. To apply this data to the earlier period would be, at best, a precarious exercise, nevertheless the generally understood identification of Galindia with the region of Masuria is beyond question.

rozdzielenia, jak ludność słowiańska, germańska czy celtycka. W odróżnieniu od Słowian formujących zręby swojej kultury na naddnieprzańskich nizinach i Germanów zamieszkujących Skandynawię i północną część środkowej Europy, zachodni Bałtowie mniej więcej od poł. I tysiąclecia przed Chr. zasiedlili region południowo-wschodnich wybrzeży Morza Bałtyckiego.

Już w tym czasie, tj. we wczesnej epoce żelaza, Pojezierze Mrągowskie było jednym z regionów objętych intensywnym osadnictwem. Archeologiczne ślady tego osadnictwa zostały nazwane kulturą kurhanów zachodniobałtyjskich – nazwę tę utworzono od jednej z najbardziej charakterystycznych cech obrządku pogrzebowego, jakim były kamienno-ziemne groby kurhanowe (ryc. 2a, b). Pod kamiennymi płaszczami kurhanów umieszczano zazwyczaj od kilkunastu do nawet kilkudziesięciu kulistodennych urn ze spopielionymi ciałami zmarłych. Nie był to jedyny typ cmentarzysk, ponieważ oprócz kurhanów funkcjonowały też niewielkie cmentarzyska płaskie z jamowymi grobami popielnicowymi i bezpopielnicowymi (czyli pozbawionymi urn). Takim pochówkom także towarzyszyły konstrukcje kamienne: obstawy, bruki i skrzyżnice (M.J. Hoffmann 2000, 29–30, 34).

Gorzej rozpoznane są osiedla ludności kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, jednak i wśród nich można wyróżnić kilka rodzajów. Osady wysoczyznowe zakładano w eksponowanych punktach terenu: na garbach, wysokich krawędziach, półwyspach i cypłach. Osiedla nizinne – przeciwnie – funkcjonowały w miejscach nieznacznie tylko odznaczających się w terenie. Do najciekawszych, charakterystycznych dla Mazur rozwiązań, należały osiedla nawodne budowane na naturalnych wyspach lub na sztucznych drewnianych platformach, umieszczanych w wodach jeziora i połączonych z lądem pomostem.

Liczne dane wskazują na dalekosiężne kontakty mieszkańców ówczesnych Mazur z leśnymi obszarami wschodniej Europy, z terenami nadbałtyckimi czy z regionem Europy południowo-wschodniej, będącym prawdopodobnie źródłem surowca do lokalnej produkcji metalurgicznej (M.J. Hoffmann 2000, 49, 225, 227, 234). Uczestniczyli oni także w handlu bursztynem, którego odbiorcami byli m.in.

as Slavs, prehistoric Germans, Celts etc. While the Slavs developed the foundations of their culture in the lowlands on the Dnieper and the Germans had their homeland in Scandinavia and northern reaches of central Europe, starting from around 500 BC the Western Balts resided in the south-eastern region of the Baltic Sea.

Even during this early period known as Early Iron Age the Mrągowo Lake District was under intensive settlement. In archaeology the traces of this settlement are known as West Balt Barrow Culture – which takes its name from one of the more distinctive features of the burial tradition – graves covered by stone-and-earth mounds (fig. 2a, b). The stone pavement of the barrows concealed the deposit of several to a few score cinerary round-based urns containing cremated human remains. Next to this type of burial there were also small flat cemeteries where the cremated remains were placed inside an urn and in a pit or were buried directly in the ground. Some burials were with stone structures: stone settings, pavements and cists (M.J. Hoffmann 2000, 29–30, 34).

Less is known about the settlements of the West Balt Barrow people, but even the few that are known fall into a number of types. Upland settlements were set up in exposed sites: on small hills, high escarpments, spurs and promontories. There were also lowland settlements established in less prominent locations. The most striking solution, distinctive for Masuria, were villages built on water bodies on natural or man-made islands linked to the mainland by a causeway.

There is ample evidence from this age that the inhabitants of Masuria maintained long distance exchange with the peoples of the woodland zone of eastern Europe, the Baltic seacoast and areas in south-eastern Europe, a likely source of raw material for the local metallurgy (M.J. Hoffmann 2000, 49, 225, 227, 234). Western Balts engaged also in the amber trade which they supplied to the Celts, who at this time were spread over much of western, central and southern Europe, and to other peoples too. It seems nevertheless that except for the economic aspect this exchange had no significant

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Bieszotarska-Nowakiewicz

■ Ryc. 2a. Georgenswalde, Kr. Fischhausen (obecnie Svetlogorsk-Otradnoe, Rosja) – kurhan kultury kurhanów zachodniobałtyjskich (C. Engel 1962, tabl. 4a)

Fig. 2a. Georgenswalde, Kr. Fischhausen (now: Svetlogorsk-Otradnoe, Russia) – barrow of West Balt Barrow culture (C. Engel 1962, Pl. 4a) :
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria: a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz ©: Authors and:

■ Ryc. 2b. Rumeyken, Kr. Lyck (obecnie Romejki, pow. Elk) – kurhan kultury kurhanów zachodniobałtyjskich (C. Engel 1962, tabl. 20a)

Fig. 2b. Rumeyken, Kr. Lyck (now: Romejki, District Elk) – barrow of West Balt Barrow Culture (C. Engel 1962, Tabl. 20a)

Celtowie zamieszkujący w tym czasie rozległe obszary zachodniej, środkowej i południowej Europy. Wydaje się jednak, że kontakty te, nie licząc aspektu ekonomicznego, nie wpływały znacząco na styl życia ówczesnych mieszkańców Mazur (W. Nowakowski 2004b, 254)

■ Okres wpływów rzymskich i okres wędrówek ludów

W młodszym okresie przedrzymskim, tj. pod koniec III i na początku II w. przed Chr., w Europie środkowej wytworzył się nowy model kulturowy, reprezentowany przede wszystkim przez tworzącą się (także pod wpływem oddziaływań celtyckich) kulturę przeworską, identyfikowaną m.in. z plemionami Wandalów. Na charakter i tempo tego procesu znaczący wpływ miała także migracja germańskiego ludu Bastarnów (którego archeologiczne pozostałości określane są jako kultura jastorfska), której przez wandalską wówczas Wielkopolskę, Mazowsze i Podlasie przechodził podczas swej wędrówki z Jutlandii na obszary dzisiejszej Mołdawii (W. Nowakowski 2004b, Kokowski 2006, 43–54).

Echa tych wydarzeń odczuwalne były także, choć z pewnym opóźnieniem, w południowej części obszaru zachodniobałtyjskiego, czyli na Mazurach. Na Pojezierzu Mazurskim zaczęto rezygnować wówczas z budowy trudno dostępnych osiedli nawodnych i wysoczyznowych, wybierając zamiast nich mniej eksponowane i niżej sytuowane miejsca na krawędziach dolin rzek i jezior, gdzie zaczęły powstawać dość rozległe osiedla otwarte. Znaczącym zmianom uległ także obrządek pogrzebowy. Porzucono obyczaj sypania wielopochówkowych kurhanów o rozbudowanych konstrukcjach kamiennych, zastępując je pojedynczymi zazwyczaj grobami wkopywanymi w ziemię na płaskich cmentarzyskach. Spalone szczątki zmarłych składano tam w urnach lub umieszczano bezpośrednio w jamach grobowych. Towarzyszyły im należące do zmarłych przedmioty, m.in. metalowe ozdoby i części stroju, paciorki szklane i bursztynowe oraz broń (ryc. 3). W uzbrojeniu i w wyposażeniu męskim (np. w częściach pasa) zauważalne są wyraźne wpływy kultury przeworskiej – jest to ważna obserwacja, ponieważ uważa się, że przyczyną tych wszystkich zjawisk było niebezpieczne są-

impact on the lifestyle of the early inhabitants of Masuria (W. Nowakowski 2004b, 254).

■ The Roman Period and the Migration Period

Back in the Late Pre-Roman Period, or, in late 3rd – early 2nd century BC, a new culture model emerged in central Europe, represented mainly by the Przeworsk Culture, which developed with some impact from Celtic cultures and by most archaeologists is identified with Vandal tribes. The rise of this culture unit was influenced significantly in its nature and rate also by the migration of the Bastarnae, a Germanic people (bearers of the archaeological Jastorf Culture), through Greater Poland, Mazovia and Podlachia, then populated by the Vandals, on their way from Jutland to the area of today's Moldavia (W. Nowakowski 2004b, Kokowski 2006, 43–54).

Echoes of these events were felt, even if with some delay, also on the southern fringe of the West Balt territory - in Masuria. The inhabitants of the Masurian Lake District gradually stop building their inaccessible lake and upland villages, choosing instead less prominent sites on lower lying ground setting up fairly large open settlements on river valley and lake margins. There is also significant change in the funeral rite. The practice of depositing multiple burials under great barrows of earth and stone is replaced by burial in what are mostly single graves dug in flat cemeteries. The cremated remains are now deposited in urns or directly in pit graves, accompanied by personal belongings of the buried individual - metal ornaments and dress accessories, glass and amber beads, and weapons, and so on (fig. 3). In the weaponry and in male outfits (for example, belt sets) there is observable impact from the Przeworsk Culture – this is an important observation because it is thought that all these developments were the result of an uneasy neighbourhood with the warlike communities of the people of this particular culture. It caused the Balt population to withdraw into the Masurian hinterland and, with time, led to an increase in population density and to a social and demographic crisis which was at the source of changes described earlier (W. Nowa-

■ Ryc. 3. Gonschor, Kr. Sensburg (obecnie Gąsior, pow. Mrągowo) - cmentarzysko kultury bogaczewskiej podczas badań w 1905 r. (H. Junker, M. Malliaris, H. Wieder 2009, 372, ryc. 4)

Fig. 3. Gonschor, Kr. Sensburg (now: Gąsior, District Mrągowo) - Bogaczewo Culture cemetery during excavation in 1905 (H. Junker, M. Malliaris, H. Wieder 2009, 372, fig. 4)

a unique sacrificial site from Late Antiquity

siedztwo bitnych społeczności tej właśnie kultury. Doprowadziło ono do wycofania się ludności bałtyjskiej w głąb Mazur, a z czasem spowodowało zagęszczenie populacji i kryzys społeczno-demograficzny będący źródłem opisanych wyżej przemian (W. Nowakowski 1995; 1998; 2004b, 255). Sumę nowych rozwiązań określa się w archeologii mianem kultury bogaczewskiej (od cmentarzyska zlokalizowanego w Bogaczewie, pow. Giżycko). Jej pojawienie się około przełomu er wyznacza nowy rozdział w dziejach Mazur. To właśnie społeczności tworzące archeologiczną kulturę bogaczewską możemy łączyć ze wspomnianymi już wcześniej ptolemeuszowymi *Galindai*.

Największe zagęszczenie stanowisk archeologicznych kultury bogaczewskiej w najwcześniejszych fazach jej rozwoju znajduje się na obszarze Pojezierza Mrągowskiego i Krainy Wielkich Jezior Mazurskich. Można jednak sądzić, że model życia, który przyjęli ówcześni mazurscy *Galindai*, był przez pewien czas atrakcyjny również dla ludności zamieszkującej

kowski 1995; 1998; 2004b, 255). All the new solutions introduced at this time are described in archaeology as Bogaczewo Culture (from a cemetery at Bogaczewo in Giżycko district). The appearance of this culture unit on the turn of the era marks a new chapter in the pre-history of Masuria. The communities which created the archaeological Bogaczewo Culture are the ones we may link with Ptolemy's *Galindai*.

The highest density of archaeological sites of the Bogaczewo Culture during its earliest developmental phases is observed in Mrągowo Lake District and in the Great Masurian Lakes region. But we have reason to believe that the life model adopted at the time by the Masurian *Galindai* was attractive, for a time, also for the population inhabiting the region around Suwałki and the valley of the Węgorapa River; moreover, the impact of their culture is noted as far as Lithuania. In the period from around AD 2nd until the 4th century long-distance

Suwalszczyznę czy Krainę Węgorapy, a wpływy tej kultury notowane są nawet na obszarze Litwy. W okresie od ok. II do IV w. po Chr. utrzymywane są liczne, dalekosiężne kontakty z innymi obszarami nadbałtyckimi, a także z leżącymi na zachodzie i południu terenami zajęтыми przez germańskie plemiona Wandarów i Gotów (są to archeologiczne kultury przeworska i wielbarska). Ważną częścią tych kontaktów było uczestnictwo w wymianie handlowej związanej z funkcjonowaniem szlaku bursztynowego, łączącego *Imperium Romanum* z wybrzeżami Bałtyku – przede wszystkim z Płw. Sambijskim, zamieszkanym wówczas przez opisywany przez Tacyta lud Estów (*Aestii*; W. Nowakowski 1995; 2004b).

Charakterystycznym elementem mazurskich rytuałów pogrzebowych w tym czasie są liczne szkieletowe pochówki koni, odnajdowane na cmentarzyskach kultury bogaczewskiej w całym okresie jej funkcjonowania (ryc. 4). W okresie wpływów rzymskich i wędrowek ludów zwyczaj ten został szeroko rozpowszechniony na pozostałym obszarze zachodnobałtyjskim, a także w środkowej i we wschodniej Litwie, i jeszcze we wczesnym średniowieczu był on kontynuowany na Sambii i ziemiach letto-litewskich (A. Bitner-Wróblewska 2008).

Pod koniec IV i na początku V w., we wczesnym okresie wędrowek ludów, na terytorium kultury bogaczewskiej następuje kryzys demograficzny, którego przyczyny dla badaczy wciąż pozostają niejasne⁵. Efektem tego procesu jest wyraźny spadek liczby znalezisk archeologicznych, z których duża część pochodzi z przypowierzchniowej warstwy ziemi, gdzie rejestrowana jest najczęściej jako znaleziska luźne (tj. pozbawione kontekstu archeologicznego). Sytuację taką tłumaczyć można płytszym umiejscowieniem jam grobowych, które szybciej ulegają zniszczeniu i erozji (W. Nowakowski 2000; A. Bitner-Wróblewska 2008).

Pomimo widocznego zubożenia, osadnictwo na Pojezierzu Mrągowskim przetrwało, a począwszy od 2 poł. V w. (czyli od późnego okresu wędrowek ludów) zaczęło ponownie rozkwitać. Wówczas to, pomiędzy Łyną a Wiel-

exchange was maintained with other regions on the Baltic Sea, and also with the territory lying in the west and south occupied by the Germanic tribes of the Vandals and the Goths (identified with the Przeworsk Culture and the Wielbark Culture respectively). An important element of these contacts was involvement in trade exchange connected with the Amber Road which ran from the Roman Empire with the Baltic seacoast – mainly to the Sambian Peninsula, then inhabited by the *Aestii* described by Tacitus (W. Nowakowski 1995; 2004b).

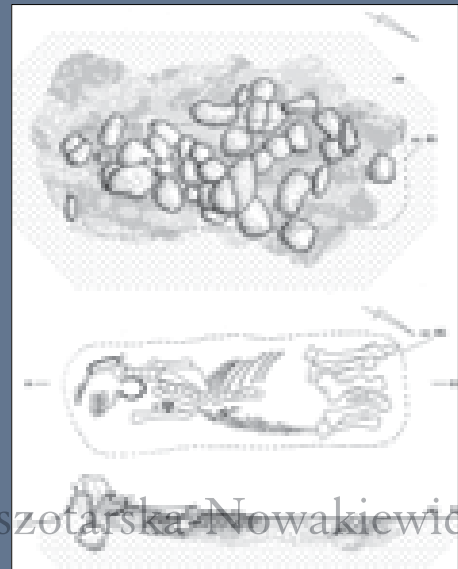
A typical element of the burial tradition in Masuria of this age are inhumations of horses, discovered in substantial number in Bogaczewo Culture cemeteries in every phase of its development (fig. 4). During the Roman Period and the Migration Period this custom is widespread everywhere on West Balt territory, as well as in central and eastern Lithuania, and carried over into the early Middle Ages in Sambia and in Letto-Lithuanian lands (A. Bitner-Wróblewska 2008).

At the end of 4th and in early 5th century, early into the Migration Period, there was a demographic crisis on the territory of the Bogaczewo Culture people the cause of which is still imperfectly understood⁵. The effect of this process is an evident decrease in the number of archaeological finds, a large part of which are discovered in the topsoil where they are recorded mostly as stray finds lacking in archaeological context. One explanation would be that originally they rested in graves with shallow pits, more susceptible to destruction and weathering (W. Nowakowski 2000; A. Bitner-Wróblewska 2008).

Despite its observable decline settlement in the Mrągowo Lake District survived and, from around AD 450 (or, from the Late Migration Period), revives to flourish anew. It was then that a new culture unit develops between the Łyna River and the Great Masurian Lakes, also in the western reaches of the Mrągowo Lake

⁵ Jedną z nich mogła być ekspansja rosnących w siłę sąsiednich społeczności tzw. kultury sudowskiej. Ci przodkowie wczesnośredniowiecznych Jaćwingów zamieszkiwali wówczas obszar dzisiejszej Suwalszczyzny, rejon nad rzeką Goldapą i Puszczy Boreckiej. Nie można wykluczyć także emigracji części populacji (M. Engel, P. Iwanicki, A. Rzeszotarska-Nowakiewicz 2006).

⁵ One of them could have been the expansion of the neighbouring communities of Sudovian Culture. At this time these ancestors of the early medieval Yotvingi were living in the area around today's Suwałki as well as on the Goldapa River and in Borecka Forest to the west. Another possible cause could be emigration of a part of the population of the Bogaczewo Culture (M. Engel, P. Iwanicki, A. Rzeszotarska-Nowakiewicz 2006).

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

■ Ryc. 4. Wyszembork, pow. Mrągowo – grób koński z cmentarzyska kultury bogaczewskiej (niepublikowane badania dr. P. Szymańskiego, fot. i rys. P. Szymański; dzięki uprzejmości autora)

Fig. 4. Wyszembork, District Mrągowo – horse grave from cemetery of Bogaczewo Culture (excavation of dr. P. Szymański, photo and drawing: P. Szymański; unpublished material obtained with kind assistance of the author)

Lake Nidajno near Czerskovo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

■ Ryc. 5. Daumen, Kr. Allenstein (Tumiany, pow. Olsztyn) - wybór zapinek grupy olsztyńskiej z cmentarzyska w d.; F. Jakobson 2009, tabl. 21: a; 22: 37a; 26: 42a; 31: a.1, a.2; 51: 82a; 82: 13; 86: 28; 87: 17, 18)

Fig. 5. Daumen, Kr. Allenstein (now: Tumiany, District Olsztyn): brooches of the Olsztyn Group (F. Jakobson 2009, tabl. 21: a; 22: 37a; 26: 42a; 31: a.1, a.2; 51: 82a; 82: 13; 86: 28; 87: 17, 18)

Komitet Nauk Protohistorycznych
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

kimi Jeziorami Mazurskimi i w zachodniej części Pojezierza Mrągowskiego formuje się nowe zjawisko kulturowe, które określane jest w archeologii mianem grupy olsztyńskiej. Do charakterystycznych zabytków tej formacji kulturowej należą lokalne typy zapinek, elementy pasa, ceramika, ale także efektowne zapinki płytowe, które mogły przybyć na te tereny w wyniku dalekosiężnych kontaktów utrzymywanych z odległymi ziemiami: obszarami naddunajskimi, nadczarnomorskimi, Europą zachodnią i Skandynawią (ryc. 5). Te importowane przedmioty musiały stanowić dla ludności grupy olsztyńskiej element wielce pożądany, ponieważ przez kolejne dekady były one mniej lub bardziej umiędnicznie kopiowane w lokalnych warsztatach. Obrządek pogrzebowy zmienił się w niewielkim ale w istotnym stopniu: wprawdzie nadal umieszczano skremowane szczątki zmarłych w grobach jamowych popielnicowych i bezpopielnicowych, jednak w pochówkach męskich, wbrew wielopokoleniowej tradycji (sięgającej czasów kultury bogaczewskiej), zauważalny staje się brak elementów uzbrojenia takich jak miecze czy groty włócznie (choć proces zanikania broni w grobach widoczny staje się już w późnym okresie wpływów rzymskich – od schyłku III w.; B. Pokontny 2008)⁶.

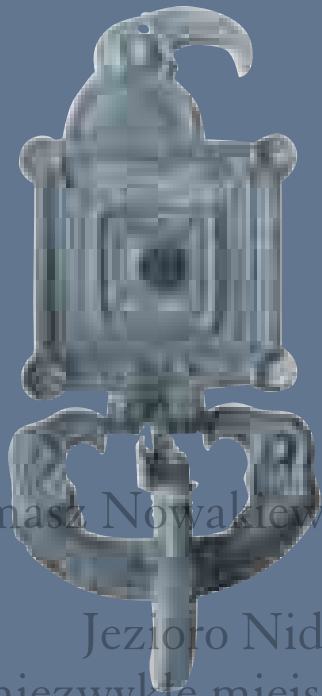
Interregionalne cechy licznych znalezisk typowych dla grupy olsztyńskiej skłaniają natomiast do przypuszczeń, że szczególnego charakteru nadali tej formacji ci mieszkańcy Pojezierza Mazurskiego, którzy wzięli udział w wędrówce germańskich ludów na południe i zachód Europy, aż w końcu wrócili do swej mazurskiej ojczyzny (W. Nowakowski 2000; 2004a). W ten sposób mogli stać się oni partnerami w kontaktach handlowych ze swymi, rozszanymi na rozległych przestrzeniach kontynentu, kontrahentami (ryc. 6). Założenia tej atrakcyjnie brzmiącej teorii wprawdzie trudno jest potwierdzić materiałowo, niemniej jednak nie tłumaczy lepiej licznej serii przedmiotów o proveniencji nadczarnomorskiej i skandynawskiej zarejestrowanych na Mazurach (ryc. 7). Po okresie wyraźnej prosperity przyszło jednak osłabienie

District, described in archaeology as the Olsztyn Group. This culture formation is distinguished by the presence of local brooch types, belt sets and pottery, but also by dazzling plate brooches, possibly introduced to the area through long-distance exchange maintained with far off lands on the Danube, the Black Sea, in western Europe and Scandinavia (fig. 5). For the people of the Olsztyn Group these imported objects must have been a highly desirable element because over the decades that followed they were copied, with a varying degree of success, in local workshops. There was a slight but significant change in the funeral rite: the cremated remains still buried in a pit grave, in an urn or without it, but in male burials, contrary to a generations-long tradition (going back to the Bogaczewo Culture) are no longer furnished with items of weaponry such as swords or spear points (although the first male graves without weapons are recorded already in the late Roman Period starting from the end of the 3rd century; B. Pokontny 2008)⁶.

At the same time, the presence of interregional forms of archaeological object typical for the Olsztyn Group suggest that this culture unit owed its special character to those inhabitants of the Masurian-Lake District who had taken part in the migration of the Germanic peoples to the south and west of Europe but ultimately returned to their Masurian homeland (W. Nowakowski 2000; 2004a). In this way they could have become partners in trade exchange with their contacts, spread over the vast tracts of the continent (fig. 6). While it is not easy to confirm this attractively sounding theory in the archaeological material there is nothing to explain better the high frequency of objects of Black Sea, Western European and Scandinavian provenance recorded in Masuria (fig. 7). Nevertheless, a period of evident prosperity was followed by the weakening of these ties and, finally, their complete atrophy. Soon after, the people of the Olsztyn Group abandoned their settlements

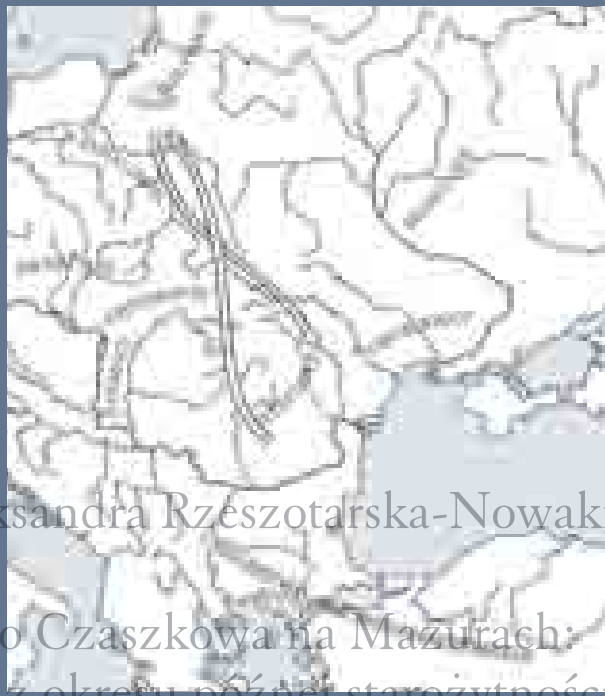
⁶ Ta cecha jest szczególnie istotna w kontekście czaszkowskiego znaleziska. Niezależnie od niego, oznacza ona także, że uzbrojenie ludności grupy olsztyńskiej pozostaje wciąż nierozpoznane.

⁶ This feature is especially relevant in the context of the Czaszkowo find. Other than that, it also shows that the weaponry of the people of the Olsztyn Group continues to elude archaeologists.

■ Ryc. 6. Alt Kosewen I, Kr. Sensburg (Kosewo, pow. Mrągowo) – sprzączka z grobu 368 (V. Hilberg 2009, ryc. 5.70a)

Fig. 6. Alt Kosewen, Kr. Sensburg (now: Kosewo, Dist. Mrągowo): buckle from grave 368 (V. Hilberg 2009, fig. 5.70a)

■ Ryc. 7. Schematyczne przedstawienie wędrówki grupy Galindów na Południe i ich droga powrotna na Mazury.

Fig. 7. Schematic route of some Galindians groups to the South and their way back to Masuria.

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jezioro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach: niezwykle miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Łuk Nidajno near Cząszkowo in Masuria: a unique sacrificial site from Late Antiquity

tych relacji, a później ich całkowity zanik. Niedługo po tym, ludność grupy olsztyńskiej porzuciła swoje osady i cmentarzyska i zmieniając całkowicie tryb życia zniknęła z pola widzenia archeologów⁷.

Odkrycie depozytu ofiarnego w Cząszkowie stanowi w tym momencie przełom w badaniach nad powyższymi zagadnieniami, wnosząc do nich także zupełnie nową jakość. Nie tylko uzupełniona została archeologiczna mapa Pojezierza Mrągowskiego, ale co ważniejsze – rekonstruowana przestrzeń kulturowa została wzbogacona o unikatowy, nienotowany wcześniej rodzaj stanowiska.

and cemeteries and, changing their lifestyle completely, vanished from the sight of the archaeologists⁷.

In the described circumstances the discovery of the sacrificial deposit at Cząszkowo is a major turning point in the research of issues outlined earlier and introduces to them an entirely new quality too. Not only can we now add new data to the archaeological map of the Mrągowo Lake District, but, more importantly – to the archaeological record we can add a unique type of site never recorded before.

|7 Upadek grupy olsztyńskiej stanowi jedną z największych zagadek archeologicznej przeszłości Mazur. Niespotykane tempo zmian (wprowadzonych w końcu VII w. za życia jednego, najwyżej dwóch pokoleń), w połączeniu z brakiem śladów zniszczeń, wskazuje na istnienie szczególnych i nie do końca poznanych przyczyn, prowadzących do tak gwałtownego porzucenia prawie tysiącletniej tradycji osadniczej.

|7 The decline of the Olsztyn Group is one of the greatest riddles of Masuria's archaeological past. An unprecedented rate of change (started at the end of the 7th century during the lifetime of one, at most, two generations) in conjunction with a lack of traces of destruction, points to the existence of quite special and not fully understood causes which led to such an abrupt discontinuation of a settlement tradition of nearly a thousand years' duration.

■ Wczesne średniowiecze

W odróżnieniu od wcześniejszych epok obraz wczesno-średniowiecznej organizacji plemienną na Mazurach jest prawie całkowicie nieznany. Pod tym względem obszar plemienną Galindii nie różni się zresztą zbyt od innych ziem pruskich, które są równie słabo rozpoznane⁸. Przyczyną tego stanu rzeczy jest m.in. charakter wczesno-średniowiecznej kultury materialnej Prusów, który nie był czynnikiem specjalnie motywującym do prowadzenia prac wykopaliskowych ani w okresie największego rozwoju archeologii na tych terenach (koniec XIX i początek XX w.), ani w 2 poł. XX w., gdy zainteresowanie archeologią wczesnego średniowiecza ziem pruskich było znikome. Można chyba zaryzykować stwierdzenie, że przez długie lata łatwo dostępne i często bogato wyposażone cmentarzyska z okresów wcześniejszych jawiły się jako stanowiska znacznie bardziej atrakcyjne badawczo. Nicwątliwie pozwalały one uzyskiwać szybkie rezultaty, nawet przy zastosowaniu dość ograniczonych sił i środków. Pod tym względem stanowiska wczesnośredniowieczne znajdują się jednak na drugim biegunie: prowadzenie prac wykopaliskowych jest w tych miejscach trudne i czasochłonne, a szansa odnalezienia interesujących pod względem ekspozycyjnym materiałów jest stosunkowo niewielka.

Ta różnica jest skutkami fascynującego skądinąd zjawiska, jakim była całkowita zmiana modelu życia, dokonana w tej części ziem pruskich u schyłku okresu wędrówek ludów (która jednocześnie wyznacza początek wczesnego średniowiecza). Jej wyrazem był kres użytkowania od pokoleń wykorzystywanych płaskich cmentarzysk ciałopalnych oraz opuszczenie tradycyjnych, tj. często rozległych i zawsze otwartych osad. W ich miejsce pojawiły

⁸ Jedynym wyjątkiem jest niezwykła pod każdym względem Sambia, gdzie liczne badania prowadzone przez archeologów niemieckich pozwoliły uzyskać bardziej kompletny obraz wczesnośredniowiecznej kultury pruskiej. Listę kilkudziesięciu nekropoli z okresu wczesnego średniowiecza przedstawił E. Hollack (1908), liczne dane na ten temat zawarte są także w inwentarzach Prussia-Museum z Królewca (Archeologiczne inwentarze 2008), a także w prywatnych archiwach badaczy tego obszaru: C. Engla i H. Jankuhna (zbiory Archäologisches Landesmuseum Schloss Gottorf w Szlezewiku) oraz F. Jakobsona (Archeologiczne dziedzictwo 2011).

■ Early Medieval Period

Unlike in the preceding period the forms of tribal organization in Masuria during the Early Middle Ages are very poorly understood. In point of fact, the territory of tribal Galindia is not too different in this respect from other lands of Prussia where the situation is similar⁸. One of the reasons for this state of affairs is the outlook of the early medieval Prussian material culture, long regarded as lacking in attraction to encourage excavation projects in the region whether during the greatest heyday of archaeology (late 19th, early 20th c.) or in the latter half of 20th when interest in early medieval archaeology of Prussian territory was negligible. We might even venture to say that for many years the more easily accessible and often quite richly furnished cemeteries from the earlier periods of prehistory were viewed as more attractive for research. Certainly they made it possible to obtain quick results even when labour and means were in short supply. In this respect early medieval sites are at the other extreme: to carry out excavation work in them is difficult and time-consuming and the prospects of recovering materials attractive for display are relatively small.

This difference between the prehistoric and early medieval Prussian archaeological record is the effect of an otherwise fascinating phenomenon – an all-embracing transformation of the life model that took place in this area of the Prussian territory at the end of the Migration Period (this change also marks the onset of the Early Medieval Period). The transformation is manifested by the discontinuation of the flat cremation cemeteries and abandoning of the traditional mostly extensive, and always, open settlements. In their place structures of hill-fort type appeared, often

⁸ The only exception is Sambia, unusual in every respect, where many investigations by German archaeologists helped to obtain a more comprehensive view of early medieval Prussian culture. A list of a few score cemeteries from the medieval period was presented by E. Hollack (1908), much data on the same subject is also to be found in the inventories of the Prussia-Museum in Königsberg (Archeologiczne inwentarze 2008) and in private archives of researchers active in the region: C. Engel and H. Jankuhn (collections of Archäologisches Landesmuseum Schloss Gottorf in Schleswig) and F. Jakobson (Archeologiczne dziedzictwo 2011).

się budowlę grodowe, lokalizowane często na obszarach trudno dostępnych, ale mających za to dodatkowe walory obronne. Stary, trwające od setek lat obyczaj pogrzebowy, także został zarzucony. Zastąpił go nowy rytuał, który nie pozostawiał jednak czytelnych śladów archeologicznych⁹.

Przyczyny tych zmian, wprowadzonych szybko i powszechnie, nie są znane. Wśród najbardziej prawdopodobnych powodów wymienia się skutki pojawienia się na granicach świata Bałtów ludności słowiańskiej, która wkraczała na opuszczone przez plemiona germańskie niziny środkowoeuropejskie, przerywając w ten sposób istniejące szlaki handlowe, a zapewne wprowadzając także element strukturalnego chaosu i fizycznego zagrożenia. Jednak największe nawet zagrożenie pojawiające się na peryferiach, nie tłumaczy ogromnej skali zmian, jakie zaszły w całym niemal świecie pruskim. Miały one charakter rewolucyjnej i systemowej wręcz destrukcji wszystkich istotnych elementów tradycji kulturowej, które zostały zastąpione nowymi rozwiązaniami. Wydaje się, że wobec rozmiarów tego zjawiska pojawienie się Słowian na południowej rubieży bałtyckiej strefy osadniczej powinno być traktowane najwyżej jako katalizator zmian, a nie główna przyczyna wymuszająca ich wprowadzenie¹⁰.

Przedstawiony obraz jest oczywiście dość schematyczny i bardzo uproszczony, ale wynika to z niewielkiego dorobku badań nad wczesnym średniowieczem na ziemiach pruskich (a przynajmniej w ich południowej, tj. mazurskiej części). Szansa na zmianę tej sytuacji pojawiła się wraz z rozpoczęciem wieloletnich prac archeologicznych w rejonie jeziora Sałęt w północnej części Pojezierza Mrągowskiego¹¹. Efek-

established in sites with poor access and easily defended. The earlier centuries old funeral tradition also was discontinued, replaced by a new rite which did not leave evidence identifiable by archaeological methods⁹.

Causes of all these changes, introduced rapidly and universally, are poorly understood at present. Among the more plausible would be the consequences of the arrival of the Slavs on the borders of the Balt world when they moved into the region to occupy the central European lowland vacated by the Germanic tribes and by doing this they disrupted the existing trade routes and, presumably, also introduced an element of structural chaos and physical threat. Nevertheless, even a threat which arose on the periphery does not explain the staggering scale of changes which occurred nearly everywhere in the Prussian world. They had the nature of a revolutionary and outright systemic destruction of all significant elements of the culture tradition, which were replaced by new solutions. It seems that in the face of the scale of this phenomenon the appearance of the Slavs on the southern border of Balt territory should be treated at most as a catalyst for change rather than its root cause¹⁰.

Obviously the picture presented here is quite schematic and simplified but this is because of the limited insight we have into the early medieval period on Prussian territory (or at least in its southern region, that is in Masuria). Prospects for changing this situation for the better have opened up only with a long-term archaeological project focused on the area around Lake Salet in the northern area of the Mrągowo Lake District¹¹. Input

⁹ Niedawno dopiero natrafiono na ślady, które mogą tłumaczyć problem braku wczesnośredniowiecznych cmentarzysk pruskich. Są to pochówki zarejestrowane na grodzisku nicopodal Szestna, wskazujące na praktykę zakładania cmentarzy w obrębie miejsc mieszkalnych (W. Wróblewski 2001). Zapewne miejsc takich było więcej, jednak na obecnym etapie badań nie sposób stwierdzić, jaka była skala podobnych działań i czy wynikały one z jakichś szczególnych okoliczności.

¹⁰ O sile oddziaływania świata słowiańskiego na Prusów może świadczyć przejście przez nich słowiańskiego sposobu wykonywania garnków. Ta tendencja widoczna jest zresztą w całym basenie Morza Bałtyckiego, gdzie we wczesnym średniowieczu zaczyna dominować słowiański styl garncarski (ceramika typu Baltic-ware).

¹¹ Stan badań był już kilkakrotnie prezentowany w literaturze, co

⁹ Recently some light was shed on the absence of early medieval Prussian cemeteries by the discovery of some burials inside the hill-fort near Szestno which indicate that the people buried their dead within habitation sites (W. Wróblewski 2001). There may be more similar sites but at the present stage of research we have no way of telling how widespread this practice was and whether it was dictated by some special circumstances.

¹⁰ The force of the impact of the Slav world on the Prussians is indicated by the presence in their assemblages of finds of pottery produced using Slav models. The adoption of Slav pottery-making methods is something which is observed everywhere in the Baltic Sea region during the Early Middle Ages where Slav pottery styles may be seen to prevail (Baltic-ware ceramics).

¹¹ Input from this research was presented on many occasions in lit-

tem ukończonego już rozpoznania są wnioski, które dotyczą niewielkiego wprawdzie, ale zapewne najlepiej przebadanego obszaru ziem pruskich. Dzięki temu stanowią one podstawę do formułowania uwag na temat wczesnośredniowiecznej organizacji całej ziemi plemienną – oczywiście przy wszystkich koniecznych zastrzeżeniach¹².

Na podstawie uzyskanych nad Sałętą danych można przyjąć, że we wczesnym średniowieczu zaczęły wykształcać się w granicach ziem plemiennych okręgi grodowe, składające się z różnych, i pełniących różne funkcje ośrodków. Można dostrzec przynajmniej trójstopniową strukturę organizacyjną lokalnej społeczności, która jest zapewne odbiciem podziałów społecznych i zmieniających się ról poszczególnych jej członków. Podstawowy poziom ekonomicznej funkcjonalności zapewniały zakładane najczęściej w nowych miejscach osady otwarte. Nowym zjawiskiem były osady lokowane u podnóża niewielkich grodków i wież mieszkalnych¹³. Takie zazwyczaj niewielkie zespoły osadnicze zakładane były w miejscach o strategicznym znaczeniu, pozwalającym np. na prowadzenie dogodnej obserwacji na rozległym terenie. Centra osadnicze funkcjonowały natomiast w grodach – we wnętrzu wałów, które wyznaczały przestrzeń albo najbardziej prestiżową, albo tylko najbardziej chronioną.

Wydaje się, że taki kształt osadnictwa może być traktowany jako efekt formalnej stratyfikacji społeczeństwa pruskiego, a przynajmniej wyraźnego zaznaczenia od-

from this work was used in drawing some conclusions on what admittedly is a small but nevertheless arguably the best-investigated area of the Prussian territory. These conclusions are useful for formulating observations on the subject of the early medieval organization of the tribal territory – obviously, with all the necessary reservations¹².

Drawing on data secured during the Lake Salet project we can assume that during the Early Middle Ages hill-fort districts began to emerge within the borders of the tribal territory formed of different centres each with its own special function. We can detect at least three levels of organization of the local community which imaginably reflects social stratification and changing roles of its individual members. At the base level of economic functionality were open settlements, most of them set up in new locations. A new phenomenon are settlements established at the foot of small hill-forts and residential towers¹³. These mostly small settlement complexes have been identified in sites with a strategic location, good look-out points commanding a broad area. The main centres of settlement were within the hill-forts – inside ramparts which designated a space with either the highest prestige or only the one which was protected the most.

It seems that the described settlement model may be viewed as an effect of a formal stratification of the Prussian society or, at least, of clearly marked differences in

zwalnia z obowiązku ponownego omawiania tego zagadnienia (T. Nowakiewicz 2006; 2010). Wypada jedynie powtórzyć, że badania prowadzone były od połowy lat 90. XX w. do początku pierwszej dekady XXI w. i objęły szereg zróżnicowanych pod względem formy i funkcji stanowisk. Były wśród nich: grodziska, osady przygodowe, wieże na kopcach i osady otwarte. W sumie przebadanych zostało 12 stanowisk wczesnośredniowiecznych funkcjonujących w tym samym horyzoncie czasowym.

¹² Obecnie nie jest możliwe stwierdzenie, czy rejestrowana nad Sałętą sytuacja jest typowa, czy różniąca się od standardów kulturowych ziem pruskich. Wątpliwości te pozostaną nierozwiązane do czasu przebadania innych, podobnie datowanych zespołów osadniczych.

¹³ Były to drewniane konstrukcje umieszczane na ziemnym kopcu, w niewielkim stopniu przypominające typowe dla łacińskiej Europy murowane donżony. O obecności w Prusach „wysokich budowli mieszkalnych” wspomina Wincenty Kadłubek, a archeologiczne ślady takich założeń odkryto m.in. nad Sałętą (T. Nowakiewicz 2004).

crature (T. Nowakiewicz 2006; 2010) and will not be discussed here. Suffice it to say only that the project was launched in the mid-1990s and continued into the early years of the 21st century; it covered a range of sites of diverse form and function: hill-forts, settlements associated with them, towers on mounds and open settlements, a total of 12 early medieval sites in use during the same time horizon.

¹² We cannot say at present whether the situation recorded on Lake Salet was the norm for the culture model on the Prussian territory or was something unusual. This question will remain unresolved until the time of investigation of other similarly dated settlement complexes.

¹³ These were timber structures raised over an earth mound, resembling only slightly stone-built donjons typical for Latin Europe. The presence in Prussia of “tall dwellings” is mentioned by the Polish chronicler Wincenty Kadłubek, and archaeological relics of these structures were discovered also on Lake Salet (T. Nowakiewicz 2004).

miennych powinności i funkcji pełnionych przez różne grupy. Proces ten może być łączony z frapującym zjawiskiem, jakim była ekspansja zewnętrzna Prusów – czego ślady rejestrowane są niekiedy w materiale archeologicznym¹⁴. Jeśli to rozumowanie jest słuszne, to w kształcie nadsalękiej włości dostrzegać można obraz społeczności formującej się „zgodnie z duchem epoki”. Niebawem jednak, koło połowy XI w., społeczność ta została zniszczona przez zbrojny najazd (ryc. 8). Nie jest wykluczone, że powyższe wydarzenia te można łączyć z wielką historią rozgrywającą się parę setek km na południe od tych obszarów¹⁵. Prawdopodobnie widoczny w nadsalęckich stanowiskach horyzont zniszczeń był znacznie rozleglejszy i zapewne można upatrywać w nim jedną z przyczyn, dla których po upływie paru pokoleń cała ta kraina została opisana jako „ziemia wyludniona”¹⁶.

¹⁴ Zaliczyć do nich można zarówno wydarzenia obserwowane w skali regionu – np. przejściowe zajęcie ziemi chełmińskiej (J. Powierski 1971), jak i dane z wykopalisk prowadzonych na poszczególnych stanowiskach na innych terenach (np. Truszki-Zalesie na Wysoczyźnie Kolneńskiej; E. Marczak 2003). Zjawisko to dostrzegalne jest to także w źródłach historycznych, czego najlepszym przykładem może być rozbiście tzw. „stróży rycerskiej” – wspólnej inicjatywy książąt piastowskich, zmierzającej do umocnienia granicy z Prusami poprzez obsadzenie jej silnymi posterunkami wojskowymi.

¹⁵ Zniszczenia dokonane koło poł. XI w. mogą być łączone z dramatycznymi skutkami wojny, jaką prowadzili Galindowie z „sąsiednimi chrześcijanami” na długo przed przybyciem krzyżaków na te tereny. Informacje o tych wydarzeniach pochodzą z zapisanej przez Dusburga legendy galindzkiej, której treścią jest historia wojny zakończonej katastrofą całego plemienia. Spowodowała ją klęska zadana przez wspomnianych „sąsiednich chrześcijan” i seria łupieżczych wypraw pruskich sąsiadów, którzy bezlitośnie wykorzystali niepowodzenie Galindów i doszczętnie spustoszyli te kraje. Wydaje się prawdopodobne, że wydarzenia te mogą być dalekim echem wielkiej wojny, którą pod koniec I poł. XI w. toczył piastowski książę Kazimierz (wspomagany przez cesarza Henryka III i wielkiego księcia kijowskiego Jarosława) z Miecławem, niezależnym władcą Mazowsza, posiłkowanym przez pogańskich Pomorzanie i Prusów (T. Nowakiewicz, W. Wróblewski 2003).

¹⁶ Niewłaściwe byłoby dosłowne traktowanie tego zapisu. Interpretować go należy bardziej jako informację o upadku trwałej organizacji plemiennej, niż o całkowitej depopulacji regionu. Nieliczne dane wskazują zresztą na obecność pojedynczych osiedli pruskich w strefie objętej dawniej intensywnym osadnictwem. Przykładem takim jest osada w Ruskiej Wsi, przy północnych brzegach jez. Salet, z której pochodzi zresztą interesujący przykład importu ceramiki z ziem (*nomen omen*) ruskich (M. Auch, T. Nowakiewicz 2009).

duties and functions performed by different groups. We can link this process with another striking development – territorial expansion of Prussian tribes – which on occasion finds reflection in the archaeological material¹⁴. If this line of reasoning is correct then the structure of the estate on Lake Salet may be said to be the reflection of a community taking form “as the spirit of the age dictates”. Soon however, around mid-11th c., this community and the whole estate was destroyed by an armed raid (fig. 8). Possibly, this event was linked with larger scale history that played itself out a few hundred kilometres to the south¹⁵. Possibly, the horizon of destruction detected in the sites on Lake Salet is much more wide-ranging and, may be regarded as one of the reasons why, after the lapse of a few generations Galindia was described as a wasteland¹⁶.

¹⁴ This expansion was on a regional scale – as for instance, the temporary occupation of Chełmno Land/Kulmerland (J. Powierski 1971) and also extended outside the region – this is confirmed by input from excavations made at some sites outside Balt territory (e.g. Truszki-Zalesie in the region of Kolno Heights; E. Marczak 2003). There is also evidence in the historical written sources, as demonstrated by the smashing of the “knights’ watch” (*stróża rycerska*) – a joint project of Piast dukes to reinforce their border with Prussians by setting up heavily garrisoned outposts.

¹⁵ The destruction of the mid-11th c. may be interpreted as a calamitous consequence of a war the Galindians had waged against their “Christian neighbours” long before the arrival of the Teutonic Knights to this area. Some light is cast on these events by the Galindian legend recorded by Peter of Dusburg an element of which is a tale about a war which ended in disaster of the whole tribe caused by the defeat at the hands of the “Christian neighbours”, and a series of looting raids of Prussian neighbours who ruthlessly took advantage of the Galindian setback and completely ravaged their land. Possibly, the described developments are a distant echo of a greater war waged at the end of the 11th century by the Piast Duke Kazimierz (with support from Emperor Henry III and the Grand Duke of Kiev Jaroslav) against Miecław, independent ruler of Mazovia, aided by pagan Pomeranians and Prussians (T. Nowakiewicz, W. Wróblewski 2003).

¹⁶ It may be unwise to treat this record literally. It should be interpreted more as a reference to the breakdown of an established tribal structure than to a full depopulation of the region. In any case what little evidence we have intimates the presence of isolated Prussian settlements in a zone formerly under intensive settlement. One of these is the habitation site at Ruska Wieś, on the northern shore of Lake Salet, from which comes a striking piece of pottery, an import from (*nomen omen*) the territory of Rus’ (M. Auch, T. Nowakiewicz 2009).

■ Ryc. 8. Marienhof, Kr. Sensburg (Brodzikowo, pow. Mrągowo): skarb ozdób srebrnych (H. Kemke 1897, tabl. II)

Fig. 8. Marienhof, Kr. Sensburg (now: Brodzikowo, District Mrągowo): hoard of silver ornaments (H. Kemke 1897, Pl. II)

Jeziro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach: niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Historia wczesnośredniowiecznych pruskich Galindów zatoczyła więc koło: kultura ta powstała w niejasnych okolicznościach (po upadku grupy olsztyńskiej) i w podobnie niejasnych okolicznościach zesła z dziejowej sceny. Wkrótce pojawili się na niej nowi aktorzy...

And so, the history of the early medieval Galindians had come full circle: they appear on the stage of history in unclear circumstances (after the decline of the Olsztyn Group) and make their exit in a similar manner. Soon new actors would mount the stage...

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

■ Średniowiecze, nowożytność i współczesność

Średniowieczne dzieje regionu są już historią rozgrywającą się w innym świecie. Zakon krzyżacki po podboju ziem pruskich już w 2 poł. XIII w. przystąpił do umacniania swej pozycji na zdobytych terenach. Z myślą o realizacji tego celu organizacja państwa zakonnego w niewielkim stopniu uwzględniała wcześniejsze podziały plemienne¹⁷, a oferowana (od czasu ugody dzierzgońskiej z 1249 r.) perspektywa akcesu do łacińskiej kultury rycerskiej z pewnością była dla dużej części pruskiej elity propozycją na tyle atrakcyjną, że uzasadniała przyjęcie chrześcijaństwa.

■ Middle Ages, early modern period and the present

The medieval history of the region would play itself out in an entirely different setting. After the conquest of Prussian territories in the second half of 13th c. the Teutonic Knights set about consolidating its position in the captured land. In working to achieve this goal the organization of the Teutonic state only to a limited extent paid heed to the earlier tribal divisions¹⁷; the prospect of gaining accession to the Latin knightly culture (offered from the time of the Treaty of Christburg of 1249) was sufficiently attractive to a large group of the Prus-

¹⁷ Świadczą o tym np. granice podstawowych jednostek podziału terytorialnego państwa, czyli poszczególnych komturii, które cięły dawne ziemie plemienne. Ostatnie przykłady identyfikacji plemiennej mieszkańców Prus notowane są w czasie podboju, później stawały się one coraz mniej istotne.

¹⁷ One evidence of this are boundaries of the basic administrative divisions of the Teutonic state, as individual *Komturei* dismembered the former tribal lands. The last instances of tribal identification of the inhabitants of Prussia are noted during the conquest, later they become increasingly less important.

W efekcie, na przełomie 3. i 4. ćwierci XIII w. wygasają ostatnie próby zbrojnego oporu przeciwko władzy zakonu na ziemiach pruskich. Począwszy od tego czasu pruscy wojownicy chwytający za broń podnosili ją wyłącznie w obronę Zakonu, a nie przeciwko niemu¹⁸.

Historia Pojezierza Mrągowskiego nie obfitowała w dramatyczne wydarzenia jak w przypadku Pomezanii, Sambii czy Jaćwieży. Wielka puszcza pochłonęła ziemie wczesnośredniowiecznych Galindów i do końca krzyżackiej konkwisty Prus teren ten stanowił porośnięte lasem „dzikie pola”, na których podchodzili się wzajemnie i tropili zwiadowcy krzyżacy i litewscy. Po okresie najazdów litewskich w połowie XIV w., w końcu tego stulecia rozpoczęła się wreszcie na skraju puszczy akcja kolonizacyjna, której przejawem były dość liczne lokacje wsi i dóbr rycerskich na obszarze pomiędzy dzisiejszym Mrągowem a Kętrzynem. Głównym ośrodkiem administracyjnym opisywanego obszaru było wówczas Szestno (*Seehesten*), wspomniane po raz pierwszy w źródłach przy okazji najazdu litewskiego pustoszącego te okolice w 1371 r. Wybudowany tu zamek stał się siedzibą prokuratora krzyżackiego, sprawującego administracyjną zwierzchność nad całym okręgiem w imieniu komtura Balgi. Na początku XV w. urząd ten pełnił Ulryk von Jungingen, i to właśnie on wystawił w 1401 r. przywileje lokacyjne zarówno dla Szestna, jak i dla Piecki (*Peitschendorf*). W tym samym roku nadał Ulryk 60-włókowe wolne dobra Piecki nad jeziorem Medalbern (prawdopodobnie jez. Wągiel) Petzymowi von Muschkake i Jocuschowi von Rademinowi. Pierwszy z nich otrzymał 45 włók, a drugi – 15 włók, za co każdy z nich zobowiązany był do świadczenia służby konnej w wojskach Zakonu.

sian elite that it moved them to adopt Christianity. As a result, on the turn of the 3rd and 4th quarter of 13th c. the last attempts at armed resistance to the rule of the Teutonic Knights over the Prussian territory died down. From this time on the Prussian warriors would take up their arms only to defend the Order and not against it¹⁸.

The history of the Mrągowo Lake District does not abound in dramatic events as is the case of Pomesania, Sambia or Yotvingia. The land of the early medieval Galindians was swallowed by the great forest and until the end of the Teutonic conquest of Prussia this area continued as a wilderness overgrown by a forest that was penetrated only by scouts, Teutonic and Lithuanian, stalking and tracking down one another. After a period of Lithuanian raids around mid-14th c. at last the edge of the forest would be colonized starting from late in the same century as manifested by fairly numerous locations of villages and knightly estates in the area between today's towns of Mrągowo and Kętrzyn. At that time the main administrative centre of the region was *Seehesten* (now, Szestno), mentioned for the first time in the sources in a reference to a Lithuanian raid which ravaged the area in 1371. The castle built at *Seehesten* was the seat of a Teutonic procurator who exercised administrative authority over the entire district in the name of the *Komtur* in Balga. At the beginning of the 15th c. the latter office was held by Ulrich von Jungingen, later the Grand Master who would die on the battlefield at Grunwald, who in 1401 issued the location charter both for Szestno and for *Peitschendorf* (now, Piecki). That same year Ulrich granted a free estate of 60 *Hufen* at *Peitschendorf* on lake *Medalbern* (presumably, Lake Wągiel) to Petzym von Muschkake and Jocusch von Rademin. The first was granted 45 *Hufen*, the

¹⁸ Piotr z Dusburga przytacza liczne przykłady uczestniczenia pruskich zbrojnych w wyprawach zbrojnych organizowanych przez Zakon na Litwę. Co ciekawe, niektórzy z nich nie zawsze rezygnowali przy takich okazjach z zachowań, które nie mogły być pochwalane w chrześcijańskim państwie (np. Wigand z Marburga wspomina o „pruskim ksiądzku”, który chwalił się zabiciem księdza w zdobytej przez krzyżaków polskiej Bydgoszczy). Za lojalność okazywaną państwu zakonnemu pruscy notable zapłacili po latach krwią na poboju grunwaldzkim, gdzie stanowili gros sił krzyżackich, wybitych przez zwycięskie wojska polsko-litewskie.

¹⁸ Peter of Dusburg quotes numerous instances when armed Prussians took part in military campaigns organized by the Order against Lithuania. What is interesting is that some of these men did not always give up behaviour not necessarily laudable in a Christian (Wigand of Marburg mentions a “Prussian princeling” who boasted of killing a priest in the Polish town of Bydgoszcz when it was captured by the Teutonic Knights). For loyalty shown to the Teutonic State prominent Prussians would pay with their blood on the battlefield at Grunwald where they made up the bulk of the Teutonic forces slain by the victorious Polish-Lithuanian armies.

Jednak pierwszą wieś w okolicy założył kilka lat wcześniej (w 1397 r.) komtur ryński Johann Schönfeldt. Były to Nawiady (Aweyden) lokowane jako wieś bartnicza, i taką też specjalizację zaczęły mieć Pieckki od 1448 r. Co ciekawe, sołtys wsi posiadał tu zupełnie inną pozycję niż w innych wsiach. Jak pisał M. Toeppen: „otrzymywał on tylko o połowę włók więcej niż chłopci, a Zakon powierzał ten urząd temu, kto się do tego nadawał, póki nie uznał za stosowne osadzić tam kogoś innego. Źródeł funkcjonowania tego systemu należy chyba szukać w dawnym prawie polskim” (M. Toeppen 1998, 135).

Bartnicy z Pieckki mieli obowiązek przygotować rocznie przynajmniej po 23 barcie. Czerpali też pewne korzyści ze sprzedawania Zakonowi miodu i wosku po niskiej cenie (1 grzywna za beczkę i 1 szeląg za funt wosku), choć formalnie jedno i drugie było jego własnością. Z przywilejem bartnym wiązało się prawo łowieckie. Przywilej dla Pieckki mówił, że „z ubitej zwierzyny, dużej czy drobnej, mają nam przekazać skórę czy futro”, za które należała się im zapłata. Prokuratorowi oddawali także ćwiartkę upolowanego zwierza.

Efektem pomyślnego rozwoju wsi było wielkie wydarzenie, jakim stał się pobyt w Pieckkach wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego Ludwiga von Erlichshausena, podczas jego słynnego objazdu hołdowniczego (ryc. 9). Według cytowanego przez M. Toeppena dawnego dokumentu opisującego te wydarzenia, w wigilię święta Wniebowstąpienia Najświętszej Marii Panny (tj. 14 VIII 1450 r.) „polscy wolni osadzeni wokół Pizsa, wszyscy wielcy i mali, składali hołd w Pieckkach”¹⁹ (M. Toeppen 1998, 152). Był to jedyny wypadek w dziejach miejscowości, gdy urzędująca głowa państwa tu właśnie pełniła swe obowiązki. Wkrótce po tym wydarzeniu, przyszło wielkiemu mistrzowi bronić, bez powodzenia zresztą, państwa zakonnego w wojnie z Królestwem Polskim...

Mała wieś Zatzkowen (Czaszkowo) pojawiła się w źródłach historycznych później niż nicodległe i znac-

second – 15 *Hufen*, in return for serving in the mounted units in the armies of the Order.

Even so, the first village in the area had been set up a few years earlier (in 1397), by Johann Schönfeldt the *Komtur* of *Rhein* (now, Ryn). This was *Aweyden* (now, Nawiady), incorporated as village of beekeepers and this was also the specialization that *Peitschendorf* would have starting from 1448. What is interesting is that the headman of this village had an entirely different position than in other villages. M. Toeppen noted that he was granted “only a half more *Hufen* than the serfs and that the Order entrusted this office to one who was suited to the job until it was not thought fit to install someone else in his place. The sources of this system should probably be sought for in the early Polish law” (M. Toeppen 1998, 135).

The duty of the beekeepers of *Peitschendorf* was to prepare at least 23 log hives a year. They also derived some benefit from selling honey and wax to the Order at low prices (1 *Mark* for a keg and a *Schilling* for a pound of wax), although officially one and the other was property of the State. The beekeeping privilege was also linked to hunting laws. According to the privilege held by *Peitschendorf*, of game killed, large or small, the villagers had to hand over the pelt or fur for which they were entitled to a payment. And to the procurator they had to surrender a quarter of the carcass.

For its successful development the village at *Peitschendorf* was rewarded by a visit of the Grand Master Ludwig von Erlichshausen during his famous tributary tour (fig. 9). According to an early document describing these events cited by M. Toeppen, on the eve of the feast of the Blessed Virgin Mary (on 14 VIII 1450) “the Polish freemen, big and small, settled around *Johannisburg* (now, Pisz), came to pay tribute at *Peitschendorf*”¹⁹ (M. Toeppen 1998, 152). This was the only time in the history of the locality when the reigning head of state performed his duties there. Soon after these events the Grand Master would

¹⁹ Informacja ta jest interesującą wskazówką na temat etnicznej struktury mieszkańców państwa zakonnego, kolonizujących nadgraniczne puszcze. Koresponduje z nią treść dokumentu z 1451 r., w którym krzyżacki prokurator z Szestna Erwin Hugon von Heiligenberg, wliczając osoby zajmujące się jego zamkowym gospodarstwem wymienia także „Martina, tłumacza z pruskiego i polskiego” (M. Toeppen 1998, 149).

¹⁹ This piece of information is an interesting clue to the ethnic makeup of the inhabitants of the Teutonic State which colonized the border forest. It is in correspondence with the contents of a document from 1451 in which Erwin Hugon von Heiligenberg, the Teutonic procurator at *Seehesten* (Szestno), enumerates the people in his castle household and names one “Martin, interpreter from Prussian and Polish” (M. Toeppen 1998, 149).

■ Ryc. 9. Wielki mistrz zakonu krzyżackiego Ludwik von Erlichshausen (www.europeana.eu)
 Fig. 9. Ludwik von Erlichshausen – the Grand Master of Teutonic Order (www.europeana.eu)

■ Ryc. 10. Herb rodziny von der Groebben w witrażu katedry w Królewcu (www.wikipedia.org)
 Fig. 10. Coat of arms of von der Groebben family in the stained glass window of the Cathedral at Königsberg (www.wikipedia.org)

nie większe Piecki. Nazwa miejscowości wymieniona została po raz pierwszy w 1565 r. przy okazji nadania dla znanej pruskiej rodziny von der Groebben²⁰ (ryc. 10) 44 i pół włóki ziemi (M. Toeppen 1998, 193).

W następnych stuleciach leżący blisko południowych granic państwa pruskiego (Prus Książęcych, później Królestwa Pruskiego) region Piecek nie był świadkiem wielkich wydarzeń historycznych. Ominęły go tatarskie czambuły wysłane pod polską komendą przez króla Jana Kazimierza na pohybel elektorowi pruskiemu za jego sojusz ze Szwedami w 1655 r.²¹, ominęła go również Wielka Armia napoleońska maszerująca w zwycięskim pochodzie przez Prusy w 1811 r., a także zmierzające ku zagładzie pod Tannenbergiem w 1914 r. wojska rosyjskie. Okolice Piecek uniknęły zniszczeń także podczas II wojny świa-

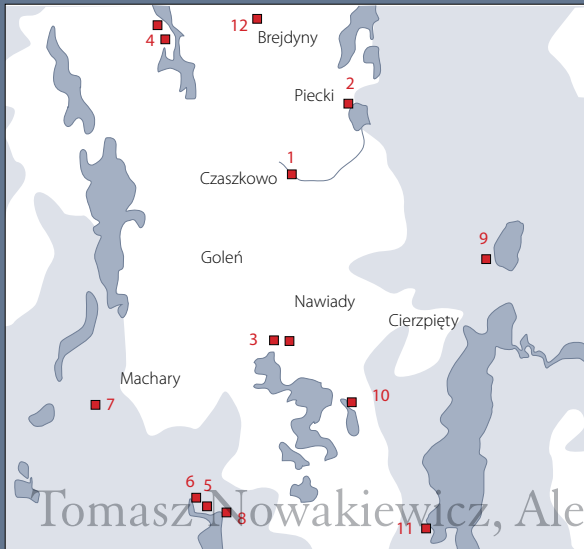
have to defend the *Ordensstaat*, without success as it would turn out, in a war with the Kingdom of Poland...

The small village *Zatzkowen* (now, *Czaszkowo*) makes its appearance in historical sources later than the nearby and much larger *Peitschendorf*. The name *Zatzkowen* is mentioned for the first time in 1565 in a reference on the grant made to the known Prussian family von der Groebben²⁰ (fig. 10) of 44 and a half *Hufen* of land (M. Toeppen 1998, 193).

In centuries that followed the region of *Peitschendorf* lying as it did on the southern margin of the Prussian state (first, the Duchy of Prussia, next the Kingdom of Prussia), witnessed no greater historical events. It was bypassed by the Tartar light cavalry units sent under Polish command by King Jan Kazimierz to plague the Prussian Elector in revenge for his alliance with the Swedes in 1655²¹, it was

[20] Przy okazji warto dodać, że kilku przedstawicieli rodziny von der Groebben odgrywało w swoich czasach na tyle istotną rolę, że ich rodzinny herb umieszczony został w witrażu królewieckiej katedry.
 [21] Najebrane zostały w tym czasie m.in. nicodległe okolice Szestna. O zapadającej w pamięć szokującej gwałtowności i brutalności tatarskich zagonów niech świadczy fakt, że jeszcze w 2. połowie XIX w. niegrzeczne dzieci straszone były przez matki Tatarami (M. Toeppen 1998, 223 i n.).

[20] Let us note that in their day not a few members of *Familie* von der Groebben had so distinguished themselves that their family escutcheon was placed in the stained glass window of the Cathedral at Königsberg.
 [21] One of the areas they raided is the one around the nearby *Seehesten*. The shock from the violence and brutality of the Tartar incursion was such that it would be remembered as late as in the second half of the 19th c. when mothers would tell their misbehaving children that the Tartars would get them for their bad ways (M. Toeppen 1998, 223 f.).

■ Ryc. 11a. Stanowisko w Czaszkowie na tle okolicznych cmentarzy z okresu wpływów rzymskich i wędrowek ludów
 Fig. 11a. Czaszkowo site on the map of neighboring cemeteries from Roman and Migration Periods

■ Ryc. 11b. Zabytki z emalią z okolicznych cmentarzy (E. Hollack, F.E. Peiser 1904, tablica barwna)
 Fig. 11b. Enamelled artifacts from neighboring cemeteries (E. Hollack, F.E. Peiser 1904, color plate)

towej, ponieważ obszar ten nie znajdował się w strefie walk. Wicé została zajęta przez Armię Sowiecką w styczniu 1945 r., a w następnym miesiącu zaczęły powstawać na tych terenach pierwsze struktury polskiej administracji. Stało się tak dlatego, że Mazury i Warmia, czyli cała południowa część Prus Wschodnich, zostały przekazane pozbawionej suwerenności Polsce jako rekompensata za przejętą przez Sowiety ponad połowę terytorium II Rzeczypospolitej²². Był to wynik ustaleń aliantów poczynionych na konferencji w Jałcie, podczas której Wielka Brytania i Stany Zjednoczone zaakceptowały poczynione kosztem Niemiec, republik bałtyckich i, teoretycznie, sojuszniczej Polski zdobycze Sowieców na wschodzie.

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
 Polskiej Akademii Nauk

also passed by Napoleon's Great Army in its triumphant march through Prussia in 1811, and also by the doomed Russian armies making for Tannenberg in 1914. *Peitschen-dorf* and the area around it escaped destruction also during the Second World War when they lay outside the combat zone. The village was occupied by the Soviet Army in January 1945 and in the months that followed the first structures of the Polish administration started to be set up. For it came to pass that Masuria and Ermeland, that is, the whole southern portion of Ostpreussen, were handed over to the not fully sovereign Poland as compensation for more than half of the territory of the Second Polish Republic that the Soviets took for themselves²². This was the result of decisions taken by the allied powers at the Yalta Conference when Great Britain and the United States agreed to acknowledge the territory captured by the Soviets in the East at the cost of Germany, the Baltic Republics and Poland, their alleged ally.

Instytut Archeologii i Etnologii
 Polskiej Akademii Nauk

²² Oprócz Mazur i Warmii w granicach Polski znalazł się wówczas także Śląsk i Pomorze. Za zajęte polskie Kresy Sowiéci „płacili” terytoriami należącymi do Niemiec.

²² The other regions which next to Masuria and Ermeland found themselves within the borders of Poland are Silesia and Pomerania. For the Polish eastern provinces (Kresy) they had occupied the Soviet “paid” with territories belonging to Germany.

■ Okolice stanowiska w Czaszkowie: mapa archeologiczna

Uzupełnieniem zarysu historii regionu jest mapa archeologiczna prezentująca stan rozpoznania okolic stanowiska (ryc. 11a, b). Ukazuje ona m.in. występowanie w jego bliskim sąsiedztwie dość licznych stanowisk z okresu wpływów rzymskich i wędrowek ludów²³. Są to przede wszystkim cmentarzyska odkryte i badane przez wschodniopruskich archeologów przed II wojną światową.

Najbliższa jest prawdopodobnie nekropola zlokalizowana w północnej części Piecek. Odkryto tam pozostałości bardzo zniszczonego cmentarzyska z siedmioma grobami z późnego okresu wędrowek ludów (M. Rudnicki 2004, 2006). Dwa kolejne cmentarzyska z późnego okresu wpływów rzymskich zostały odnalezione w Nawiadach (*Aweyden*), ale ich dokładna lokalizacja nie jest znana. Kolejne dwie nekropole datowane na okresy wpływów rzymskich i wędrowek ludów znane są z miejscowości Dłużec (*Langendorf*), jednak o ich dokładnym położeniu wiadomo tylko tyle, że jedno z nich znajdowało się na brzegu jez. Krzywego (*Krummendorfer-See*). Nad Babięcą Strugą w okolicach wsi Babięta (*Babienten*) zarejestrowane zostały następne dwie nekropole z okresu wpływów rzymskich i wędrowek ludów, a kolejne cmentarzyska znajdowały się także w niedległych Macharach (*Macharren*) i w Wólce Prusinowskiej (*Pruschinowen Wolka*)²⁴.

Zestawienie to wyraźnie ukazuje, że opisywany obszar był dość intensywnie wykorzystywany w 1 poł. I tys. po

²³ Zarejestrowano też znaleziska o starszej metryce. Cel i rozmiar niniejszej publikacji nie pozwalają w wyczerpujący sposób rozwinąć tego wątku, niemniej jednak warto zauważyć, że najstarsze znaleziska z tego terenu pochodzą właśnie z jez. Nidajno. Są to ślady plejstocenijskiej fauny odkryte tu w latach 30. XX w. przez Hugo Grossa – jednego z pionierów rozwijających się studiów nad rekonstrukcją środowiska w pradziejach. Najstarszym świadectwem ludzkiej działalności na tym terenie jest natomiast prawdopodobnie neolityczny topór pochodzący z niedległego jez. Wągiel (*Wongel-See*); informacja z archiwum Rudolfa Grenza przechowywanego w Archäologisches Landesmuseum Schloß Gottorf w Szlezwiku, podana dzięki uprzejmości p. prof. Clausa v. Carnap-Bornheima).

²⁴ Dane na temat tych stanowisk przytaczają E. Hollack i F. Peiser (1904), E. Hollack (1908), M. Rudnicki (2004, 2006), A. Rzeszotarska-Nowakiewicz (2009). Wybór literatury źródłowej na ten temat zawarty jest w komentarzu do archiwum F. Jakobsona (*Archeologiczne dziedzictwo* 2011).

■ The site at Czaszkowo and its catchment: an archaeological map

A supplement to the overview of the region's past is an archaeological map presenting our state of knowledge about the area around the site (fig. 11a, b). It may be seen from this map that in the immediate vicinity of Czaszkowo there is quite a scatter of sites datable to the Roman Period and the Migration Period²³. Most are cemeteries identified and investigated by East Prussian archaeologists before World War II.

Probably the closest of these is the funerary site in the northern district of Piecki – the remains of a heavily eroded cemetery with seven graves from the Late Migration Period (M. Rudnicki 2004, 2006). Two other cemeteries from the Late Roman Period were identified at Nawiady (*Aweyden*) but their precise location is unknown. Two more, dated to the Roman Period and the Migration Period are known from Dłużec (*Langendorf*) but all that is known about their location is that one of them was on the shore of Lake Krzywe (*Krummendorfer-See*). Two more cemeteries recorded on the Babięcka Struga stream near the village Babięta (*Babienten*) date from the Roman Period and the Migration Period, and two other were found in the nearby Machary (*Macharren*) and at Wólka Prusinowska (*Pruschinowen Wolka*)²⁴.

The above list shows clearly that the described area was under quite heavy use during the first half of the 1st millennium of our era. Although we have no data to make a reliable demographic study the sheer density of archae-

²³ Finds from earlier periods of prehistory were recorded also. Given the main subject and size of the present publication this theme cannot be explored in more detail. Let us note however that the oldest finds from this area were discovered on Lake Nidajno. These were relics of Pleistocene fauna recovered in 1930s by Hugo Gross, one of the pioneers of then still nascent studies in reconstruction of the prehistorical environment. On the other hand, the oldest piece of evidence of human presence in the area is a Neolithic axe recovered from the nearby Lake Wągiel (*Wongel-See*); information from the Rudolf Grenz archive, in keeping of Archäologisches Landesmuseum Schloß Gottorf in Schleswig, obtained with kind assistance of Professor Claus v. Carnap-Bornheim).

²⁴ Data on the subject of these sites is cited by E. Hollack and F. Peiser (1904), Hollack (1908), M. Rudnicki (2004, 2006), A. Rzeszotarska-Nowakiewicz (2008). Selected source literature subject is listed in the commentary to the F. Jakobson archive (*Archeologiczne dziedzictwo* 2011).

Chr. Nie ma wprawdzie danych wystarczających do przeprowadzenia wiarygodnych studiów demograficznych, jednak samo zagęszczenie stanowisk świadczy o szczególnym znaczeniu opisywanego obszaru dla osadnictwa Galindów u schyłku starożytności. Ważne jest także, że stanowiska o najstarszej chronologii (sięgającej I–II w. po Chr. – np. w Babiętach) wskazują na istnienie długiej tradycji osadniczej w tym miejscu. Wszystkie te obserwacje, przytoczone tu w bardzo skrótovej i uproszczonej formie, tworzą osadniczy kontekst dla stanowiska w Czaszkowie. Łatwo jest dzięki nim dostrzec, że czaszkowskie bagno znajdowało się nie na uboczu, ale wewnątrz rozległej strefy osadniczej, zamieszkiwanej przez ludność utrzymującą kontakty z odległymi obszarami południowej, wschodniej i środkowej Europy.

ological sites confirms the importance of this district for Galindian settlement at the end of Antiquity. It is also relevant that chronologically the earliest sites (going back to AD 1st–2nd cc. – for example, at Babięta) testify to a long settlement tradition at that location. All these observations, cited here in a greatly abbreviated and simplified form, create a settlement context for the site at Czaszkowo. Thanks to them it is easy to understand that the Czaszkowo mire, rather than lying off the beaten track was a significant element within an extensive settlement network inhabited by a community whose members maintained contacts with distant regions of southern, eastern and central Europe.

Jeziro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach: niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria: a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

An aerial photograph of Lake Nidajno in Masuria, Poland, taken at sunset. The sun is low on the horizon, creating a warm, golden glow over the water and the surrounding green landscape. The lake is surrounded by dense vegetation and some structures are visible in the distance.

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jezioro Nidajno koło Cząszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Cząszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Komitet Naukowy ds. Późnohistorycznych

Instytut Archeologii
Polskiej Akademii Nauk

■ Ryc. 12. Jezioro Nidajno – stan obecny (fot. K. Trela)

Fig. 12. Lake Nidajno at present (photo: K. Trela)

Stanowisko

The site

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:

■ Nidajno i Czaszkowo. Lokalizacja stanowiska

Termin „jeziro Nidajno”, który został już wprowadzony do literatury archeologicznej, i który konsekwentnie będzie pojawiał się na kartach tej publikacji, zawiera pewien skrót myślowy. Jest on jednak łatwy do zaakceptowania, ponieważ obecność jeziora o takiej nazwie (Nidaino-See) potwierdza w tym miejscu XIX-wieczna kartografia, a jego nazwę – dodatkowo – tradycja lokalna²⁵. Wprawdzie prowadzone w różnym czasie melioracje skutkowały w kolejnych dziesięcioleciach zmieniającą się powierzchnią akwenu, w pewnym momencie prowadząc nawet do nicomal całkowitego jego osuszenia, ale stan ten nie był trwały i obecnie zbiornik ponownie wypełniony jest wodą (ryc. 12). Funkcjonuje on jednak w administracyjnej klasyfikacji już nie jako jezioro, ale jako obudowany instalacjami hydroinżynieryjnymi bezimienny staw. Niezależnie jednak od oficjalnej nomenklatury nie ulega wątpliwości, że zbiornik ten wypełnia nicość dawnego jeziora, co jest wystarczającym powodem do stosowania (przynajmniej w opracowaniach archeologicznych) dawnej nazwy. Jest to tym bardziej uzasadnione, że

■ Nidajno and Czaszkowo. Location of the site

The name of the site – “Lake Nidajno” – recently put into circulation in archaeological literature and used consistently in the present publication – is the name of a natural water body that probably does not exist. However, *Nidaino-See* is recorded on 19th century maps and the name persists in the local tradition²⁵. It is true that as a result of a series of drainage projects the lake gradually got smaller and in the end it became completely drained of water but this situation did not last and at present the water reservoir is back in its place (fig. 12). Never mind that in the administrative records it is not listed as a natural lake but as a nameless pond set with hydro-engineering installations. We believe that this pond fills the basin of the former lake and that this is a sufficient reason to use old name with reference to the archaeological site under discussion. What is more, this name is a useful starting point for our reconstruction of the immediate geographic setting of the archaeological site with important implications for its later interpretation. This is because there is

²⁵ W opublikowanym w 1959 r. „Słowniku nazw miejscowych okręgu mazurskiego” G. Leydinga wymienione są różne wersje tej nazwy: „Nidaino” i „Nydajno” i „Nidajno”. Według autora Słownika oznaczają one „dawniejsze jezioro, obecnie łąki, na zachód od wsi Piecków” (G. Leyding 1959, 171).

²⁵ G. Leyding’s *Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego*, a dictionary of local names in the Masurian district published in 1959, lists a number of alternate spellings: “Nidaino” and “Nydajno” and “Nidajno” and explains that they are the name of “a defunct lake, now meadow, to the west of the village Piecki” (G. Leyding 1959, 171).

■ Ryc. 13a. Granica zlewni Wisły i Pregoly w okolicach Piecek i Czaszkowa (Atlas podziału hydrograficznego Polski 2005, arkusz Pisz H-3)
 Fig. 13a. The watershed between the catchments of the Vistula and the Pregolya close to Piecki and Czaszkowo villages (Atlas podziału hydrograficznego Polski 2005, map Pisz H-3)

■ Ryc. 13b. Dajna wypływająca z jeziora Czarne (fot. T. Nowakiewicz)
 Fig. 13b. Dajna river near Lake Czarne (photo: T. Nowakiewicz)

Tomáš Nowakiewicz, Anna Sandra Pieszotarska-Nowakiewicz

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria:

istnicie ścisły fonetyczny związek pomiędzy nazwą jeziora („Nidaino”, „Nydajno”, „Nidajno”) a nazwą zasilającej go rzeki Dajny. Semantyczne znaczenie tych toponimów wskazuje na ich dawną proveniencję i sugeruje, że nie były one niezrozumiałe dla zamieszkującej te tereny w starożytności ludności pruskiej²⁶.

Dajna jest jednak także ważnym elementem geograficznym. Rzeka ta jest bowiem najbardziej na południe wysuniętą częścią zlewiska Pregoly, przez co umożliwia dogodnie połączenie południowych Mazur z nadmorską Sambią – najbogatszą pruską ziemią plemienną²⁷. Dział

a phonetic link between the word – irrespective of its form – “Nidaino”, “Nydajno” or “Nidajno” – and the name of the river Dajna which fed the *Nidaino-See*. The etymology of both toponyms must be ancient and we believe that their meaning was understood well by the Prussian community resident in the area²⁶.

The river Dajna is an important element of the local topography. It is the southernmost tributary stream within the catchment of the Pregolya potentially a communication link in between southern Masuria and coastal Sambia – the richest of the Prussian tribal lands²⁷. The watershed between

[26] Słowo „daina” w języku litewskim oznacza piosenkę. W kontekście nazwy rzeki, czy strumienia hydronim taki należałoby zapewne tłumaczyć jako „śpiewająca”, może „szumiąca”. Warto zauważyć, że na ziemiach bałtyjskich hydronimy fonetycznie zbliżone do tej nazwy, nie należą do rzadkości (np. rzeka Dejma na Sambii, jez. Dejnowo itp.).

[27] Obecność takiego szlaku sugerowana jest w literaturze na podstawie serii charakterystycznych, wczesnośredniowiecznych znalezisk z rejonu jez. Sałęt. Droga wodna prowadząca wzdłuż Dajny, Guber, Łyny i Pregoly pozwalała łatwo dostać się na bogate strategicznie ważne morskie wybrzeża (W. Wróblewski, T. Nowakiewicz, M. Bogucki 2003, 167).

[26] The meaning of the word “daina” in Lithuanian is “song”. In the context of the name of the river or a stream such a hydronym presumably has to be translated as “singing” – perhaps – “murmuring”. Let us note that phonetically close hydronyms are not uncommon on the Balt territory (as the Deyma River in Sambia, Lake Dejnowo, etc.).

[27] The presence of this route has been postulated in literature on the basis of distinctive early medieval finds from the area on Lake Sałęt. A waterway running the length of the Dajna, Guber, Łyna and Pregolya would make it easy to travel to the rich and strategically important seacoast (W. Wróblewski, T. Nowakiewicz, M. Bogucki 2003, 167).

wodny pomiędzy zlewniami Wisły i Pregoly znajduje się nicopodal jez. Nidajno i wydziela płynącą na północ Dajnę od okolicznych cieków płynących na południe (i zasilających Wisłę; **ryc. 13a, b**). Ta bardzo szczególna sytuacja wyróżnia opisywany mikroregion i zawiera w sobie pewien potencjał istotny dla osadniczej atrakcyjności tego obszaru. Oznacza bowiem, że Dajna może być traktowana zarówno jako najbardziej na południe wysunięta mazurska droga wodna prowadząca do morza, jak i szlak ułatwiający wkroczenie znad Bałtyku w odległy interior ziem pruskich, z którego łatwo można przedostać się także w górę Wisły.

Nie można także pominąć faktu, że jez. Nidajno znajduje się w bezpośredniej bliskości strefy źródłowej Dajny. Odległość od miejsca, które może być postrzegane jako źródła rzeki wynosi tylko nieco ponad 1 km²⁸, co wydaje się być dystansem na tyle bliskim, że uzasadnia postrzeganie tego miejsca w związku przestrzennym ze stanowiskiem.

Na wstępie uwag na jego temat należy jednak stwierdzić, że przy obecnym stanie archeologicznego rozpoznania, nie jest możliwe określenie nawet jego granic. Zarejestrowane dotychczas relikty zlokalizowane są najprawdopodobniej w jego części brzegowej, choć spostrzczenie to należy w tej chwili traktować wyłącznie jako hipotezę badawczą. Problemy z określeniem zasięgu stanowiska mogą zresztą w przyszłości wpłynąć na korektę jego nazwy. Rozpoznawany obecnie obszar znajduje się w granicach wsi Czaszkowo, jednak lwią część dawnego jez. Nidajno (i cały obecnie funkcjonujący staw) leży już w sąsiednich Pieckach. Nie można więc wykluczyć, że w efekcie przyszłych badań pojawi się konieczność dokonania stosownej korekty w nazwie stanowiska, ostatecznie zlokalizowanego w granicach dwóch wsi: Czaszkowa i Piecek.

the catchment of the Vistula and the Pregolya lies close to Lake Nidajno and divides the northward-flowing Dajna from the streams that drain south (and feed the Vistula; **fig. 13a, b**). This quite special situation sets the described micro-region apart and holds a certain potential significant for its attraction to settlement. It means that the Dajna can be treated both as the southernmost Masurian waterway running to the sea and as a gateway from the Baltic Sea into the distant interior of the Prussian territory from which it is also easy to penetrate upstream the Vistula.

Another important observation is that Lake Nidajno lies in the immediate vicinity of the headwaters of the Dajna. The distance from the spot which may be viewed as the river's source is only slightly more than a kilometre away²⁸, which seems to be a distance sufficiently small to claim on the spatial relationship between the two (archaeological site and the river).

This does not mean to say that we have sufficient archaeological input at present to indicate the boundaries of that same site. Archaeological material recorded so far were identified in what probably used to be the shore of the lake but this is no more than a research hypothesis. There may be need in future to revise the name of the archaeological site. The area already investigated lies within the limits of the village Czaszkowo but the lion's share of the former Lake Nidajno (and the whole water reservoir now in place) lie in the neighbouring Piecki. We cannot rule out that with new input gained from archaeological research we may have to make an appropriate correction in the name of the site locating it conclusively within the limits of two villages: Czaszkowo and Piecki.

[28] Mapy hydrograficzne wskazują, że faktyczne źródła rzeki znajdują się nieco dalej, w odległości kilku kilometrów na NW od stanowiska. Jednak na tym odcinku Dajna ma postać nieciągłego, przesączającego się i częściowo zasypanego cieku, który dopiero zasilając niewielkie bagienko nicopodal Czaszkowa, wpływał z niego jako czytelny w terenie strumień. Obraz hydrografii górnego odcinka Dajny jest obecnie zniekształcony przez efekty melioracji, ale prace nad jego rekonstrukcją będą podjęte w najbliższej przyszłości (Atlas 2005, arkusz Pisz H-3).

[28] Hydrographical maps show that the actual source of the river is some distance away, a few kilometres NW of the site. However in this stretch the Dajna has the form of an intermittent, percolating, and partly filled in stream which only after feeding a small mire near Czaszkowo issues from it as a stream observable in the topography. The hydrography of the upper reaches of the Dajna River is at present distorted by past drainage but restoration work is to be undertaken in the near future (Atlas 2005, map Pisz H-3).

■ Historia odkrywania stanowiska

W przypadku czaszkowskiego stanowiska nie można mówić o jego jednorazowym odkryciu. Bliższe realiom będzie stwierdzenie, że był to raczej proces w różnym stopniu związanych ze sobą wydarzeń.

W historii tej można dostrzec trzy etapy. Pierwszym z nich były prace melioracyjne prowadzone przynajmniej od drugiej połowy XIX w. w rejonie zachodniej części jeziora. Była to wówczas często stosowana na Mazurach praktyka, podejmowana w celu uzyskania dodatkowych pastwisk kosztem niektórych płytkich, zarastających zbiorników wodnych. Jez. Nidajno przedstawiane na ówczesnych mapach ma taki właśnie, „melioracyjny” charakter (ryc. 14). Rezultat podejmowanych przez niemieckich meliorantów prac musiał być satysfakcjonujący, ponieważ na mapach z kolejnych dziesięcioleci jezioro w tym miejscu nie jest już zaznaczane (np. na mapie archeologicznej Prus Wschodnich E. Hollacka [1908], mapie archeologicznej powiatu Sensburg autorstwa Georga Johanna Friedricha von Hassela [lata 30. XX w.], a także na oficjalnych mapach topograficznych; ryc. 15). Prace te były kontynuowane (lub raczej odtwarzane – po wojennych i powojennych zniszczeniach) z różną intensywnością począwszy od lat 60. aż do 80. XX w., i z tego czasu pochodzi pierwsza, trudna do zweryfikowania informacja o znalezisku, które może być łączone z depozytem jeziornym. Podczas prac ziemnych dokonano wówczas odkrycia, które wywołało u znalazcy natychmiastową chęć zmiany jego dotychczasowego życia. Źródłem tego impulsu miał być jakiś znaleziony nad Dajną złoty przedmiot, którego pomimo podejmowanych podobno prób, nie udało się ani odzyskać, ani zadokumentować. Bliższe informacje na ten temat nie są znane, niemniej jednak wydarzenie to zapisało się w pamięci sporej grupy okolicznych mieszkańców.

Jakkolwiek historia ta ma cechy opowieści legendarnej, to jednak z perspektywy czasu można przyjąć, że podczas prowadzonych prac melioracyjnych, faktycznie wydobyty został jeden z cennych zabytków z bagiennego depozytu. Nie sposób obecnie ustalić, czy znaleziony on został *in situ*, czy też pochodził z zasypiska niemieckich wykopów melioracyjnych sprzed kilkudziesięciu lat. Ta

■ Discovering the site

The process of discovery of the archaeological site at Czaszkowo was in three distinct stages, in a series of variously interrelated developments.

The first stage of discovery starts with agricultural drainage. The first projects of this sort were undertaken, possibly still during the second half of the 19th century, to the west of Lake Nidajno. Drainage work was a popular method used in Masuria to convert to meadowland and pasture some of the shallow and overgrowing lakes and ponds. Lake Nidajno shown on 19th century maps apparently was also a target for drainage (fig. 14). Evidently, this work ended in success because the same lake is nowhere to be seen on the later German maps (these include the archaeological map of East Prussia of E. Hollack [1908], archaeological map of *Kreis* Sensburg of Georg Johann Friedrich von Hassel [the 30s the twentieth c.], and also the official topographic maps; fig. 15). Drainage work was resumed (better to say – resuscitated – after the destruction of the wartime and the post-war years) with varying intensity, starting during the 1960s through to the 1980s.

It is from this time that we have the first not easily verifiable information about a find which we can link with the lake deposit. The discovery was made during digging and the finder immediately felt the desire to change his earlier lifestyle. It was said his motivation was fuelled by a gold object discovered on the Dajna River, which item, despite some purported effort, was never heard of again and was never documented. Closer details of this affair are not known though it was remembered vividly for a long time by a good many of the local people.

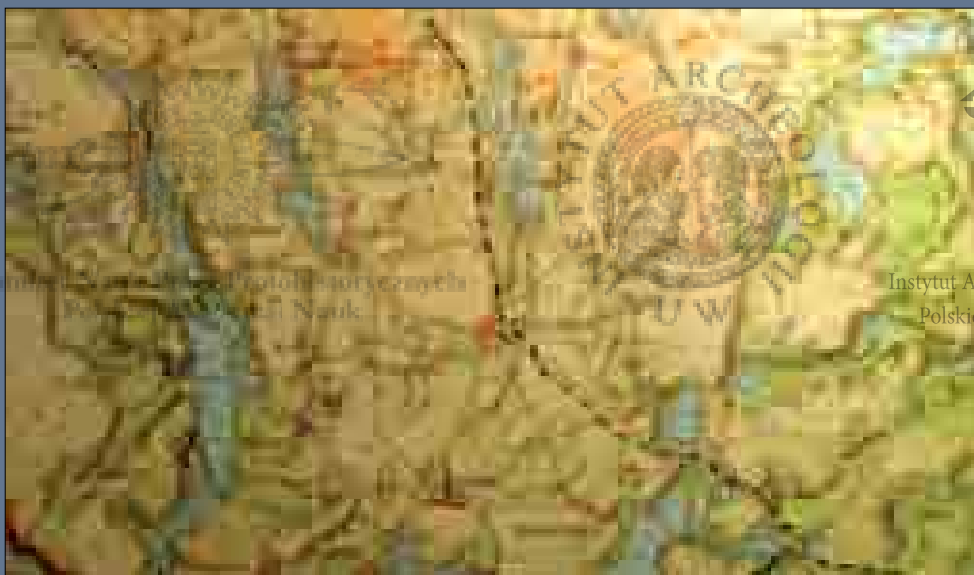
Putting aside the somewhat fable-like nature of this report we can assume in retrospect that the valuable object recovered during the drainage work originated from the bog deposit. We have no way of knowing at present whether it rested *in situ* or in a layer of backfill from the German ditch-digging from a few decades earlier. Although the latter appears to be much less likely it cannot be discounted altogether.

The second stage of discovery begins in the 1990s and has to do with the fairly frequent (presumably) prospect-

■ Ryc. 14. Jezioro Nidajno i okolice w XIX w. (Karte des Deutschen Reiches, arkusze: 135. Sensburg, 136. Nikolaiken, 168. Ortelsburg, 169. Johannisburg)
 Fig. 14. Lake Nidajno and its surroundings on 19th c. maps (Karte des Deutschen Reiches, maps: 135. Sensburg, 136. Nikolaiken, 168. Ortelsburg, 169. Johannisburg)

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

■ Ryc. 15. Całkowicie osuszone jezioro Nidajno. Mapa Georga J.F. Hassela z lat 30. XX w. (zbiory Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, Oddział w Mrągowie; fot. K. Graczyk)

Fig. 15. Lake Nidajno after drainage works. Map of Georg J.F. Hassel from the 30s of the 20th c. (Warmia and Masuria Museum in Olsztyn, Mrągowo unit; photo: K. Graczyk)

druga możliwość wydaje się wprawdzie znacznie mniej prawdopodobna, ale nie można jej wykluczyć.

Drugi etap odkrywania stanowiska rozpoczyna się w latach 90. XX w. i łączy się z dość częstymi (prawdopodobnie) poszukiwaniami, prowadzonymi na tym obszarze z użyciem wykrywaczy metali. Trudno powiedzieć, jaką rolę w motywacjach podejmowanych działań odgrywała historia nieznanego bliżej złotego przedmiotu, ale z pewnością nie działała ona na poszukiwaczy deprymująco. Skuteczność tych działań nie jest znana, choć wg dostępnych informacji często odnajdywano wówczas przedmioty żelazne, które nie budziły jednak większych emocji z powodu fatalnego najczęściej stanu zachowania: znalezione były polamane, często bardzo rozdrobnione, zdeformowane i silnie skorodowane.

Bardzo ważnym wydarzeniem było przekazanie w 2009 r. do mrągowskiego oddziału Muzeum Warmii i Mazur kilku pochodzących sprzed lat znalezisk. Były to dwa fragmenty ozdób i cztery groty dostarczone przez P. Chmielewskiego²⁹, które rychno znalazły miejsce na muzealnej ekspozycji.

Ostatnim etapem odkrywania były weryfikacyjne badania archeologiczne, podjęte w tym miejscu w 2010 r. Podczas zaledwie 10-dniowych prac (prowadzonych we wrześniu przy fatalnej pogodzie) wykonana została planigrafia zabytków powierzchniowych, ale rozpoczęto także eksplorację w dwóch sondażowych wykopach (ryc. 16). Wyniki tych badań przekonały, że łączenie rozpoznawanego miejsca z informacjami o dokonywanych w przeszłości odkryciach jest w pełni uzasadnione. Wskazały one także potencjalnie wielką wartość poznawczą stanowiska, choć nie dały odpowiedzi na pytanie o stopień jego zniszczenia. Wszystkie te kwestie stały się powodem podjęcia zakrojonych na szerszą skalę badań w kolejnym sezonie – zrealizowanych podczas miesięcznej kampanii wykopaliskowej w lipcu 2011 r.

ing made in the area by metal detectorists. It is hard to say to what extent these activities were motivated by the story of a little known gold object but beyond doubt its effect on the treasure hunters could not have been discouraging. The level of success of these projects is not known although according to some reports a quantity of iron objects had been recovered but failed to impress mostly because of their very poor preservation: fractured, often seriously fragmented, and heavy corrosion.

A quite important development came in 2009 when the Mrągowo unit of the Warmia and Masuria Museum was approached by P. Chmielewski with some finds recovered a few years earlier. These were two fragments of ornaments and four spearheads²⁹, which were soon placed on display in the museum.

The last stage of discovery was archaeological verification work undertaken on the site in 2010. Just ten days' work, carried out in September, in foul weather, was needed not only to make a map of the horizontal stratigraphy of the surface finds but also to start excavation in two test trenches (fig. 16). Input gained at this time demonstrated with force the existence of a connection between the investigated location and the information about earlier discoveries. It also confirmed the potential the site might have for archaeology although the extent of its erosion was not determined at the time. To answer this and many other questions a wider-scale investigation was undertaken the following season, carried out during a four weeks' excavation campaign in July 2011.

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

²⁹ Należy także podkreślić skuteczność działań podjętych w tej sprawie przez dr. J. Sobieraja z MWiM w Olsztynie i mgr. D. Żyłowskiego z MWiM Oddział w Mrągowie, a także dr. M. Boguckiego, M. Koszutkiego-Bordzio i K. Omazdy. Zaangażowanie wszystkich tych osób przyczyniło się do zachowania niezwykle istotnej części dziedzictwa archeologicznego w Polsce.

²⁹ Worth special mention in this context is the determined action taken by dr. J. Sobieraj and D. Żyłowski MA. (from Warmia and Masuria Museum in Olsztyn and the Mrągowo unit of the same museum respectively) and also by dr. M. Bogucki, M. Koszutski-Bordzio and K. Omazda. To the dedication of them all we are indebted for the rescue of an extremely significant part of archaeological heritage in Poland.

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziorko Niedajno k. Olszanki w woj. mazowieckim

Jeziorko Niedajno k. Olszanki w woj. mazowieckim

Jeziorko Niedajno k. Olszanki w woj. mazowieckim

Jeziorko Niedajno k. Olszanki w woj. mazowieckim

©. Autorzy zdjęć / ©. Authors and:

Institute of Archaeology and Ethnology
Polish Academy of Sciences

■ Ryc. 16. Badania sondażowe w 2010 r. (fot. A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)

Fig. 16. Test surveys in year 2010 (photo: A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)

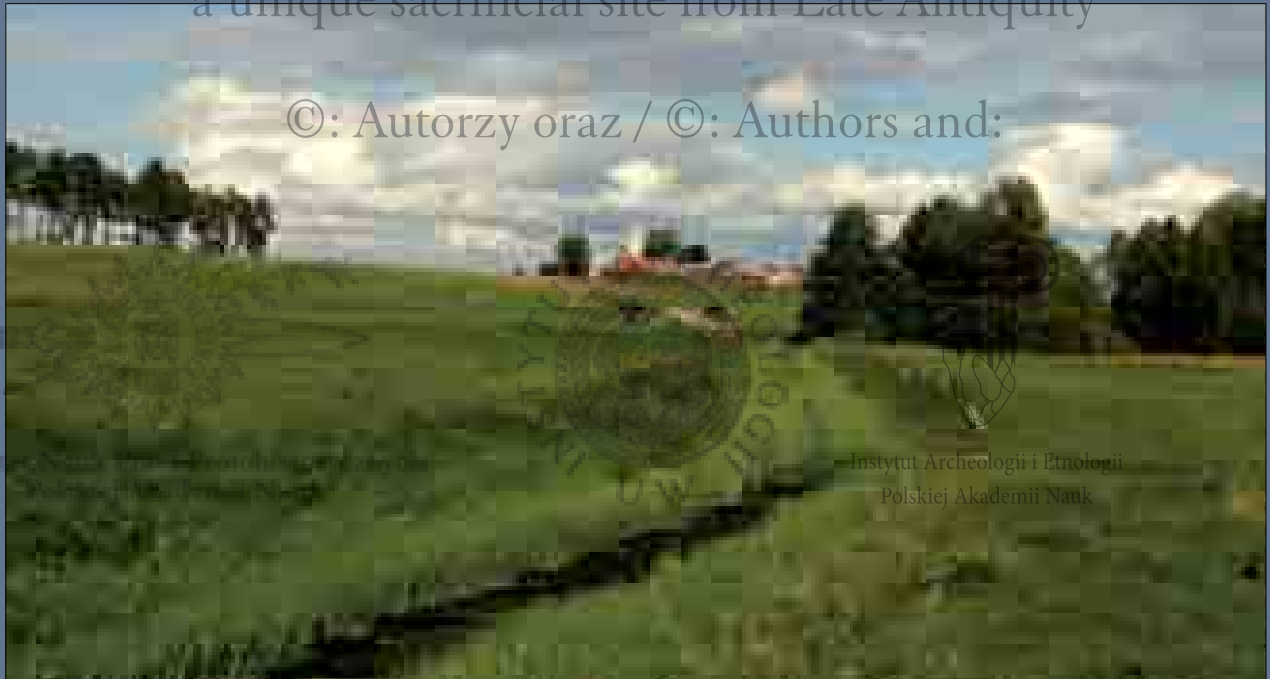
Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jezioro Nidajno koło Czaśkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

■ Ryc. 17. Dolina Dajny z widoczną linią brzegową dawnego jeziora (fot. K. Trela)
Fig. 17. Valley of Dajna river with a former lake shoreline (photo: K. Trela)

Lake Nidajno near Czaśkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

■ Ryc. 18. Koryto Dajny – stan obecny (fot. A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)
Fig. 18. The riverbed of Dajna at present (photo: A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)

■ Charakterystyka obszaru badań

Zestawienie wyników badań z danymi topograficznymi pokazuje, że obszar, na którym skoncentrowane były dotychczas realizowane prace, znajduje się w granicach dawnej zachodniej zatoki jeziora. Ta płytka część akwenu została trwale osuszona, a koryto Dajny zmeliowane i przekształcone w prosty kanał. Analiza map i zdjęć lotniczych nie pozostawia jednak wątpliwości, że uzyskane w ten sposób łąki w przeszłości znajdowały się pod wodami zatoki (ryc. 17).

Współczesna topografia stanowiska jest rezultatem różnorodnych, dokonanych w ostatnich dziesięcioleciach przekształceń terenu. Ułatwiły one dostęp do sedymentacyjnych warstw dna jeziora, które wciąż widać w miejscach, gdyby nie wykonano melioracji. Z drugiej jednak strony, efekty tych działań w sztuczny sposób ukształtowały badaną przestrzeń, dzieląc ją na nieistniejące wcześniej elementy.

Najważniejszym z nich jest zmeliowane koryto Dajny. Lekko pofalowany teren na jego północnym brzegu jest wyraźnie wyższy i suchy, w odróżnieniu od niższego i wciąż podmokłego obszaru znajdującego się na jego brzegu południowym. Obraz ten, odległy od naturalnego ukształtowania terenu, nie daje odpowiedzi na pytanie o kształt i lokalizację koryta Dajny w okresie poprzedzającym meliorację (ryc. 18)³⁰.

Niezależnie od tych kwestii, dotychczasowe rozpoznanie wykopaliskowe objęło obszar suchy (północny brzeg rzeki), podmokły (brzeg południowy) i zupełnie mokry (koryto rzeki). Wykopy na północnym brzegu Dajny objęły zwarty obszar o powierzchni niepełnego ara, natomiast na brzegu południowym założone zostały dotychczas tylko dwa niewielkie sondáže.

Główny teren dotychczasowego rozpoznania jest lekko nieckowaty, z najniższym punktem w odległości kilkudziesięciu metrów od rzeki. Miejsce to pozostaje wciąż nierozpoznane, ponieważ dotychczas prowadzone prace skoncentrowane były w bezpośredniej bliskości rzeki.

Sama Dajna także została objęta badaniami. Dla zapewnienia odpowiednich warunków, na rzece postawione zostały dwie tamy w odległości 12 m od siebie. Każdego

³⁰ Wprowadzenie rekonstrukcji warunków przyrodniczych istniejących tu w starożytności jest jednym z ważniejszych celów podejmowanych działań, ale wyników tych prac można spodziewać się dopiero w przyszłości.

■ The area of the investigation – topography and fieldwork

Juxtaposition of input from the fieldwork with topographic data shows that the area in which the work has concentrated till now lies within the former western bay of the lake. This shallow fragment was permanently drained, the riverbed of the Dajna was improved and transformed into a straight waterway. Nevertheless analysis of maps and air photographs leaves no doubt that grassland gained in this way in were under the lake bay water (fig. 17).

The modern topography of the site is the result of various transformations of the landscape made in recent decades. They made possible access to the sedimentation layers of the lake bottom which would still be under water if not for the agricultural drainage work. On the debit side, they gave a new shape to the investigated area creating a number of new features.

The most important of these is the improved riverbed of the Dajna. The gently folded landscape on its north bank is evidently higher and dry unlike the lower lying and still wet area found on its south bank. This is a far cry from the natural topography as it was in the period before agricultural drainage, including the form and the location of the riverbed of the Dajna we now have to reconstruct (fig. 18)³⁰.

Regardless of these issues until now archaeological excavation covered the dry area (north bank), wet area (south bank) and the completely wet area (the riverbed). The trenches on the north bank of the Dajna covered a compact area of less than 100 m² while on the south bank so far work was carried out in two small test trenches only.

The main area covered by the fieldwork so far is lightly depressed, its lowest-lying point at a distance of several meters from the river. This spot has not been investigated yet because the work carried out so far was concentrated on the area bordering the river.

³⁰ Reconstructing the natural conditions in Antiquity is indeed one of the more important goals of our project but we can expect to see the results of this work only sometime in future.

■ Ryc. 19. Tamy na Dajnie (fot. A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)
 Fig. 19. The dams over Dajna river (fot. A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)

Lake Niedajno near Czaszkowo in Masuria: a unique sacrificial site from Late Antiquity

dnia pracy, woda z wydzielonej w ten sposób części koryta odprowadzana była na zewnątrz za pomocą rury i pompy (ryc. 19). Konstrukcja ta nie mogła być trwała, ponieważ należało się wystrzegać ryzyka nadmiernego spiętrzenia wód w górce rzeki, co przy deszczowej pogodzie było realnym zagrożeniem. Dlatego też tamy były regularnie montowane i demontowane każdego dnia pracy. Zastosowanie tych rozwiązań pozwoliło na eksplorację dna rzeki (na wydzielonym odcinku). Pracom tym towarzyszyły stale prowadzone poszukiwania za pomocą wykrywaczy metali – co było niezbędnym warunkiem skuteczności podjętych działań. Eksploracja dna rzeki pozwoliła także na uzyskanie dostępu do profili ukazujących szczegóły sedymentacji jeziornej i zaburzenia jej stratyfikacji przez nowożytny wkopy (ryc. 20).

The Dajna itself was covered by this research. This was done by installing two dams over the river 12 m apart. Every working day water from this cut off fragment of the riverbed was drained away using pipes and a pump (fig. 19). This arrangement could not be permanent as we had to avoid the ponding effect upstream, a real threat in wet weather. The dams had to be installed and dismantled on a regular basis every working day. Using this solution made it possible to explore the river bottom (in the cut off part of the riverbed), also using metal detectors. Last but not least, we had access to sections documenting lake sedimentation and disruptions in its stratigraphy caused by modern period trenches (fig. 20).

■ Ryc. 20. Profil wykopu od strony Dajny (fot. A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)
 Fig. 20. Section of the trench – view from Dajna river (photo: A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)

Lake Nidajno near Czeszkowo in Masuria: a unique sacrificial site from Late Antiquity

■ **Badania: ekipa, sponsorzy, okoliczności szczególne badań w Czeszkowie**

Prace wykopaliskowe organizowane są przez zespół badawczy z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, i prowadzone są przez dr. Tomasza Nowakiewicza (IA UW) i dr. Aleksandrę Rzeszotarską-Nowakiewicz (IAiE PAN). Przeprowadzenie dotychczasowego rozpoznania było możliwe dzięki zaangażowaniu środków obydwu wspomnianych instytucji naukowych oraz pomocy sponsorskiej Gminy Miejskiej Mrągowo, Gminy Piecki, firmy Invest Warmia-Mazury, środków własnych, oraz firmy Talcom zapewniającej profesjonalne wsparcie sprzętowe. W szeregu dobrodziejów nie może zabraknąć także właścicieli ziemi, na której prowadzone są badania – państwa Haliny i Tadeusza Załęskich, a także Katarzyny Swat i Zdzisława Piaskowskiego, którzy z pełną wyrozumiałością sympatią wspierają prowadzone tu prace wykopaliskowe.

■ **The field research: the team, sponsors, special circumstances of the investigation at Czeszkowo**

The excavation work is organized by the research team from the Institute of Archaeology University of Warsaw and the Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences. The project leaders are dr. Tomasz Nowakiewicz (IA UW) and dr. Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz (IAiE PAN). The two seasons of fieldwork were financed from the resources of the same two research institutions with assistance from sponsors: municipalities Mrągowo and Piecki, company Invest Warmia-Mazury, our own funds, and company Talcom the provider of a professional electronic equipment support. Among our benefactors we cannot fail to mention the owners on whose property the fieldwork is being conducted – Halina and Tadeusz Załęski, and also, Katarzyna Swat and Zdzisław Piaskowski, whose support of the excavation work was full of forgiving sympathy.

■ Ryc. 21. Badania 2011 – jeden z trzech dni bez deszczu (fot. J. Błasiak-Wielgus)
 Fig. 21. Excavations 2011 – one of three sunny day (photo: J. Błasiak-Wielgus)

Dotychczasowe doświadczenie przekonując, że niezależnie od pory badań nie jest możliwe uniknięcie zimna i deszczowej pogody. Takie warunki panowały zarówno we wrześniu 2010 r. jak i w lipcu 2011 r. i wymagały niekiedy sporych poświęceń podczas realizacji niezbędnych czynności (ryc. 21). To także z tego powodu właściwe jest odpowiednie uhonorowanie wszystkich osób biorących udział w badaniach. Byli to studenci Instytutu Archeologii UW i poszukiwacze wspomagający ekspedycję ponadstandardowymi umiejętnościami obsługi wykrywaczy metali: R. Bieńkowski, dr M. Bogucki, I. Dybczyński, M. Dzielińska, F. Fica, K. Filarecka, A. Filipek, Ł. Galkowski, K. Graczyk, M. Koszucki-Bordzio, M. Józwiak, P. Kawka, M. Król, P. Lipski, M. Mędrzycka, S. Miłek, E. Miśta, A. Niewęglowski, I. Niksa, M. Osiaadacz (IAiE PAN), W. Rydzyńska, M. Sałek, J. Sasanka, P. Sobczak, M. Sołek, K. Stokłosa, J. Szarkowska, K. Szczukocki, M. Szclerski, C. Szmidke, K. Treła, A. Troncik, P. Troć, A. Wąlega, K. Wnuk, H. Wielgus, J. Wielgus, P. Wiśliński, dr G. Żabiński, K. Żołędziowski a także T. i B. Nowakiewicz oraz J., K., K., M. Wielgusowie.³¹

³¹ Istotny jest w tym kontekście wątek ścisłej współpracy ze stale

As past experience has taught us, irrespective of the season we cannot hope to escape cold and wet weather. Our fieldwork was plagued by the elements both in September 2010 and in July 2011, and much dedication was required from the team members to complete some tasks (fig. 21). This is yet another reason to honour properly everybody taking part in the investigation: students of the Institute of Archaeology University of Warsaw and prospectors who assisted our team with their above-standard metal detecting skills: R. Bieńkowski, dr M. Bogucki, I. Dybczyński, M. Dzielińska, F. Fica, K. Filarecka, A. Filipek, Ł. Galkowski, K. Graczyk, M. Koszucki-Bordzio, M. Józwiak, P. Kawka, M. Król, P. Lipski, M. Mędrzycka, S. Miłek, E. Miśta, A. Niewęglowski, I. Niksa, M. Osiaadacz (IAiE PAN), W. Rydzyńska, M. Sałek, J. Sasanka, P. Sobczak, M. Sołek, K. Stokłosa, J. Szarkowska, K. Szczukocki, M. Szclerski, C. Szmidke, K. Treła, A. Troncik, P. Troć, A. Wąlega, K. Wnuk, H. Wielgus, J. Wielgus, P. Wiśliński, dr G. Żabiński, K. Żołędziowski as well as T. and B. Nowakiewicz and J., K., K., M. Wielgus.³¹

³¹ Of relevance in this context is the theme of a close cooperation

■ Planigrafia znalezisk

Jednym ze sposobów wnioskowania na temat potencjału stanowisk archeologicznych jest analiza planigrafii powierzchniowego występowania znalezisk, czyli graficznego odwzorowania miejsca ich znalezienia. Pod względem technicznym, obraz uzyskany podczas badań nad Nidajnem jest wiarygodny, ponieważ każdy z przedmiotów namierzany było trójwymiarowo za pomocą stacji pomiarowej typu total-station, której zakres możliwego błędu jest mniejszy niż średnica tyczki pomiarowej. Jednak w przypadku tego stanowiska największa nawet precyzja zachowana podczas rejestracji znalezisk powierzchniowych, pozwala uzyskać obraz mający i tak ograniczoną wartość naukową. Przyczyną takiego stanu rzeczy są prace melioracyjne prowadzone w przeszłości w obrębie stanowiska, które w granicach wykonanych wówczas wkopów doprowadziły do całkowitego zniszczenia jego stratyfikacji i wyrwania części zabytków z ich naturalnego kontekstu, a także trudne do określenia skutki długotrwałych poszukiwań prowadzonych na tym terenie przez dwie dekady. W efekcie tych działań, obraz uzyskany podczas współczesnych badań archeologicznych musi być uznany za w dużej mierze przypadkowy z powodu nieporównywalnego stopnia destrukcji różnych części stanowiska (ryc. 22).

Nie znaczy to jednak, że jest on całkowicie pozbawiony wartości naukowej. Widoczny na mapie zasięg występowania zabytków należy bowiem interpretować z uwzględnieniem wiedzy na temat lokalizacji wkopów melioracyjnych. Umożliwi to porównanie gęstości występowania znalezisk w miejscach zniszczonych przez prace hydroinżynierskie i na obszarach, które zniszczeń takich uniknęły. Zestawienie tych danych jest również pomocne podczas analizy różnic w stanie zachowania zabytków pochodzących z różnych stref stanowiska.

wspomagającymi prace wykopaliskowe poszukiwaczami. Nie ma przesady w stwierdzeniu, że szersze zastosowanie wypracowanej metody współdziałania, satysfakcjonującej i niezwykle skutecznej, przyniosłoby znaczne korzyści dla jakości archeologicznych badań terenowych w Polsce.

■ Horizontal surface stratigraphy of the finds

One method of assessing the potential of an archaeological site is by analyzing the surface distribution of archaeological finds by recording and mapping their position. In technical terms the view obtained from research on Lake Nidajno is reliable because the position of each object was surveyed with a total-station instrument, its permitted error margin less than the diameter of the measuring rod. Even so, in case of the site at Czażkowo even the highest accuracy maintained during recording makes it possible to obtain an image with only a limited value for research. This is because drainage work carried out in the past destroyed the stratigraphy within ditches dug at the time and wrested a part of the archaeological objects from their original context; moreover, the site also suffered from two decades of treasure hunting. The end result is that we have to regard the view obtained in the course of the present archaeological investigation as largely random owing to the hard to compare degree of destruction in individual parts of the site (fig. 22).

This does not make the map completely without value for research. We only need to interpret the distribution range of the archaeological objects taking into account what we know about the location of the agricultural drainage trenches. We can then compare the finds densities in areas destroyed by the hydro-engineering work with the situation in areas that escaped this destruction. Juxtaposition of this data is also helpful when analyzing the preservation of archaeological objects recovered in different zones of the site.

with metal detectorists and regular support given to the excavation work. We will not exaggerate if we say that a wider application of the method of cooperation tested by us, satisfying and extremely effective, would contribute to the quality of archaeological fieldwork in Poland.

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Cząszkowa na Mazurach: niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

■ Ryc. 22. Planigrafia znalezisk (opr. T. Nowakiewicz)
Fig. 22. Horizontal stratigraphy (by T. Nowakiewicz)

Lake Nidajno near Cząszkowo in Masuria: a unique sacrificial site from Late Antiquity

■ Ryc. 23. Dren ceramiczny w profilu wykopu (fot. T. Nowakiewicz)
Fig. 23. Tile drain in section of the trench (photo: T. Nowakiewicz)

■ Obiekty metalowe i drewniane

Podczas eksploracji stanowiska nie zarejestrowano żadnych śladów typowych dla stratygrafii stanowisk osadniczych czy sepulkralnych. Torfowa struktura badanego podłoża w pełni odpowiadała natomiast charakterystyce sedimentów jeziornych. Teren na którym naturalna stratyfikacja została zniszczona podczas melioracji, charakteryzowała natomiast frakcyjna, przemieszana struktura ziemi, typowa dla wypełniskowych warstw zasypanych wkopów. Tworzyły ją, oprócz torfowej gleby, także warstwy i soczewki piasku, gliny i ilów. Zasypisko to było czytelne w stratygrafii wykopów (przede wszystkim w ich profilach), a wszelkie wątpliwości dotyczące proveniencji zarejestrowanych śladów rozwiązało dotarcie do drenu, umieszczonego na dnie jednego z nich (ryc. 23).

Zawarty w tych warstwach kulturowy komponent tworzyły materiały organiczne i metalowe, przede wszystkim żelazne, wykazujące znaczny stopień destrukcji spowodowanej przede wszystkim zaawansowaną korozją (ryc. 24). Rozmieszczone były one na różnej głębokości, w nieregularnych skupiskach o różnych rozmiarach. Nie zarejestrowano wyróżniającej warstwy tych depozytów.

Materiały występujące w skupiskach były rejestrowane z uwzględnieniem wspólnego kontekstu. Nie zawsze jednak możliwe było precyzyjne wyznaczenie granic ich zasięgu. Pomimo dokładnej eksploracji, granice te, o ile nie były wyznaczone przez dobrze zachowane i wyraźnie widoczne (lub wyczuwalne) szczątki drewna, niekiedy były w znacznym stopniu rozmyte. Podczas sporządzania dokumentacji rysunkowej stwarzało to problemy podobne do próby odtworzenia ołówkiem treści malarstwa impresjonistycznego. Przyczyną takiego stanu rzeczy był wspomniana wyżej korozja, która w znacznym stopniu zdeformowała lub zniszczyła licznie występujące na stanowisku zabytki żelazne (ryc. 25). Część z nich rejestrowana była w postaci samych tlenków żelaza, które krystalizują na powierzchni przedmiotu, zastępowały jego nieistniejącą już żelazną strukturę. Znaczna liczba takich drobin towarzyszyła każdemu znalezisku, powodując wspomniane wyżej rozmywające się, „impresjonistyczne” otoczenie większości z nich. Należy przy tym pamiętać, że większą część znalezisk stanowiły przedmioty i tak uprzednio zniszczone,

■ Metal and wooden finds

Exploring the site we identified no relics typical for the stratigraphy of settlement and mortuary sites. On the other hand, the peat-like structure of the investigated substratum fully corresponded to the description of lake sediments. In the area where natural stratigraphy had been destroyed by agricultural drainage the structure of the deposit was graded, mixed, typical for the fill of backfilled trenches. Next to the peaty soil this deposit was built of layers and lenses of sand, clay and silt. This backfill was legible in the stratigraphy of trenches (mainly in sections), and all doubt as to the origin of the recorded traces was dispelled when we reached a tile drain laid at the bottom of one of them (fig. 23).

The culture component resting within this deposit consisted of organic and metal finds, the latter mainly iron, showing substantial level of damage, caused mostly by advanced corrosion (fig. 24). They rested at a different depth, in irregular concentrations of different size. No identifiable discrete layer of these deposits was recognized.

The materials resting within the concentrations were recorded taking into account their shared context. However not every time the boundaries of the clusters were discernible. Despite careful exploration, if they were not designated by better preserved and well visible (or detected by touch) fragments of timber, some of these boundaries could be quite blurred. This caused problems when making drawn documentation similar to a situation when one tries to copy an Impressionist painting with only a lead pencil. The reason for this was corrosion which had distorted or destroyed the many iron artifacts (fig. 25). A part of these were recognizable only from iron oxides which had crystallized on the surface of the objects and replaced their no longer existing iron body. A significant quantity of these particles accompanied every object, creating a blurred, 'Impressionist' envelope around most of them. Let us recall too that most of these objects had been worn-out, damaged or incomplete prior to deposition, which additionally affected the legibility of the view recorded during the investigation.

■ Ryc. 24. Eksploracja jednego ze skupisk znalezisk (fot. T. Nowakiewicz)

Fig. 24. Exploring one of the deposits (photo: T. Nowakiewicz)

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria:

a unique sacrificial site from Late Antiquity

© Autorzy oraz / © Authors and:

Institut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

■ Ryc. 25. Przykład stanu zachowania znalezisk (fot. T. Nowakiewicz)

Fig. 25. Example of state of finds preservation (photo: T. Nowakiewicz)

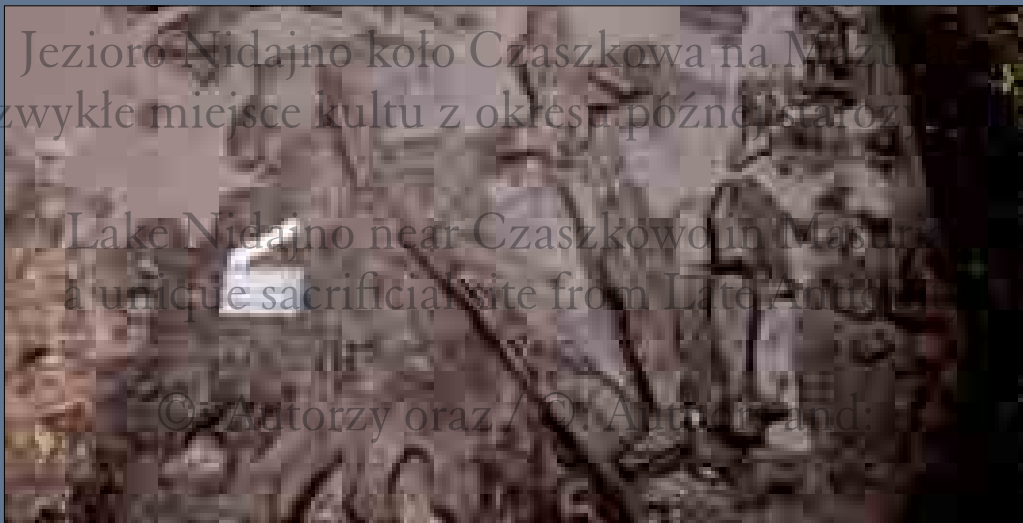
■ Ryc. 26. Stan zachowania znalezisk drewnianych i żelaznych (fot. T. Nowakiewicz)

Fig. 26. State of preservation of metal and wooden finds (photo: T. Nowakiewicz)

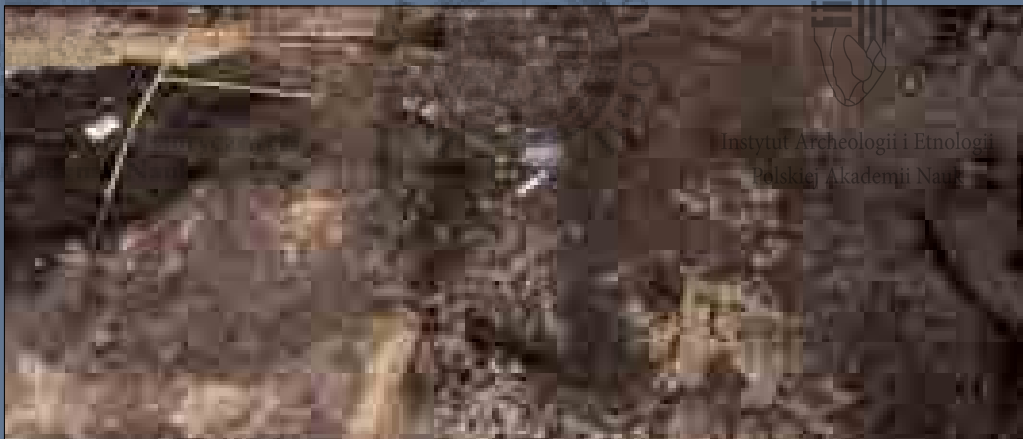
■ Ryc. 27. Drewniana struktura nr 1 (fot. A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)

Fig. 27. Wooden structure No. 1 (photo: A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)

■ Ryc. 28. Drewniana struktura nr 2 (fot. A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)

Fig. 28. Wooden structure No. 2 (photo: A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)

■ Ryc. 29. Lokalizacja struktur w wykopie (fot. A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)

Fig. 29. Location of the structures in the trench (photo: A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Czaszkowa na Mazowszu – niezwykle miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Cząszkówo in Masuria – a unique sacrificial site from Late Antiquity

© Autorzy oraz / © Author and:

Komitet Nauk
Polskiej

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

uszkodzone lub zdekompletowane, co dodatkowo wpływało na czytelność rejestrowanego podczas badań obrazu.

Sytuację tę poprawiała obecność wspomnianych już elementów drewnianych, które w odróżnieniu od żelaza z reguły dobrze zachowały się w kwaśnym środowisku torfowej gleby (ryc. 26). Były to różnych rozmiarów przedmioty, noszące nikielki ślady intencjonalnego formowania, jednak najczęściej miały one formę dość prostych drewnianych prętów i palików, nikielki także mniejszych dranic lub deseczek. Wyjątkiem były dwa znacznie większe, złożone i różniące się od siebie obiekty.

Pierwszy z nich stanowiło skupisko niewielkich, ale wzajemnie przewiązanych ze sobą drewnianych deseczek (ryc. 27). Były one ułożone w zwartym układzie bezpośrednio na piaszczystym calcu, tworząc nieregularną, zbliżoną do owalnego kształtu konstrukcję w wymiarach około 3×1 m. Nie zawierała ona żadnych przedmiotów metalowych.

Drugi został odsłonięty częściowo przede wszystkim z powodu swych rozmiarów i położenia wykraczającego poza granice wykopu. Zarejestrowane fragmenty wskazują jednak na obecność bardziej złożonej konstrukcji, składającej się z intencjonalnie formowanych elementów (ryc. 28). Są to różnej długości fragmenty profilowanego (rzeźbionego lub giętego) drewna układające się w kształt przypominający sanie lub wóz. Zarejestrowana część obiektu jest jednak stosunkowo niewielka i interpretację tę należy traktować jako wstępną i wymagającą weryfikacji.

Dodatkowym elementem wpływającym w istotny sposób na rekonstrukcję formy stanowiska jest warstwa szarego iłu intencjonalnie umieszczona w strefie brzegowej dawnego jeziora³². Jest to częściowo zarejestrowany w planie wykopu prostokątny pas szerokości ok. 1,5 m. i miąższości ok. 15 cm. prowadzący od suchego brzegu do wód jeziora, zlokalizowany pomiędzy przedstawionymi wyżej drewnianymi obiektami (ryc. 29). Jego charakter sugerować może istnienie w tym miejscu stosunkowo niewielkiego, ale intencjonalnie formowanego „glinianego mola”, jednak potwierdzenie tej tezy także wymaga dalszych badań.

The situation was improved somewhat by the presence of wooden elements which, unlike the iron finds, tended to survive well in the acidic environment of the peat soil (fig. 26). These were objects of various sizes, some of them with marks of having been shaped, but most often they had the form of ordinary wooden rods and stakes, sometimes, also smaller rough planks or slats. The only exception were two much larger, composite timber structures one different from the other.

The first was a group of small wooden slats tied together (fig. 27). They rested in a compact arrangement directly over the sandy natural, forming an irregular sub-oval structure measuring ca. 3×1 m. No metal objects were found within.

The second structure was exposed only in part mostly due to its size and position which extended outside the trench boundary. Its recorded fragments intimate the presence of a more complex structure build of intentionally formed elements (fig. 28). These are fragments, of different length, of profiled (carved or bent) wood forming an arrangement reminiscent of a sled or a wagon. The recorded part of this structure is nevertheless relatively small and this interpretation has to be treated as provisional and one that needs confirmation.

An additional element quite significant for reconstructing the form of the site is a layer of grey silt placed intentionally in the littoral zone of the former lake³². This is a rectangular strip, about 1.5 m wide and about 15 cm thick, which extended from the dry shore of the lake into the lake and rested between the two timber structures presented earlier (fig. 29). It suggests the existence in this spot of a relatively small but deliberately installed “clay pier”, but confirmation of this interpretation requires further studies.

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

³² Jej naturalną, sedymentologiczną proveniencję wykluczyła p. prof. E. Smolska z Zakładu Geomorfologii Instytutu Geografii Fizycznej UW.

³² Its natural sedimentological provenance was ruled out by Professor E. Smolska from the University of Warsaw Institute of Physical Geography Geomorphology Section.

Anna Rzeszotarska-Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Czeszkowa na Mazurach
niezwykłe miejsce kultury z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Czeszkowo in Masuria
a unique sacrificial site from Late Antiquity

© Autorzy oraz © Authors and:

Institut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

Komitet

Material

The material

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

■ Prezentacja materiału

Zważywszy na znaczną liczbę pozyskanych zabytków, jaki na mierzony zaledwie w miesiącach czas, jaki upłynął od końca ostatniego sezonu wykopaliskowego, zrozumiałe jest, że zaprezentowanie całości pochodzącego ze stanowiska materiału nie jest obecnie możliwe. Znaczną część zabytków musiała zostać poddana długotrwałemu procesowi konserwacji (w zdecydowanej większości przypadków jeszcze nie zakończono), który to proces nierzadko ujawniał zresztą istnienie cech wcześniej niedostrzeganych. Ponadto bardzo liczna seria znalezisk wymaga przeprowadzenia analiz laboratoryjnych, bez których nie zostaną rozpoznane ich aspekty technologiczne mające, w niektórych przypadkach, zasadnicze znaczenie dla poznania proveniencji przedmiotu³³. Dlatego przedstawiona niżej charakterystyka wybranych materiałów, mając charakter wstępny i przeglądowy, w żadnym stopniu nie wyczerpuje złożoności związanej z nimi problematyki badawczej.

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych

■ Materiał masowy: charakterystyka zbioru

Liczne występowanie przedmiotów żelaznych, najczęściej mocno skorodowanych, jest jedną z cech charakterystycznych

³³ Zabytki żelazne z sezonu 2010 zostały zakonserwowane przez p. W. Kalińskiego, dokumentację fotograficzną sporządził mgr M. Osiadacz, zdjęcia rentgenowskie wykonali mgr P. Gan i K. Żołędziowski. Wszystkie prace były realizowane w Laboratorium Centralnym Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.

■ Presenting the material

Given the substantial quantity of the recovered finds and artifacts as well as the time elapsed since the end of the last excavation season which is counted merely in months, it is understandable that presenting the whole material originating from the site is not possible at present. A substantial group of artifacts had to be subjected to a long process of conservation (in most cases not yet completed), and indeed, not infrequently this process revealed the existence of features not observed earlier. Moreover a very large series of finds requires laboratory analyses to recognize their technological aspects which, in some cases, are essential for recognizing the provenance of the object³³. Therefore the description of selected finds given below is provisional and has the nature of an overview, and by no means exhausts the complexity of the research issues associated with them.

Instytut Archeologii i Etnologii

■ The mass material: description

The presence of numerous iron objects, most often heavily corroded, is one of the characteristic features of

³³ The conservation of iron artifacts from season 2010 was taken by W. Kaliński, the photographs are by M. Osiadacz MA, X-ray photos made by P. Gan MA and K. Żołędziowski MA. All work were carried out in the Central Laboratory, Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences.

■ Ryc. 30. Skorodowane fragmenty żelaznych zabytków (fot. M. Osiadacz)

Fig. 30. Fragments of corroded iron artifacts (photo: M. Osiadacz)

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz
 Jezioro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach.
 niezwykle miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria: a unique sacrificial site from Late Antiquity

opisywanego stanowiska. Liczba tych znalezisk przekracza 400 sztuk. Zdecydowana większość z nich to fragmenty przedmiotów, częściowo zalegających w skupiskach, częściowo zaś bezładnie. Przeważające w zbiorze zabytków groty włóczni i noże wyróżniają się dzięki charakterystycznym fragmentom liści i tuleri oraz ostrza. Mają one różne rozmiary, często uniemożliwiające typologiczną identyfikację (ryc. 30).

W całym zbiorze zabytków nie zarejestrowano ani jednego fragmentu ceramiki i zaledwie dwa drobne fragmenty kości zwierzęcych.

the site at Czaszkowo. The number of these finds exceeds 400. The vast majority are fragments of objects, some of resting in concentration, others at random. Spearheads and knives which dominate the series are identifiable thanks to their characteristic fragments of blades and sockets and blades respectively. They are of different size which often prevents typological identification (fig. 30).

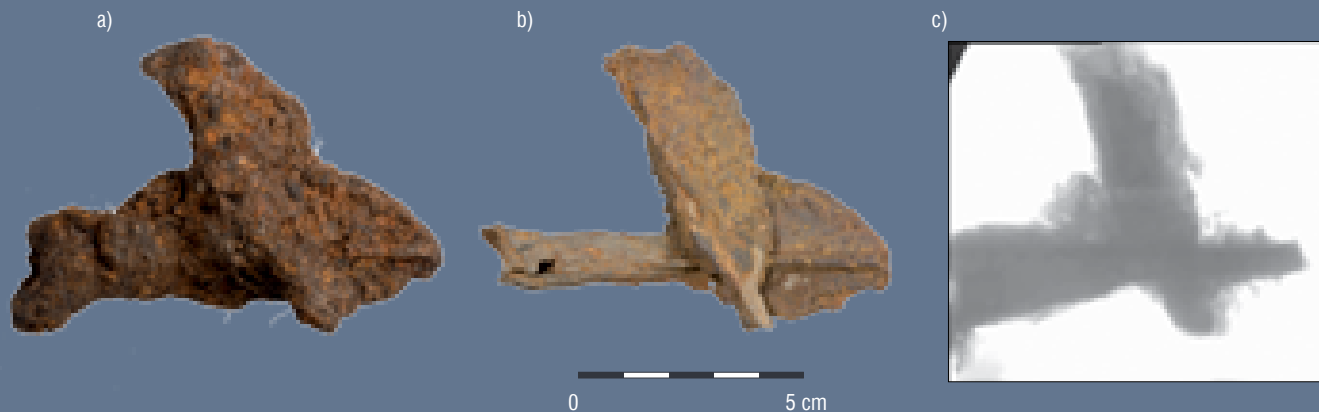
In the whole series there is not a single pottery fragment and merely two small fragments of animal bone.

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
 Polskiej Akademii Nauk

■ **Stan zachowania żelaza i problemy z konserwacją**
 W zdecydowanej większości przypadków stopień korozji niszczącej powierzchnię znalezisk był znaczny, a jej skala rozległa – najczęściej pokrywająca całą powierzchnię przedmiotu. W skrajnych i nierzadko występujących przypadkach, zniekształcenia wywołane korozją były tak znaczne, że pojawiały się problemy z identyfikacją formy przedmiotu.

Instytut Archeologii i Etnologii
 Polskiej Akademii Nauk

■ **The preservation of iron finds and problems in their conservation**
 Most of the iron objects were heavily corroded with the corrosion spread over their entire surface. In extreme cases, and there were many such, the finds were so disfigured by corrosion that their original form could not be identified at all.

■ Ryc. 31. Fragmenty żelaznych grotów przed (a) i po oczyszczeniu (b) oraz na zdjęciu rentgenowskim (c; fot. M. Osiadacz, K. Żołędziowski)
 Fig. 31. Fragment of iron spearheads before (a) and after conservation (b); on X-ray photography (c; photo: M. Osiadacz, K. Żołędziowski)

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Taki stan zachowania zabytków musiał wpływać na kolejność prac dokumentacyjnych i konserwatorskich. Podjęcie działań zmierzających do usunięcia rdzy bez uzyskania wiedzy na temat struktury wewnętrznej przedmiotu, wiązało się bowiem z ryzykiem jego uszkodzenia albo wręcz zniszczenia³⁴. Dlatego standardowa procedura, przyjęta podczas konserwacji zabytków, zakładała konieczność wykonania zdjęć rentgenowskich wszystkim przedmiotom (ryc. 31a, b, c). Dopiero na ich podstawie podejmowano odpowiednie działania zmierzające do ich oczyszczenia i zabezpieczenia.

Inne problemy z konserwacją pojawiły się w przypadku zabytków kruszcowych. Przede wszystkim w grupie tej istniała większa różnorodność zaobserwowanych zjawisk, choć ich przyczyna była w każdym przypadku taka sama: było nią wtórne przepalenie przedmiotu. Rozpiętość skali zarejestrowanych przykładów tworzą z jednej strony amorficzne drobiny przepalonego kruszcu, z drugiej zaś większe przedmioty z niewielkimi tylko śladami nadpalenia, natomiast większość z nich reprezentuje różne stany pośrednie.

³⁴ Sytuacja taka mogłaby zaistnieć np. podczas próby oczyszczenia znaleziska, w którym żelazo zostało już zniszczone, czego jednak nie sposób było stwierdzić z powodu grubej warstwy korozji. W takich przypadkach przedmiot zachowywał swój kształt wyłącznie dzięki skorupie z tlenków żelaza, pod którą nie było jednak już żadnej substancji.

This circumstance was taken into account in planning the sequence of the documentation work and conservation treatment. To start removing rust from a find without knowing what lies underneath was to risk damaging or even destroying that object³⁴. Therefore the standard procedure adopted during conservation of the finds was to make X-ray photographs of all the objects first (fig. 31a, b, c). Only then appropriate action was taken to clean and stabilize them.

A different challenge was posed by objects made of iron and precious metal. In this group there was a greater variety of problems in need of treatment, but in every case the reason was the same: the objects had been in the fire. At one end of the scale we had minute amorphous particles of noble metal, at the other, larger objects only slightly affected by fire, with most of the group representing various stages in between.

The process of conservation of the finds from the mire at Czaszkowo is laborious and time consuming. We cannot discuss all the cases here but, to illustrate the scale of the challenge, let us mention the case of an

³⁴ Such a situation could have arisen for example when attempting to clean a find in which the iron was already eaten away but which could not be established due to a thick layer of corrosion. In such cases the object retained its shape only thanks to the crust of iron oxides under which there was no longer any iron.

■ Ryc. 32. Tuleja grotu z brązową taśmą (a) i fragment liścia grotu inkrustowanego srebrem (b; fot. M. Osiadacz)
 Fig. 32. Socket of the spearhead with strip of bronze sheet (a) and part of the spearhead with silver inlay (b; photo: M. Osiadacz).

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

■ Ryc. 33. Groty: z żeberkiem (a) i z zadziorami (b; fot. M. Osiadacz)
 Fig. 33. Spearheads: with a rib (a) and with barbs (b; photo: M. Osiadacz)

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria: a unique sacrificial site from Late Antiquity

Proces konserwacji znalezisk z czaszkowskiego bagna jest żmudny i długotrwały. Nie sposób w tym miejscu omówić wyczerpująco wszystkie zaistniałe przypadki, jednak dla zilustrowania problemu można posłużyć się przykładem tueli grotu z resztką brązowej taśmy, lub fragmentem liścia grotu z resztką srebrnej inkrustacji. W każdym z tych przypadków, wcześniej niewidoczne ślady zdobienia odnalezione zostały pod powłoką rdzy dopiero podczas konserwacji (ryc. 32a, b).

iron spearhead socket which retained a strip of bronze sheet, and another, of a fragment of an iron spear head blade with a residue of silver inlay. On both occasions the traces of noble metal had escaped detection and were identified under a coat of rust only during conservation (fig. 32a, b).

Instytut Archeologii i Etnologii
 Polskiej Akademii Nauk

■ Groty włóczni

Zarejestrowane dotychczas groty włóczni reprezentują kilka odmian typologicznych, jednak przedstawienie pełnej ich listy będzie możliwe dopiero po ukończeniu wszystkich prac konserwacyjnych. Na obecnym etapie badań można jedynie zauważyć, że pod względem liczebności dominują tu tulejowe groty o smukłym liściu, zaopatrzone w nickiedy w żeberko (ryc. 33a). Dostrzegalne są

■ Spearheads

Spearheads recorded so far represent a number of typological variants but we will be able to present their full list only after completing all of the conservation work. At the present stage of inquiry we can only note that the largest group are socketed spearheads with a slender blade, in some specimens, with a rib (fig. 33a). There are evident differences in the proportion of the blade and different

różne proporcje liścia grotu i różne długość tulei, jednak wobec rozdrobnienia materiału często są to dane niezbyt precyzyjne. Warto odnotowania jest także obecność grotu z zadziorami (ryc. 33b), który jest dobrym przykładem zewnętrznych wpływów w świecie bałtyjskim.

Niezwykle cenne dla badań okazały się także tuleje grotów, a właściwie znajdujące się w ich wnętrzu organiczna zawartość. W celu ich botanicznej identyfikacji wykonane zostały laboratoryjne analizy³⁵, których wynik jest następujący:

- Próbką Cz/15/10: we wnętrzu tulei odnaleziono bardzo niewielki fragment mocno zmineralizowanej tkanki *Quercus* (?).
- Próbką Cz/51/10: we wnętrzu tulei odnaleziono stosunkowo dobrze zachowaną tkankę drzewną *Quercus* z pnia; jest to fragment walcowaty i najprawdopodobniej jest to pozostałość drzewca.
- Próbką Cz/54/10: we wnętrzu tulei całkowicie spróchniała tkanka drzewna.
- Próbką Cz/59/10: we wnętrzu tulei odnaleziono bardzo niewielką ilość skrajnie zmineralizowanej tkanki drzewnej *Quercus* (?).
- Próbką Cz/66/10: we wnętrzu tulei bardzo niewielką ilość mocno zmineralizowanej tkanki *Quercus*.

Wyniki tych badań są niezwykle istotne, nawet jeśli uwzględnimy stosunkowo niewielką liczbę analizowanych dotychczas próbek. Jednoznacznie potwierdzają one wyraźną selekcję i preferencję gatunkową drewna, z którego wykonywano drzewca włóczni – w każdym przypadku (w którym możliwe było uzyskanie wyniku) stwierdzono użycie do tego celu dębiny (*Quercus*). Wybór tego gatunku jest oczywiście w pełni uzasadniony przez jego użytkowe cechy, jednak 100% reprezentacja dębiny wśród zidentyfikowanych drzewców włóczni jest, pomimo wszystko, zjawiskiem niespodziewanym.

socket lengths but because this material is so fragmented this data is often not very accurate. Also found in this group is an exceptional spearhead with barbs (fig. 33b), a fine example of outside influence in the Balt environment.

Very important insight was gained from spearhead sockets, or more exactly, the organic residue they retained. These remains were submitted for laboratory analysis³⁵ and the following determinations were obtained:

- Sample Cz/15/10: the residue inside the socket was identified as a minute fragment of heavily mineralized tissue of *Quercus* (?).
- Sample Cz/51/10: the residue inside the socket was identified as a relatively well preserved wood tissue of *Quercus* from the trunk; this is a cylindrical fragment, presumably the remains of a shaft.
- Sample Cz/54/10: the residue inside the socket was identified as fully moulded wood tissue.
- Sample Cz/59/10: the residue inside the socket was identified as particles of extremely mineralized wood tissue of *Quercus* (?).
- Sample Cz/66/10: the residue inside the socket was identified as particles of heavily mineralized tissue of *Quercus*.

These results are highly significant even bearing in mind the relatively small number of samples analyzed so far. They confirm explicitly the deliberate selection and preference shown for specific species of wood when making spear shafts – in every case (where it was possible to obtain a result) it was found that oak wood (*Quercus*) was used for this purpose. The choice of this species is obviously fully justified by its properties but a 100% representation of oak wood among the identified spear shafts is, despite everything, something unexpected.

³⁵ Wszystkie badania podjęte w celu botanicznej identyfikacji znalezisk z Czaszkowa zostały przeprowadzone w Laboratorium Centralnym Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, a ich autorką jest p. M. Michniewicz.

³⁵ All the botanic determinations of these organic remains from Czaszkowo were made by M. Michniewicz, Central Laboratory, Institute of Archeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences.

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Kzeszotarska-Nowakiewicz

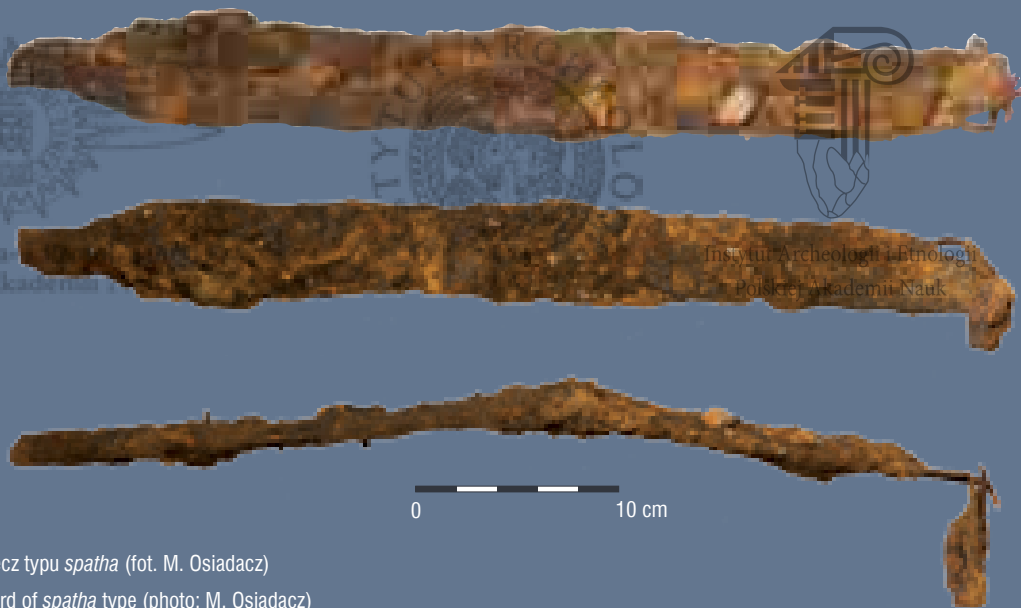
Jeździok Jezioro Nidajno koło Czerszkowo na Mazurach;
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Czerszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

0 5 cm

■ Ryc. 34. Fragmenty głowni mieczy dwusiecznych (fot. M. Osiadacz)
Fig. 34. Fragment of blade of two-edged swords (photo: M. Osiadacz)

©: Autorzy obraz / ©: Authors and:

■ Ryc. 35. Miecz typu *spatha* (fot. M. Osiadacz)
Fig. 35. Sword of *spatha* type (photo: M. Osiadacz)

■ Miecze

Wśród znalezisk zarejestrowanych w Czaszkowie wyróżniono także kilka fragmentów mieczy dwusiecznych (ryc. 34). Są to różnej wielkości elementy głoźni, różniące się od pozostałych depozytów nie tylko rozmiarem i kształtem, ale także innym rodzajem korozji pokrywającej powierzchnię zabytku. Zachowane fragmenty mają różną długość, ale w każdym przypadku znana jest oryginalna szerokość głoźni. Zdecydowanie wyróżniają się wśród nich dwa znaleziska z 2011 r.: prawie kompletny miecz typu *spatha* (ryc. 35) i intencjonalnie wygięta część głoźni (wraz z fragmentem rękojeści) należąca do innego miecza.

Wszystkie – poza jedną – głoźnie były soczewkowane w przekroju. Wyjątek stanowił jeden egzemplarz o przekroju równoległobocznym. Na obecnym etapie badań nie można jeszcze stwierdzić, z ilu mieczy pochodziły odnalezione fragmenty.

Jednym z pierwszych zadań związanych z procesem konserwacji tych znalezisk była konieczność identyfikacji dziwnej, przypominającej zamsz, struktury pokrywającej powierzchnię zabytków. Była ona częściowo przesycona korozyjnymi tlenkami żelaza, ale w sposób niepodobny do obserwowanego przy innych znaleziskach. Wyniki analiz wskazały, że jest to substancja organiczna mająca widoczne cechy drewna, co potwierdziło przypuszczenia, że są to pozostałości drewnianych pochew mieczowych. Okazało się ponadto, że w niektórych przypadkach możliwa była także identyfikacja gatunkowa próbek. Wyniki tych badań³⁶ są następujące:

- Próbka Cz/28A/10: na obu powierzchniach płaskich fragmentu głoźni, zachowane fragmenty średnio zmineralizowanego drewna rozpierzchłonaczeniowego; odnaleziono fragmenty jamek drabinkowatych *Alnus* (?).
- Próbka Cz/29/10: na obu powierzchniach płaskich fragmentu głoźni, miejscami zachowane fragmenty średnio zmineralizowanych tkanek drzewnych należących do drewna rozpierzchłonaczeniowego; zachowane jamki ze zgrubieniami drabinkowymi przypisać można do rodzaju *Alnus* (?).

³⁶ Autorka tych ekspertyz była, tak jak w poprzednim przypadku, p. M. Michniewicz.

■ Swords

In the material recorded at Czaszkowo we identified a number of fragments of two-edged swords (fig. 34). These are elements of blades of various sizes which differ from the rest of the deposits not only in their size and shape but also in the unusual surface corrosion. The surviving fragments differ in their length but in each case the original width of the blade is known. Two finds from 2011 definitely stand out in this group: an almost complete sword type *spatha* (fig. 35) and an intentionally bent fragment of a blade (with a part of the hilt) from another sword.

All blades – barring one – are flat/lenticular in cross-section. The exception was a blade rectangular in cross-section. At the current stage of inquiry it is too early to say from how many swords the recovered fragments derive.

One of the first tasks related to the conservation process was to identify the unusual substance, reminiscent of suede, covering the surface of the finds. It contained some iron oxides from corrosion, but in a manner not observed in other objects. Analysis identified this substance as organic, exhibiting the properties of wood, confirming that these could be the remains of wooden sword scabbards. It turned out moreover that in some cases it was possible to identify the tree species from the residue sample. The results of these studies³⁶ are the following:

- Sample Cz/28A/10: on both flat surfaces of the blade fragment, particles of moderately mineralized wood with diffuse-porous wood; with scalariform pits peculiar to *Alnus* (?).
- Sample Cz/29/10: on both flat surfaces of the blade fragment, particles of moderately mineralized wood tissue from a species with diffuse-porous wood; identifiable scalariform pits peculiar to *Alnus* (?).
- Sample Cz/33/10: on both flat surfaces of the blade fragment, particles of moderately and heavily miner-

³⁶ As in the previous case determinations were made by M. Michniewicz.

- Próbką Cz/33/10: na obu powierzchniach płaskich fragmentu głowni, zachowane fragmenty średnio i mocno zmineralizowanego drewna *Quercus* z pnia o szerokościach przyrostów rocznych do 4,8 mm.
- Próbką Cz/73/10: na obu powierzchniach płaskich fragmentu głowni, zachowane niewielkie fragmenty mocno rozłożonego i zmineralizowanego drewna rozpięrczłonaczyniowego.

W dwóch próbkach zidentyfikowano fragmenty drewna podobnego do olchy (*Alnus*), w jednym – bez wątpliwości – dębu (*Quercus*). Nie ma więc w przypadku pochew mieczy całkowitej jednomyślności w wyborze rodzaju drewna tak, jak zostało to zaobserwowane przy okazji analizy drzewców włóczni. Wobec niewielkiej liczby próbek trudno też w tej chwili mówić o jakichś preferencjach w wyborze drewna przeznaczonego do produkcji pochew. Choć warto przy okazji zauważyć, że wybór olchy do tego celu był całkowicie racjonalny, ponieważ drewno to nadaje się świetnie do jakiegokolwiek obróbki, kształtowania i suszenia³⁷.

Podobną sytuację zaobserwowano także w przypadku wspomnianego wyżej znaleziska miecza prawie kompletnego, bo pozbawionego tylko części rekojeści. Jego sztych jest wygięty niemal pod kątem prostym, ale pomimo zniszczenia, struktura metalu nie została w tym miejscu rozerwana i miecz nie został złamany. Zabytek mający ponad 60 cm długości, na całej powierzchni pokryty jest w nierównomiernym stopniu rozmieszczoną korozją. Jej struktura przypomina wspomniany wyżej „zamsz”, choć w tym przypadku efekt wzmocniony jest przez odstawanie od żelaznej głowni całych pasm tej substancji. Bez wątpienia można ją łączyć z pozostałościami najprawdopodobniej skórzano-drewnianej pochwy w której tkwił miecz w momencie deponowania go w wodach jeziora. Przekonanie to wzmacnia żelazny element umieszczony przy wygiętym sztychu, będący najprawdopodobniej trzewikiem pochwy. Jeśli ta interpretacja jest

alized wood of *Quercus* from the trunk, with annual tree ring width ≤ 4.8 mm.

- Sample Cz/73/10: on both flat surfaces of the blade fragment, residue of heavily decomposed and mineralized wood from a species with diffuse-porous wood.

Two samples were identified as fragments of wood similar to alder (*Alnus*), one – beyond any doubt – was oak (*Quercus*). Thus, in case of sword scabbards, we have no fully unanimous choice of the wood species which was observed for the analysed spear shafts. The analysed sample is too small to make any claims about preferences in the choice of wood used in making scabbards. Nevertheless it is worth noting here that the choice of alder was fully rational because this wood is ideal for working, shaping and drying³⁷.

A similar situation was observed in case of the nearly complete sword missing only a part of its hilt. Its blade was bent out of shape almost at right angles but despite this damage the metal had withstood the pressure and the sword did not break. This find, over 60 cm in length, has a surface fully covered by unevenly distributed corrosion. Its structure is reminiscent of the “suede” observed on other specimens but in this case the effect is reinforced by entire strands of this substance flaking off the blade. We can safely interpret these as the remains of a possible leather-and-wood scabbard which was tossed into the waters of the lake with the sword inside it. This claim is supported by an iron fragment surviving near the blade point of the bent sword, apparently, the scabbard chape. If this interpretation is correct we would have to do with an exciting practice in which an attempt was made to break a sheathed sword – something possibly never recorded before in archaeological material. The original appearance of the sword can be

³⁷ Kuszająca jest jednak próba powiązania gatunku drewna przeznaczonego do produkcji poszczególnych rodzajów broni z ich symbolicznym znaczeniem. W tym kontekście czerwieńjące po rozrąbaniu drewno olchy może łatwo znaleźć miejsce w tradycji wojowniczej. Rozważania takie obecnie pozbawione są wprawdzie wystarczających podstaw materiałowych, ale może w przyszłości pojawią się dane uzasadniające podjęcie i takich studiów.

³⁷ Nevertheless we are tempted to link the tree species used for the production of individual weapon types with their symbolic meaning. In this context the alder wood which turns red when sliced open can easily find a place in the warrior tradition. Naturally, such considerations at present have no satisfactory material foundation but we can hope to gain new data in future to justify investigating this theme too.

■ Ryc. 36. Zdjęcia rentgenowskie miecza typu *spatha* (fot. P. Gan)
 Fig. 36. X-ray photographs of *spatha* sword (photo: P. Gan)

słuszna, mielibyśmy do czynienia z ciekawym zjawiskiem polegającym na próbie łamania miecza w pochwie – co dotychczas nie było chyba rejestrowane w materiałach archeologicznych. Wyobrażenie o wyglądzie powierzchni miecza dają zdjęcia rentgenowskie, ukazujące m.in. widoczne warstwy skuwanego żelaza (ryc. 36).

Analiza mieczy z Czaszkowa pozwala na sformułowania pierwszych wniosków, wśród których dwa wątki wymagają szczególnego podkreślenia. Przede wszystkim podkreślić trzeba unikatową możliwość zbadania surowca, z jakiego wytwarzano pochwy mieczowe w starożytności, a po wtóre warto uwzględnić nowe dane do rekonstrukcji dawnych rytuałów połączonych z niszczeniem broni. Znaleźiska z Czaszkowa wskazują zarówno na umieszczanie mieczy na stosie i wyginanie wtórnie przepalonych głowni, jak i na deponowanie w wodach jeziora całych, nieprzepalonych i tkwiących w pochwach egzemplarzy. Nawet jednak w takim wypadku miecze te były intencjonalnie niszczone, co potwierdza przykład mocno zgiętej i najlepiej zachowanej w tej grupie znaleźisk *spathy*.

Informacje na temat pochew mieczowych z Czaszkowa mają jednak zasadnicze znaczenie nie tylko dla poznania rzemieślniczego aspektu kultury materialnej ówczesnej ludności, ale przede wszystkim dla interpretacji funkcji stanowiska. Znaleźiska mieczy tkwiących w pochwach jednoznacznie wykluczają bowiem możliwość łączenia go z pobożewiskiem – co, choć z wielu względów było mało prawdopodobne, to przecież nie mogło być całkowicie pomijane wśród teoretycznie możliwych interpretacji.

reconstructed from X-ray photographs which revealed the presence of layers of forged iron (fig. 36).

Analysis of the swords from Czaszkowo leads us to formulate the first conclusions among which there are two themes worth special emphasis. First, we wish to stress the unique opportunity for examining the material used in manufacturing sword scabbards during Antiquity, and second, to take into account new input to the reconstruction of ancient rituals which involved the destruction of weapons. We now have evidence from Czaszkowo that swords were burnt on the cremation pyre, after which their blade was disfigured by bending, but also, that intact specimens, inside their scabbards, not cremated, were cast into the lake. And even in this latter case the swords were destroyed deliberately, as confirmed by the heavily bent *spatha*, the best preserved in the group of interest.

Information on the sword scabbards from Czaszkowo is essential not only for improving our understanding of craftsmanship of ancient Balts but, perhaps even more importantly, for interpreting the function of this particular archaeological site. This is because the finds of swords still stuck in their scabbards rule out its being interpreted as a battlefield – which explanation, even if – for various reasons – quite unlikely, we still could not overlook entirely when examining the theoretically feasible interpretations.

■ Ryc. 37. Fragmenty kolczugi (fot. M. Osiadacz)
Fig. 37. Fragments of the chainmail (photo: M. Osiadacz)

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nida koło Ciaszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nida near Ciaszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and

■ Ryc. 38. Fragmenty pozłacanej kolczugi; stan przed konserwacją (fot. M. Osiadacz)
Fig. 38. Fragments of gilt chainmail; before conservation (photo: M. Osiadacz)

■ Kolczuga

Do unikatowych znalezisk należy także seria fragmentów kolczugi (lub kolczug). Znalaziska te były rejestrowane w postaci niewielkich grudek (w większości o średnicy 2–3 cm) bardzo intensywnie otoczonych korozją, które były jednak dość lekkie. Była to ważna przesłanka identyfikacyjna, ponieważ podczas eksploracji szczegóły konstrukcji i wszelkie cechy charakterystyczne tych przedmiotów były praktycznie niewidoczne a wyraźny obraz połączonych ogniw ujawniła dopiero praca konserwatorska (ryc. 37).

■ Chainmail

Another truly unique find is a series of fragments of chainmail (from one or more items). These pieces when recovered were in the form of rather small lumps (most having a diameter of 2–3 cm) very heavily encrusted with corrosion, but still quite lightweight. This was an important clue to their identity as during exploration the construction details and all other features typical for chainmail were virtually imperceptible and a clear view of the interlocking links was revealed only during conservation work (fig. 37).

Kolczuga łączona jest w sposób opisywany jako „4 w 1”, tzn. każde ogniwo połączone było z czterema innymi. Ich średnica jest bardzo niewielka i wynosi ok. 4–5 mm³⁸. Ogniwa kolczugi zostały wykonane z drutu o średnicy 1 mm, a część z nich była łączona nitami.

Standard wykonania poszczególnych fragmentów jest podobny – z jednym wszakże wyjątkiem. Jest to uszkodzone w większym stopniu niż pozostałe egzemplarze, niewielkie znalezisko z dna rzeki, wykonane ze złotych lub pozłacanych ogniw łączonych prawdopodobnie według tego samego schematu (ryc. 38). Nie wiadomo wprawdzie, jaka była wielkość złotego fragmentu kolczugi, jednak wobec faktu zarejestrowania tak niezwykłego zjawiska ma to znaczenie drugorzędne. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można przyjąć, że złota część stanowiła albo zdobienie, albo wykończenie pancerza kolczęgo³⁹.

The chainmail was assembled along a system known as “4 in 1”, that is, each link connected with four others. The diameter of the chainmail links was very small, around 4–5 mm³⁸. They were made of wire, 1 mm in diameter, some were joined together with rivets.

Individual chainmail fragments were similar in the standard of their manufacture – with one exception, however. This was a small find excavated from the river bottom, even more damaged than all the others; its links, made of gold, or gilt, were assembled presumably using the same system as the rest (fig. 38). Although we do not know the size of the gold fragment of the chainmail, given the unprecedented nature of this find this is of secondary importance. We may assume, with a high degree of probability, that the gold fragment was originally a part of an ornament or an element of the finish of the chainmail³⁹.

niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

■ Zestawy znalezisk: osobiste zestawy uzbrojenia?

Oddzielną, wartą uwagi kwestią jest szczególny kontekst znalezienia niektórych zabytków. Część nich znajdowana była w tak dużej wzajemnej bliskości, że otaczała je wspólna korozyjna skorupa. Niektóre spośród zespolen bywały tak silne, że nie mogło być wątpliwości, iż w tych przypadkach deponowano w wodach jeziora nie pojedyncze sztuki, ale komplety wyposażenia. Taka sytuacja zaistniała m.in. w przypadku tzw. skupiska nr 28, w którym wspólną korozją połączone były trzy sporych rozmiarów przedmioty: fragmenty głowni miecza, dużego noża i grotu włóczni. Zabytkom towarzyszył półokrągły przedmiot z brązowej taśmy – zapewne trzewik lub przywieszka pochwy miecza (ryc. 39). Na powierzchni korozyjnej skorupy spajającej te przedmioty zaobserwowano także ślady mogące wskazywać na obwiązywanie ich, przed wrzuceniem do wody, rzemieniem lub pasem.

■ Fused finds: personal weapon sets?

It is notable that some objects were discovered within a very special context. Some of them were found so close to one another that they were encased by a common crust of corrosion. Some of these fused finds were so strongly held together that there could be no doubt that in their case sets of equipment had been cast into the lake rather than individual objects. It was so with the fused find no. 28 which consisted of three fairly large objects held together by a single thick envelope of corrosion: fragments of a sword blade, a large knife, and a spearhead. Next to them there was also a half-round object from a strip of bronze sheet – presumably a scabbard chape or a scabbard tag (fig. 39). Moreover, observable on the surface of the corrosion crust holding them all together were traces suggesting that prior to being tossed in the lake the objects were bound, with a thong or strap.

³⁸ Brak precyzji tego pomiaru wynika z uszkodzeń i deformacji zabytków. Żaden ze zbitych fragmentów nie został też dotychczas rozwinięty.

³⁹ Na marginesie warto dodać, że złoty fragment znaleziony został w dnie rzeki, co całkowicie rekompensowało trud włożony w prowadzenie badań w tak niestandardowych warunkach.

³⁸ This measurement lacks precision owing to the damaged and distorted condition of these objects. Let us note that none of the lumped together fragments has not been unravelled yet.

³⁹ As an aside we wish to add that the gold fragment was recovered in the river bottom by which it rewarded fully the toil of working in such nonstandard conditions.

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Pieszotarska-Nowakiewicz

■ Ryc. 39. Zestaw elementów uzbrojenia (fot. M. Osiadacz)

Fig. 39. Weapon set (photo: M. Osiadacz)

Jeziro Nidajno koło Cząszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Cząszkovo in Masuria:
a unique ritual site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

0 1 cm

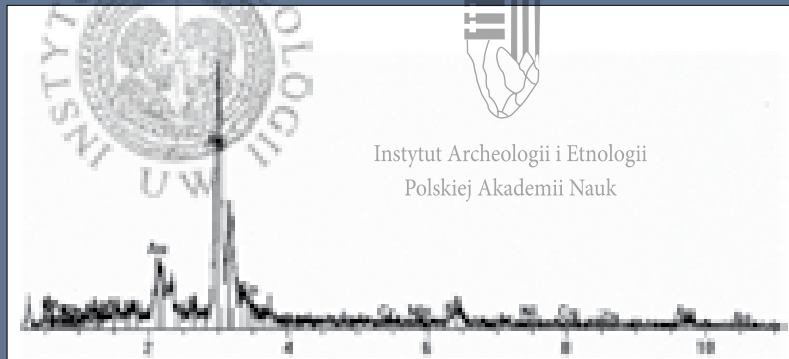
■ Ryc. 40. Okruchy srebrnych przedmiotów (a, b; fot. M. Osiadacz)

Fig. 40. Lump of silver artifacts (a, b; photo: M. Osiadacz)

a)

b)

■ Ryc. 41. Zdjęcie spod mikroskopu skaningowego srebrnego fragmentu (a) i wynik analizy składu chemicznego (b; fot. E. Pawlicka)

Fig. 41. Image of silver lump from a scanning electron microscope (a) and result of analysis of chemical composition (photo E. Pawlicka)

Wśród dopuszczalnych interpretacji takich skupisk na pierwszy plan wysuwa się możliwość łączenia ich z osobistymi zestawami uzbrojenia deponowanymi w bagnie. Słuszność tej tezy zostanie zweryfikowana przez przyszłe badania i kolejne materiały, jednak już teraz warto zauważyć, że potwierdzać ją mogą obserwacje z niektórych skandynawskich stanowisk bagiennych.

■ Fragmenty przepalonych ozdób brązowych i kruszczowych. Analiza jakościowa składu chemicznego kruszców

Istotną grupą zabytków są znaleziska spoza kręgu militariów. Pomimo nieżelaznych surowców, z których zostały wykonane, reprezentowały one również szerokie spectrum różnych stanów zachowania.

W czaszkowym bagnie znalezione zostały m.in. drobne, amorficzne fragmenty zniszczonych przedmiotów. Destrukty te nie pozwalają odtworzyć oryginalnej formy przedmiotu, ale z ich zerową wartością typologiczną kontrastują cenne dane na temat jakości warsztatów rzemieślniczych, w których zostały one wykonane. Przykładem takich znalezisk są dwa fragmenty kruszczowych ozdób o maksymalnej długości oscylującej koło 10 mm. W jednym z nich zachowały się szczątkowe granulki z wyraźnymi śladami złocenia, drugi zaś jest spłaszczoną bryłą stopionego metalu (ryc. 40a, b). Nie ulega wątpliwości, że jedną z przyczyn zniszczenia przedmiotów było intensywne przepalenie, które doprowadziło do wtórnego stopienia kruszcu. Analizy jakościowe składu chemicznego tych przedmiotów ujawniły procentowy udział pierwiastków składowych, będących istotną wskazówką dotyczącą ich proveniencji (ryc. 41a, b)⁴⁰. W znalezisku z granulkami zawartość srebra wynosiła 77,04% a złota 14,64%, zaś w drugim z opisywanych przykładów srebra było 94,20% a złota 3,23%. Wartości te oznaczają najwyższą z możliwych do uzyskania przy ówczesnej jakości warsztatów złotniczych czystość kruszcu. Innymi słowy, do produkcji ozdób, których stopione resztki znalazły się

Out of a number of plausible interpretations one that comes to the fore is that these clusters are sets of personal weapons deposited in the watery environment. The correctness of this assumption will be tested by future research and new material, but even now we wish to note that it may be confirmed by observations from some Scandinavian bog finds.

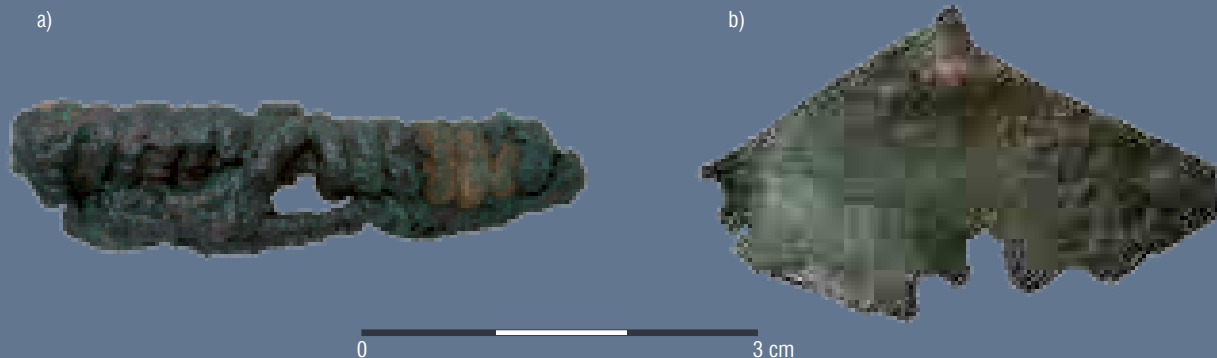
■ Fragments of burnt ornaments of bronze, silver and gold. Qualitative analysis of their chemical content

An important group of finds are objects from outside the sphere of weaponry. Despite being made of non-ferrous metal they too represented a wide spectrum of preservation.

Among the finds recovered from the mire at Czaszkowo there were quite small, amorphous fragments of destroyed objects. Their original form cannot be reconstructed but their zero value for typology is compensated for by insight they which they offer about the quality of jewellery workshops which had made them. A case in point are two fragments of ornaments made of precious metal, their maximum length a mere 10 mm. One of these retains residual granules with clear traces of gilding, the other is a flattened lump of melted down metal (fig. 40a, b). There is no doubt that they had been damaged by fire that melted their metal. A qualitative analysis of chemical composition revealed the ratio of chemical elements in these objects – a vital clue to their provenance (fig. 41a, b)⁴⁰. In the piece with granules silver content was at 77.04%, gold content at 14.64%, in the second object the respective percentages were 94.20% and 3.23%. These values correspond to the highest purity of precious metal which could be achieved in the goldsmiths' workshops as they were then. In other words, the ornaments tossed into the lake at Czaszkowo as melted down lumps had been worked from the best material then available. We believe that these were not

⁴⁰ Autorką tych badań jest p. E. Pawlicka z Centralnego Laboratorium Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.

⁴⁰ This analysis was made by E. Pawlicka, Central Laboratory, Institute of Archeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences.

■ Ryc. 42. Fragmenty ozdób brązowych: sprężynka zapinki (a) i romboidalne okucie (b; fot. M. Osiadacz)
 Fig. 42. Fragments of bronze artifacts: spring of brooch (a) and lozenge mount (b; photo: M. Osiadacz)

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

w czaszkowskim jeziorze, użyto najlepszego surowca, jakim dysponowały ówczesne warsztaty. Nie ulega wątpliwości, że nie były to lokalne warsztaty bałtyjskie, ale najprawdopodobniej wyspecjalizowane ośrodki złotnicze z południowej Europy.

Oprócz nich zarejestrowano także serię produktów pochodzących prawdopodobnie z warsztatów lokalnych (ryc. 42a, b). Przedmioty te reprezentowane są m.in. przez grupę zapinek brązowych o kuszowatej konstrukcji oraz drobnych brązowych okuć, znajdujących się w różnym stopniu destrukcji. Większość z nich jest rozdrobniona lub nadtopiona przez ogień. Ze względu na dużą fragmentaryzację zapinek, trudno określić pierwotną liczbę zniszczonych egzemplarzy, jednak można ją szacować na poziomie kilkunastu sztuk. Dzięki zachowanym elementom charakterystycznym, takim jak podwinięta nóżka zapinki, kształt kabłąka czy długość spirali można przynajmniej część z nich zaliczyć do VI grupy w klasyfikacji O. Almgrena (1923, tabl. VII), w tym kilka do I serii, typu 161–162. Zarejestrowano także fragment kuszowatej zapinki z pełną pochewką, a w grupie kilku silnie stopionych ze sobą zabytków można dostrzec pozostałości prawdopodobnie zawieszki wiaderkowej. Z lepiej zachowanych drobnych przedmiotów brązowych zwraca uwagę romboidalne okucie z brązowej blachy, będące prawdopodobnie ozdobą pasa.

local Balt workshops but presumably specialised gold working centres in southern Europe.

Next to the two pieces also recorded was a series of items likely to originate from local workshops. In this group is a series of bronze crossbow brooches and some very small bronze mounts, variously damaged. Most were highly fragmented or had been partly melted by fire. Due to their seriously fragmented condition the original number of the destroyed pieces cannot be specified but may be estimated in the range of between 10 and 20 items. Thanks to the survival of some diagnostic elements as a tendril foot, a fragment of bow of idiosyncratic form, or a spring of peculiar length, at least a part of these brooches could be assigned to Almgren's group VI (1923, Plate VII), some of them more closely, to series I, type 161–162. There was also a fragment of a crossbow brooch with a closed catchplate, and, in a group of a number of fused together objects, it was possible to identify the remnant of what seems to have been a bucket pendant. Of the better preserved small bronzes more notable is a lozenge mount of bronze sheet interpreted as a belt ornament (fig. 42a, b).

■ Ryc. 43. Aplikacja z wizerunkiem lwa (fot. M. Osiadacz)
 Fig. 43. Appliqué with a lion representation (photo: M. Osiadacz)

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:

niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

■ Ryc. 44. Przywieszka z wizerunkiem ryby (fot. M. Osiadacz)
 Fig. 44. Belt hanger with fish representation (photo: M. Osiadacz)

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria:
 a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and

■ Ryc. 45. Zniszczona aplikacja z wizerunkiem lwa i ptaka (fot. J. Strobin)
 Fig. 45. Damaged appliqué with lion and bird representation (photo: J. Strobin)

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
 Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
 Polskiej Akademii Nauk

■ Ryc. 46. Aplikacja ze wzorem geometrycznym (fot. M. Osiadacz)
 Fig. 46. Appliqué with a geometric design (photo: M. Osiadacz)

0 1 cm

tyw zdobniczy każdej ozdoby jest złoty: w dwóch przypadkach są to wyobrażenia zoomorficzne wiernie odtworzone i pozbawione stylizacji. Na jednej aplikacji przedstawiony jest lew (ryc. 43)⁴², na drugiej zaś (przywieszce do pasa) – ryba (ryc. 44). Trzecia z aplikacji, najbardziej uszkodzona i zachowana w dwóch fragmentach przedstawia bardziej złożoną scenę: jest to kompozycja wzorów zoomorficznych, przedstawiająca dwoje zwierząt: lwa i prawdopodobnie ptaka (ryc. 45). Czwarta aplikacja pokryta jest wzorem geometrycznym, złożonym z regularnego układu srebrnych rombów umieszczonego na złotym tle (ryc. 46). Jest to sytuacja wyjątkowa i kontrastowo różna od standardu wyznaczonego przez aplikacje ze wzorami zoomorficznymi. W każdym z tych przypadków, tłem dla złotych motywów głównych, tj. wizerunków zwierząt, jest bowiem patynowane srebro, które kontrastowało w inny sposób niż zwykły kruszec.

Na stronie spodniej niektórych z ozdób zachowały się ślady łączenia z ozdabianą przez nie powierzchnią, wykonanego za pomocą lutu chemicznego.

ment is gold: in two cases these are zoomorphic representations, faithfully rendered and without stylization. On one of the appliqué a lion is depicted (fig. 43)⁴², on the other (the belt hanger) – a fish (fig. 44). On the third appliqué, most damaged and preserved in two fragments, there is a more complex scene: a composition of zoomorphic designs depicting two animals: a lion and presumably a bird (fig. 45). The fourth appliqué is covered with a geometric design formed by a regular arrangement of silver lozenges set over a gold background (fig. 46). This is an exceptional situation entirely in contrast with the standard dictated by the appliqué with the zoomorphic design. In them the background of the principal motifs – the animal images – is in patinated silver, which creates a contrast in a different manner than would ordinary silver.

The underside of some of these ornaments retained a residu of chemical solder used in attaching these pieces to the surface they decorated.

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria: a unique sacrificial site from Late Antiquity

■ Sprzączka

Ścisłe nawiązujący do powyżej przedstawionych zabytek jest jednym z najbardziej uszkodzonych spośród wszystkich elitarnych ozdób pochodzących z czaszkowskiego bagna (ryc. 47). Uszkodzenia te nie są jednak na tyle duże, żeby miały uniemożliwić identyfikację przedmiotu i jego najważniejszych cech.

Skuwka przedmiotu wykonana jest w sposób analogiczny jak aplikacje: przedmioty te łączy podobny rozmiar, zoomorficzny wzór będący główną treścią przedstawienia (w tym przypadku jest to złoty lew umieszczony na czarnym tle niello) i charakterystyczne zdobienie krawędzi. Dodatkowym, niewystępującym na innych aplikacjach elementem jest wewnętrzna bordiura umieszczona pomiędzy

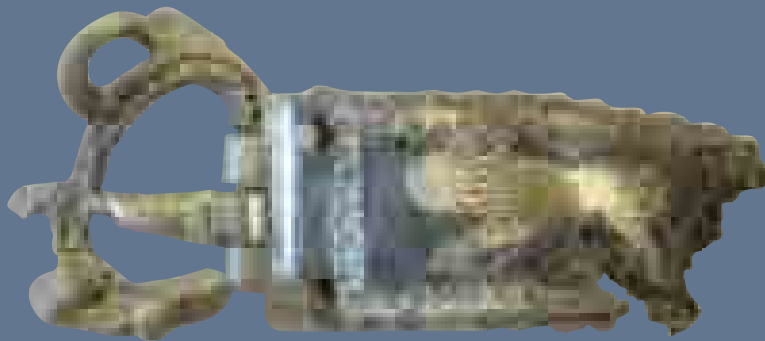
■ Buckle

A piece in a close relationship with the belt appliqué is one of the most damaged out of all the prestigious ornaments originating from the mire at Czaszkowo (fig. 47). Nevertheless this damage is not large enough to prevent identification of this object and its main features.

The buckle plate was crafted in the same way as the belt appliqué: it is similar to them in size, has a zoomorphic design as the main subject (a gold lion shown against the background of black niello) and a characteristic ornamental border. An additional element, not seen on the other belt appliqué, is an inner border set between the image of the lion and the edge of the buckle plate. It has the form of a reserved gold zone

⁴² Zabytek ten, będący częścią zbiorów Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie nie pochodzi z badań wykopaliskowych, jednakże z powodu niewątpliwych związków łączących go z pozostałymi aplikacjami pasa, może być traktowany jako element jednego zestawu – co zostało wyżej zasygnalizowane. Więcej informacji o tym znalezisku (i jeszcze jednym towarzyszącym mu przedmiocie) znajduje się w dalszej części tekstu.

⁴² This artifact, now in the collection of the Warmia and Masuria Museum in Olsztyn was not recovered during archaeological excavation but because of its evident link to the rest of the belt appliqué it may be treated as an element of the same suite. The appliqué (and another find which accompanied it) is discussed in more detail in the coming section.

■ Ryc. 47. Sprzączka z wizerunkiem lwa na skuwce (fot. J. Strobin)
Fig. 47. Buckle with lion representation on the plate (photo: J. Strobin)

■ Ryc. 48. Fragment ramki sprzączki (fot. J. Strobin)
Fig. 48. Fragment of frame of the buckle (photo: J. Strobin)

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jezioro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:
niezwykle miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

■ Ryc. 49. Duża aplikacja z palmetowym zakończeniem (fot. J. Strobin)
Fig. 49. Large strap mount with a palmetto terminal (photo: J. Strobin)

wizerunkiem lwa a krawędzią skuwki. Tworzy ją złożony pas wypełniony wzorem półkolistych stempli, nawiązujących do sposobu zdobienia krawędzi przedmiotu.

Interesująca jest ramka sprzączki, która będąc uszkodzoną w największym stopniu częścią zabytku, pozwala jednak dostrzec oryginalny kształt i dodatkowe zdobienia zoomorficzne. Pomimo silnego przepalenia widoczny jest też ornament w postaci rzędu trójkątów niello umieszczonego na ramce. Elementem istotnym z typologicznego punktu widzenia są natomiast dwa symetrycznie umieszczone na ramce i wykonane z grubego drutu wzory zoomorficzne. Jeden z nich stopiony jest niemal całkowicie,

filled with a stamped pattern of half-circles, related to the style of decoration used on the edges of the buckle plate.

The frame of the buckle is interesting, despite being the most damaged element of the buckle, it retained its original form and one more zoomorphic ornament, and despite having been in the fire, an ornament of a row of nielloed triangles. A typologically relevant element are two symmetrically placed zoomorphic designs made of thick wire. One of them is almost fully melted but the other – despite damage – retains its identifying features. On this basis it

jednak drugi – pomimo uszkodzeń – zachował cechy identyfikacyjne. Na tej podstawie można go bez wątpliwości łączyć z fragmentem innej, analogicznej sprzączki, która nie będąc wtórnie przepaloną, uniknęła zniekształceń.

■ Fragment sprzączki

Fragment ramki sprzączki jest w pełni analogiczny do przedstawionej wyżej, zdeformowanej silnie sprzączki ze skuwką (ryc. 48). Przedmiot ten nie nosi śladów wtórnego przepalenia, jednak on także został intencjonalnie zniszczony. W tym przypadku szczęśliwie jednak zdecydowano się na mechaniczną destrukcję przedmiotu, która w zachowanym fragmencie nie eliminowała śladów zastosowanych technik i rozwiązań zdobniczych. Dzięki temu, suma obserwacji z dobrze zachowanego fragmentu sprzączki i ze zniekształconego, ale prawie kompletnego egzemplarza, pozwala na odtworzenie pełnego obrazu przedmiotów.

Zoomorficzny wzór na ramie sprzączki tworzą dwa symetrycznie umieszczone przedstawienia ptasich głów na wygiętych, długich szyjach. Na „ptasią” identyfikację wskazuje wyraźnie kształtowany dziób drapieżnika, który obok równie wyraźnie zaznaczonego oka jest stałym atrybutem w nawet bardzo zredukowanych wyobrażeniach ptaków w okresie wędrówek ludów. Ptasia głowa i szyja pokrywa stemplowany wzór umieszczony na złoczonej powierzchni, a rama sprzączki jest srebrna, co w połączeniu z czarnymi trójkątami niello tworzy wielokolorową kombinację różnych, precyzyjnie połączonych wątków.

■ Duża aplikacja z palmetowym zakończeniem

Jednym z najbardziej niezwykłych znalezisk jest duża aplikacja zakończona palmetowym rozwinięciem (ryc. 49). Oryginalny kształt przedmiotu, rodzaj ornamentu i bogactwo zastosowanych technik zdobniczych wskazują nie tylko na najwyższy poziom umiejętności warsztatowych, jakie były konieczne do wytworzenia tej ozdoby, ale także na wyrafinowaną estetykę widoczną w detalach i w kompozycji wzoru.

may be linked without reservation with a fragment of another, analogous buckle, which not having been in the fire, escaped distortion.

■ Buckle fragment

This fragment of a buckle frame is fully analogous with the heavily distorted but complete buckle described in the preceding section (fig. 48). Although this particular object was not burnt it too was destroyed deliberately. But fortunately in its case the decision was taken to destroy it mechanically and this assisted the survival of the details of crafting techniques and decorative solutions. By bringing together observations scraped together from the well preserved fragment of a buckle and from the distorted but complete specimen we are in a position to reconstruct the full appearance of these objects.

The zoomorphic design on this buckle frame consists of two symmetrically placed birds' heads with long and curved necks. The 'avian' identification is indicated by the clearly rendered predatory beak which, next to an equally clearly marked eye, is a standard attribute in even the most reduced bird representations of the Migration Period. The head and the neck are covered with a stamped design set over a gilt surface, the buckle frame is silver, and in conjunction with black nielloed triangles the end effect is a colourful ensemble of different themes brought together with a masterful precision.

■ Large strap mount with a palmetto terminal

One of the most unusual finds is a large strap appliqué with a palmetto terminal (fig. 49). Its original form, ornamentation and richness of decorative techniques used indicate not only the highest level of technical skills needed to create this piece but also to the refined aesthetic taste evident in the details and the composition of its design.

Zachowane w całości okucie tworzą dwa autonomiczne pod względem treści zdobienia elementy. Jednym z nich jest prostokątna taśma srebrna będąca podstawą aplikacji, drugą zaś – rozbudowane zakończenie w kształcie palmetty. Pierwszy z tych elementów ściśle nawiązuje do pozostałych aplikacji: ma taką samą szerokość i krawędzie zdobione typowym dla nich wycinaniem (wzór „ząbków znaczka pocztowego”). W węższym zakończeniu płytki są dwa otworki, w jednym z nich tkwi srebrny nit. Niezwykle jest jednak wzór w środkowej części blaszki, będący jej głównym motywem zdobniczym: jest to umieszczona na złotym tle srebrna postać hybrydy człowieka i konia. Od klasycznych centaurów zasadniczo jednak różni się ona budową: są to dwie piętrowo umieszczone głowy – końska „wyrasta” z ludzkiej, osadzonej na dwóch długich nogach końskich, zakończonych kopytami. Szczegóły wizerunków podkreślone są za pomocą niello. Przedstawienia te są realistyczne, a przynajmniej – uwzględniając fantastyczną treść wizerunku – odległe od stylizacji. W dolnej części tła, tworzonego przez wyciętą w kształcie języka złotą folię, dodano potrójny, stemplowany ornament zwróconych do siebie półksiężyców, osadzonych na wierzchołkach kratkowanych trójkątów. Taki zestaw stempli nie został użyty na żadnym innym zabytku spośród czaszkowskich znalezisk.

Palmettowe rozwinięcie aplikacji jest dużym, wielowątkowym i bardzo oryginalnym rozwiązaniem stylistycznym. Jego symetryczny, zwężający się kształt powoduje, że górna i dolna część zabytku zbudowane są analogicznie. Składają się one z trzech par zwężających się i zawiniętych do wewnątrz na kształt wolut złotych elementów, w których łatwo można dostrzec stylizowaną ornamentykę zoomorficzną w postaci ptasich oczu i dziobów. Zagięte ptasie głowy otaczają sześć kolistych otworów, będących ażurowym elementem aplikacji. Uzupełnieniem tych wzorów są umieszczone pomiędzy nimi dwie pary odmiennie profilowanych, srebrnych główek ptasich z oczami i dziobami nawiązującymi kształtem do ptasich elementów w przedstawionych wyżej ramek sprzączek. Zakończeniem palmetty jest trójdzielny element w kształcie pióropusza, w którym dwie srebrne, umieszczone po

Preserved complete the appliqué consists of two elements each with its autonomous ornamentation. One of them is a rectangular strip of silver sheet, the main part of the mount, the other – an expanded terminal in the form of a palmetto. The first of these elements is very similar to the other belt appliques: it is of similar width, its edges are decorated with the same serrated pattern (the “postage stamp” pattern). In its end used for attachment are two holes, one of them with a silver rivet. What is unusual is the design seen at centre of this sheet metal strip, its main ornamental motif: a silver representation of a man-and-horse hybrid set over a background of gold. It is fundamentally different from the centaurs of classical mythology: we have here two heads placed one on top of the other – the horse’s head issues from the human’s which rests over two long horses’ legs ending in hooves. The details of these images are accentuated with niello. The representations are realistically rendered or at least – taking into account their fanciful content – are far from being stylized. Below the figure the tongue-shaped area of the gold foil background is decorated with a stamped ornament of three crescents facing one another, each set over a hatched triangle. A similar set of stamps was not observed on any other find present in the Czaszkowo deposit.

The design of the large palmetto terminal consists of several elements and is equally original in style. Its symmetrical tapering shape makes the upper and bottom part of this piece analogical. They are built of three pairs of gold volute-like elements which can be easily discern to be a stylized zoomorphic ornament in the form of birds’ eyes and beaks. The curved birds’ heads coil around six whorls, the openwork element of the appliqué’s decoration. Sandwiched between these volute-like elements are two pairs of differently profiled birds’ heads, with eyes and beaks similar in shape to the avian elements seen in the buckle frames discussed earlier. The palmetto ends in a triple plume composed of two silver elements flanking the central element, gilt and accentuated with niello, the terminal proper of the appliqué.

■ Ryc. 50. Duża aplikacja z wizerunkiem hybryd (fot. J. Strobin)
 Fig. 50. Large appliqué with hybrids (photo: J. Strobin)

Jezioro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:

bokach części towarzyszą głównej, umieszczonej na środku części pozłacanej i podkreślonej przez niello, będącej właściwym zakończeniem aplikacji.

Głównym elementem zdobiącym tę część aplikacji jest nawiązujący do ludzko-końskiej hybrydy, ale przedstawiony za pomocą kontrastowo wobec niej dobranych technik, motyw pół-konia i pół-ryby. Na czarnym, pokrytym niello tle (w kształcie rozwiniętej skóry zwierzęcej?) umieszczono pozłacany wizerunek stworzenia, używając przy tym pełnego zestawu środków umożliwiających wierne odtworzenie szczegółów jego sierści, grzywy i łusek. Na tej podstawie możemy identyfikować je jako hipocampusa, czyli konia morskiego.

Całość tej zdumiewającej ozdoby tworzy wzajemnie uzupełniająca się i precyzyjnie wykonana kompozycja oryginalnych rozwiązań i powtarzalnych motywów.

■ Duża aplikacja z hybrydami

Kolejnym zabytkiem zdobionym wzorami zoomorficznymi jest duża srebrna aplikacja nawiązująca stylistycznie do wyżej przedstawionych, ale także różniąca się od nich wyraźnymi cechami autonomicznymi, wśród których najważniejsze są rozmiar i rodzaj przedstawień (ryc. 50).

The principal decorative element of this part of the appliqué is the image of a half-horse, half-fish which has an affinity to the human-horse hybrid but is rendered using contrasting techniques: The gilt image of the beast was set over a black background of niello (shaped like the hide of an animal?) using the full set of techniques to depict in realistic manner the details of its coat, mane and scales. They lead us to identify the creature as hippocamp, mythological sea-horse.

The whole piece is a stunning composition of original mutually complementary and repeated motifs executed with admirable precision.

■ Large appliqué with hybrids

Another object decorated with zoomorphic designs is a large silver mount related in its style to the specimens described earlier but nevertheless one which is different from them by its evidently autonomous features of which the most important is the size and type of representations (fig. 50).

The most important feature of this piece is its ornament in form of five gilt zoomorphic representations set at centre of the sheet metal strip and framed by a border

Najważniejszą cechą opisywanej ozdoby jest ornament w postaci pięciu złożonych wyobrażeń zoomorficznych, umieszczonych w środkowej części blachy, obramowanej wielowątkową bordiurą. W odróżnieniu od bardzo realistycznych przedstawień zwierząt znanych z innych aplikacji, w przypadku tego zabytku mamy do czynienia z hybrydami, w których postaci dopatrzyć się można cech różnych zwierząt. Cechy te są zresztą dość czytelne: łuski, futro, skrzydła, dzioby, ogony, pazury itp. występujące w różnych konfiguracjach, tworzą w efekcie fantazyjne zestawienia. Cztery spośród przedstawionych w ten sposób zwierząt zwrócone są w prawo, jedno zaś w przeciwnym kierunku. Trudno powiedzieć, czy ta nickonsekwencja ma jakiegoś symboliczne znaczenie, czy też wynika z przypadkowego ukształtowania figur. Tłem dla złotych wizerunków zwierząt (wzmocnionych w detalach przez niello) jest ciemne, patynowane srebro, dzięki któremu uzyskany został odpowiedni kontrast zapewniający dobrą czytelność wzoru. Wieloelementowa bordiura składa się z licznych stempli umieszczonych strefowo. Jej wewnętrzna część jest złota, zewnętrzną zaś tworzą wzory niello na srebrnym tle, umieszczone w łukowatych zagłębieniach przy krawędzi przedmiotu, przypominające zdobienia pozostałych aplikacji. Cała kompozycja jest przemyślana i starannie wykonana a niektóre szczegóły pozwalają na odtworzenie kolejności poszczególnych etapów procesu wytwarzania ozdoby⁴³.

Elementem oryginalnym jest w przypadku opisywanej ozdoby także konstrukcja jej strony spodniej, na której w przeciwieństwie do pozostałych zabytków tego typu, zachował się stelaż z dwóch prętów srebrnych umieszczonych wzdłuż długich krawędzi przedmiotu.

■ Elementy „złotego miecza”: jelec i szyjka

Złota blacha będąca okuciem jelca w pełni oddaje kształt i wielkość przedmiotu. Zgodnie z rozwiązaniami typowymi dla epoki jelec był soczewkowaty w rzucie pionowym i prostokątny w rzucie bocznym (ryc. 51). Sam rdzeń jelca był zapewne wykonany z materiału organicznego (praw-

composed of several different motifs. In contrast to the highly realistic animal representations observed on the other mounts here we see hybrids in whose form we can discern the features characteristic to different animals. These features are in fact quite clear: scales, fur, wings, beaks, tails, talons etc. appear in various configurations to create a highly fanciful effect. Four of the animals depicted face to the right, and one faced in the opposite direction. We can hardly say whether this inconsistency has any symbolic meaning or whether it is only the result of random choice. The background for the gold animal images (their details highlighted with niello) is dark, patinated silver, helping to achieve a suitable contrast and adding clarity to the design. The border composed of a number of different motifs was made by stamping them in an orderly arrangement. The innermost part of the border is gold, the outside is in niello, set over a silver background, within the scalloped edges similar to the pattern observed on the other appliquéés. The whole composition is well thought out and carefully executed, and some of its details are helpful for reconstructing the chain of consecutive stages in the process used to create this ornament⁴³.

Another unique feature of the mount is the construction of its underside which, in contrast to other pieces of the same type, retains a frame of two silver rods set parallel to the longer edges of the object.

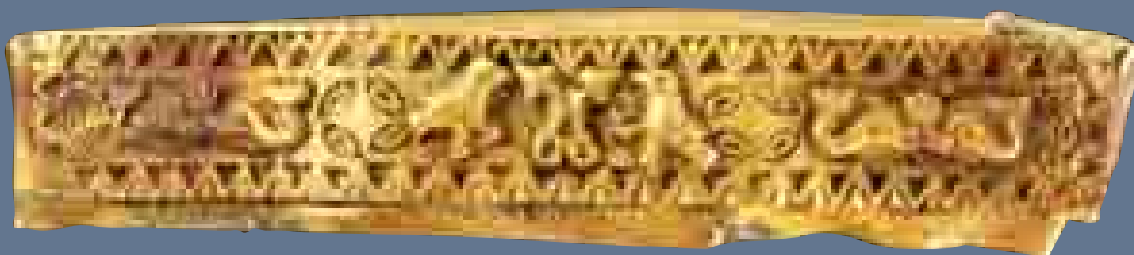

■ Elements of a “gold sword”: sword guard and upper scabbard mounts

The sword guard mount fashioned from a gold sheet faithfully reflects the shape and size of that object. According to the standards of that age the guard was lens-shaped in vertical projection and rectangular in lateral

⁴³ Są to przede wszystkim nachodzące na siebie stemple wskazujące porządek zdobień.

⁴³ First of all, this would be the overlapping of the stamped motifs which indicate the order in which they were applied to the ornament.

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jezioro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

Ryc. 51. Złote okucie jelca miecza (fot. A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)
Fig. 51. Gold mount of sword guard (photo: A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)

dopodobnie z drewna), które się nic zachowało. Zdobiona jest tylko jedna powierzchnia boczna okucia umieszczona na eksponowanej, zewnętrznej części miecza. Ornament umieszczony na złotej płytce przylutowanej do boku okucia jelca tworzy kompozycja wzorów zoomorficznych, floralnych i geometrycznych. Głównym motywem zdobniczym są trzy realistycznie przedstawione pary zwierząt. W centralnej części są to zwrócone do siebie ptaki z dwiema umieszczonymi pośrodku wiciami roślinnymi, natomiast w częściach skrajnych dwie pary także zwróconych ku sobie delfinów, rozdzielonych elementami przypominającymi muszle. Przestrzeń pomiędzy tymi przedstawieniami zdobiona jest soczewkowatymi stemplami, a krawędź blaszki podkreśla gruba, trójkątna bordiura. Cały wzór został starannie zakomponowany, a poszczególne motywy rozmieszczone są symetrycznie. Niewielkie odgięcie jed-

projection (fig. 51). Its core, presumably of organic material (probably wood), did not survive. Only the front side face of the sword guard mount is decorated, as it was the face which would be exposed to view. Executed on a strip of gold sheet soldered to the side of the guard mount, its ornament is a composition of zoomorphic, floral and geometric designs. The main ornamental motif are three realistically rendered pairs of animals. At centre there are birds facing each other, with a vegetable motif in between, to their left and right are two pairs of dolphins, also facing, with a shell-like motif between them. The space between the pairs of birds and dolphins is filled with stamped lens-shaped motifs, the rim of the metal sheet is accentuated by a thick border of triangles. The whole composition indicates careful planning as individual motifs are arranged symmetrically. A small fold

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jezioro Niedajno koło Gzaskowa na Mazurach: niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

■ Ryc. 52. Złote okucie górnej części pochwy miecza (fot. A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)

Fig. 52. Gold mount of upper scabbard of sword (photo: A. Rzeszotarska-Nowakiewicz)

Lake Niedajno near Gzaskowo in Masuria: a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

■ Ryc. 53. Paciór mieczowy (fot. M. Osiadacz)

Fig. 53. Sword bead (photo: M. Osiadacz)

nego z narożników blaszki pozwala dostrzec, że zarówno ona, jak i umieszczone na jej powierzchni wypukłe wzory wykonane zostały z litego złota.

in one of the corners of the sheet metal strip reveals that both it and the raised patterns are in solid gold.

Na górnej płaskiej, soczewkowatej powierzchni jelca widoczny jest odcisk prawdopodobnie okucia pochwy miecza, którego kształt ściśle nawiązuje do okucia szyjki pochwy miecza (także pochodzącej z czaszkowskiego depozytu). Zgodność ta (oprócz innych cech) wskazuje, że obydwa przedmioty były elementami jednego paradnego miecza.

Od wewnętrznej strony widoczny jest zagięty do wewnątrz zadziór złotej blachy. Jest on skutkiem niedokładnego wycięcia otworu, potrzebnego do osadzenia jelca na trzpieniu miecza. Jednak będąc zupełnie zbędnym, nie został wycięty przez złotnika (choćby po to, aby odzyskać część cennego surowca), ale zagięty do wewnątrz. Zniszczenia zabytku są niewielkie i ograniczają się do nadtopienia jednego z narożników przedmiotu.

Okucie szyjki pochwy miecza jest pod względem układu motywów zdobniczych jednym z najbardziej skomplikowanych, jakie rejestrowane są w grupie znalezisk z Czaszkowa (ryc. 52). Jej centralnym elementem zdobniczym był umieszczony w prostokątnym okienku kamień lub szkło – który jednak nie zachował się nawet we fragmentach. Przestrzeń przylegająca bezpośrednio do krawędzi okienka została zdobiona stemplowanymi wzorami geometrycznymi, wśród których są także soczewkowate odciski analogiczne do jednego z motywów zdobiących okucie jelca. Towarzyszą im wzory zoomorficzne: dwie pary lwów przedstawione z fotograficzną wręcz dokładnością i pozbawione jakiegokolwiek stylizacji czy uproszczenia. Lwy różnią się od siebie drobnymi szczegółami wskazującymi, że nie są to zwiłokrotnione odlewy wykonane z jednej formy. Wzory te zostały przytwierdzone do stemplowanej blaszki lutem chemicznym, częściowo zakrywając umieszczony na niej ornament.

Głównym motywem zdobiącym przestrzeń pomiędzy okienkiem a krawędziami bocznymi szyjki są wzory floralne. Tworzą je pojedyncze liście sercowatego lub strzałkowego kształtu umieszczone na rozdwojonej łodydze⁴⁴.

⁴⁴ Jest to jeden z klasycznych motywów w sztuce greckiej i rzymskiej interpretowany jako winorośl. Aczkolwiek kształt liści przypomina bardziej inny gatunek – judaszowca (*Cercis L.*), charakterystyczne kwitnące drzewa występującego w regionie śródziemnomorskim i w Azji Mniejszej, którego nazwa wiąże się z przekonaniem, że to właśnie na nim powiesił się Judasz Iskariota.

The upper lens-shaped surface of the guard mount retains an impression of – presumably – the scabbard mount, its shape closely corresponding to the upper scabbard mount discussed below. This correspondence (next to other features) suggests that both belong to one and the same splendid sword.

On the inner face of the sword guard mount is visible a snag in the gold sheet which bends inwards. It is the result of lack of precision in cutting out the opening needed to set the guard onto the tang of the sword. However, as completely of no use it was left where it was by the goldsmith (who did not recover this scrap of precious metal) who only bent it in. Damage to this piece is slight and is limited to a partly melted down corner.

In the upper scabbard mount the arrangement of decorative motifs is one of the most complex of all that are observed in the series from Czaszkowo (fig. 52). Its central decorative motif used to be gemstone or a piece of glass which filled the rectangular space but it did not survive, not even a fragment. The area immediately around the stone or glass setting is decorated with geometric designs which also include lens-shaped impressions similar to those seen on the sword guard mount. Over and below the now empty setting are zoomorphic designs: two pairs of lions portrayed with an almost photographic precision, without any stylization or simplification. The lions differ in minor details which shows that they are not multiple casts made using a single mould. These designs were attached to the stamped sheet with chemical solder, partly over the designs on the sheet.

The main motif on both sides of the setting is floral. It consists of a row of heart- (or dart-) shaped leaves springing from a stem split into two⁴⁴. Outside the zones

⁴⁴ This is one of classical motifs in Greek and Roman art interpreted as grapevine. Even if the shape of the leaves is more similar to a different species – the Judas-tree (*Cercis L.*), a prolifically flowering tree of the Mediterranean region and Asia Minor, its name associated with the belief that Judas Iscariot had hanged himself from a tree of this species.

Uzupełnieniem pasmowych stref wypełnionych przez pary lwów i wzory floralne są umieszczone w narożnikach szyjki cztery ptaki. Kompozycyjnie łączą się one z wymienionymi strefami, wypełniając przestrzeń niezajętą przez inne motywy. Krawędzie szyjki zdobione są wyraźnym, grubym perełkowanym drutem, wraz z towarzyszącymi mu stemplowanymi, soczewkowatymi wzorami. Wewnętrzna strona szyjki jest, podobnie jak w przypadku jelca, niezdobiona.

■ Pacior mieczowy

Zabytek zachowany jest fragmentarycznie, ale w stanie umożliwiającym rekonstrukcję jego pierwotnego kształtu i rozmiaru (ryc. 53). Ma on formę kolistego dysku o obustronnie lekko wypukłych powierzchniach. Jego powierzchnia jest w różnym stopniu spękana, przebarwiona i nosi ślady wtórnego, przepalenia. Identyfikacja surowca nie została dotychczas zakończona, można jedynie przypuszczać, że jest to przepalony kamień (wykluczono substancję organiczną). O przystosowaniu go do funkcji zawieszki świadczą pozostałości żelaznego trzpicia umieszczonego wewnątrz przedmiotu, który służył najprawdopodobniej jako fragment mocowania uszka, a także ślad po ozdobnym wykończeniu (metalowej okładzinie?) otworu.

■ Sęp

Pusta w środku i złocona na zewnątrz figurka jest grubościennym, srebrnym odlewem, odwzorowującym cechy ptaka w stopniu umożliwiającym jego identyfikację gatunkową (ryc. 54). Głównym argumentem przemawiającym za wskazaną interpretacją jest kształt głowy i dzioba oraz łukowato wygięta szyja. Cechy te odpowiadają budowie sępa i nie występują u innych gatunków ptaków drapieżnych. Powierzchnię skrzydeł i głowy ptaka pokrywa stemplowany wzór wykonany z regularnie rozmieszczonych kółek⁴⁵. Ich zagęszczony układ widoczny jest szczególnie

⁴⁵ Wzór ten nie występuje na szyi ptaka, sprawiając wrażenie, że jest ona goła – co odpowiada jednej z charakterystycznych cech gatunkowych sępa.

wypełnionej przez pary lwów i wzory floralne, w narożnikach są cztery ptaki. Kompozycyjnie łączą się one z wymienionymi strefami, wypełniając przestrzeń niezajętą przez inne motywy. Krawędzie szyjki zdobione są wyraźnym, grubym perełkowanym drutem, wraz z towarzyszącymi mu stemplowanymi, soczewkowatymi wzorami. Wewnętrzna strona szyjki jest, podobnie jak w przypadku jelca, niezdobiona.

■ Sword bead

This object survives fragmented but its preservation is sufficient for reconstructing its original shape and size (fig. 53). It resembles a discus – being round, with both sides lightly convex. Its surface is variously fissured, discoloured and evidently affected by fire. Its material has not been identified conclusively, we can only guess that this is stone (organic substances have been ruled out). The use of this object as a sword bead is suggested by the remains of an iron rod driven into it, presumably a fragment of a fastening of a loop for suspension, and by the decorative finish (plated with metal?) of the opening.

■ Vulture

This hollow gilt silver figurine produced by casting reproduces the features of the bird so well that we can identify it as a vulture (fig. 54). This interpretation is based on the shape of the head and the beak, as well as the curved neck. All these features are typical for vultures and are not seen in birds of other species. The wings and the head of the figurine are covered with a regular pattern of stamped ring-and-dot motifs⁴⁵. Their greater concentration is visible especially on the wings where rows of ring-and-dot motifs were made to

⁴⁵ This pattern is not seen on the bird's neck creating an impression that it is bare – a feature that is characteristic for vultures.

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach: niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

0 1 cm

■ Ryc. 54. Srebrna, pozłacana figurka sępa (fot. J. Strobin)

Fig. 54. Gilt silver figurine of vulture (photo: J. Strobin)

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria: a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

na skrzydłach, gdzie podkreślony jest dodatkowo przez strefowo umieszczone pasma sugerujące ułożenie piór na skrzydłach. W całej kompozycji zwraca też uwagę detal w postaci oczu wykonanych z innego metalu (por. uwagi w Aneksie). Należy podkreślić, że ornamenty stemplowanych kółek i kresczek oraz sposób zaznaczenia nozdrzy ptaka nawiązuje do stylistyki przedstawień zwierzęcych na srebrnych aplikacjach pasa.

Uszkodzenia zabytku wskazują na jego częściowe wtórne przepalenie, które dotknęło niewielką i mało eksponowaną część przedmiotu (szyję ptaka), ale za to oddziaływało na jego powierzchnię w stopniu bardzo inten-

stand out by alternating them with bands of a different pattern, in imitation of the feather arrangement of the wings. Another striking detail are eyes, which were made of a different metal (cf. remarks in Annex). We have to stress that the stamped ring-and-dot motifs and the modelling of the bird's nostrils are similar to the style design of the animal representations seen on the silver belt appliqué.

The figurine was evidently damaged by fire, which affected a small and less exposed part of this object (the bird's neck) but in a very intense manner. It also caused a slight warping of the tail at its base, in a place where

Fig. 55. Srebrny element pasa zdobiony niello (a) i żelazne groty włóczni (b; fot. i rys. M. Osiadacz)
 Fig. 55. Silver element of the belt with niello (a) and iron spearheads (b; photo and drawing: M. Osiadacz)

Jeziro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:

sywnym. Do uszkodzeń zaliczyć można także lekkie skreślenia ogona u jego nasady, tj. w miejscu, w którym srebrna blacha była najcieńsza. Na szyi zwierzęcia widoczne są ślady kilkukrotnego, intencjonalnego nacinania⁴⁶.

Sposób wykonania figurki uniemożliwia jej postawienie (wykluczają to proporcje zabytka i umieszczenie w jego przedniej części środek ciężkości przedmiotu). Także nogi ptaka wykonane są bez oddania szczegółów ich budowy (m.in. brak w nich szponów), co stoi w wyraźnej sprzeczności ze staraniem z jakim odtworzono inne części zwierzęcia. Jest to istotna poszlaka wskazująca na nietypową funkcję przedmiotu, który będąc pozbawionym stabilności, nie mógł być „autonomiczną” ozdobą, tylko musiał stanowić część większej konstrukcji. Obserwacje te potwierdza znaleziona w bezpośredniej bliskości figurki żelazna tuleja. Jest to przedmiot niepodobny do tulei grotyw włóczni z powodu zmniejszającej się średnicy i braku jakichkolwiek śladów formowania liścia. Prawdopodobny natomiast jest jej funkcjonalny związek z figurką sępa (por. uwagi w Aneksie), dla której stanowiła zapewne niezbędne uzupełnienie. Wszystko wskazuje więc na to, że przedmioty te interpretować można tylko w jeden

the silver sheet was the thinnest. Finally, on the bird's neck several cut marks were detected⁴⁶.

The design of the figurine is such that it cannot be made to stand on its own (its proportions prohibit this and the centre of gravity is too much to the front). Also, the bird's legs were formed without including much detail (without the talons, etc.) which is in evident contrast with care evidently taken to reproduce other parts of the body. This is an important clue to the function of this object which, lacking stability, could not be an “independent” ornament and must have been an element of a larger ensemble. This is confirmed by the find of an iron socket in close proximity to the figurine. Tapering in diameter and with no traces of modelling the blade, this object is nothing like spearhead sockets. More probable is its functional association with the vulture figurine (cf. remarks in Annex) for which, presumably, it was a necessary complement. Consequently, we see no better interpretation than that the vulture figurine was attached to the top of the socket to be displayed as an emblem of a clan or a war band (?).

⁴⁶ Znaki te, przypominające charakterystyczne nacięcia na monetach, w kontekście „niszczenia” ptaka są łatwe do interpretacji z powodu nieprzypadkowej lokalizacji: znajdują się one wyłącznie na szyi zwierzęcia.

⁴⁶ These marks, which resemble the characteristic scoring seen on some coins, are easy to interpret in context of “destroying” the bird because of their non-random position: they appear on its neck only.

sposób: najprawdopodobniej tuleja ta służyła do osadzenia na nim figurki sępa, który w ten sposób zyskiwał charakter łatwo wyróżnialnego znaku (rodowego? bojowego?).

■ Zabytki z muzeum: aplikacja pasa z lwem i ażurowy fragment ozdoby

Omówienia wymagają także ozdoby i groty przekazane do Muzeum Warmii i Mazur przez znalazcę przed rozpoczęciem prac wykopaliskowych (ryc. 55a, b). W świetle ostatnich odkryć nie ma wątpliwości, że są one częścią opisywanego depozytu i powinny być analizowane łącznie z resztą zbioru.

Złożony wizerunek lwa (zaprezentowany wyżej w kontekście aplikacji pasa) przedstawiony jest w sposób realistyczny i ze staraniem o oddanie wszystkich istotnych szczegółów (grzywy, pazurów, pyska itp.), znanym z innych znalezisk. Krawędź blaszki zdobione są wycinanym wzorem półkolistych nacięć wypełnionych niello. Pomiedzy nimi a wizerunkiem lwa umieszczona została cienka, złożona taśma zdobiona kolistymi stemplami, co upodabnia ten zabytek do zdeformowanej częściowo sprzączki ze skuwką. Tworzy ona wewnętrzną krawędź ograniczającą jednocześnie czarne, wypełnione niello tło, na którym umieszczono złote przedstawienie lwa. Aplikacja jest lekko uszkodzona: w wyniku oddziaływania wysokiej temperatury zniszczeniu uległa część jednego z narożników.

Drugi z zabytków jest częścią kolistego, ażurowego przedmiotu wykonanego ze srebra i zdobionego dodatkowo wzorem czarnych trójkątów z niello, umieszczonych na zewnętrznej krawędzi (ryc. 55a). Przedmiot zaopatrzony był w kolistę uszko, które jest zresztą jedynym zachowanym w całości elementem znaleziska. W wewnętrznej części ażurowej konstrukcji widoczne są ślady najprawdopodobniej zoomorficznych, również ażurowych wzorów. Treść i charakter tych przedstawień są jednak niemożliwe do odtworzenia. Ornament trójkątów wypełnionych niello, jest analogiczny do zdobienia dwóch opisanych wyżej ram sprzączek i można go uznać za kolejny element jednego garnituru pasa, być może łączący rzemienie lub będący przywieszką. Przedmiot został zniszczony mechanicznie, ale nosi także ślady kontaktu z ogniem.

■ From the museum: belt appliqué with a lion and an openwork fragment

The Warmia and Masuria Museum has in its collection ornaments and spearhead which were submitted prior to the archaeological excavation (fig. 55a, b). In the light of the recent discoveries there is no doubt that they too belong to the Czaszkowo deposit and should be examined jointly with the rest of this group.

The gilt representation of a lion (discussed earlier in the section on belt appliqué) is realistic in style, with care taken to reproduce all the relevant details (mane, claws, paw, etc.). The edges of the metal sheet are decorated with a scalloped pattern filled with niello. Between them and the lion image is a thin strip of gilt foil stamped with ring-and-dot motif, which makes this piece similar to the buckle, disfigured but still retaining its buckle plate. The foil forms the inner edge and, at the same time, makes a border of the black niello background over which is set the gold lion. The object was damaged slightly by fire which partly melted one of its corners.

The second find is a fragment of a round openwork object made of silver, its outer edge decorated with a pattern of triangles in black niello (fig. 55a). The only complete element in this piece is its round suspension loop. The inside of the openwork retains a small fragment of, presumably, a zoomorphic design, also in openwork, its content and nature now beyond reconstruction. The ornament of the niello triangles finds analogy in the two buckle frames described earlier and may be regarded as another element of the same belt set, possibly a strap-link or a belt pendant. Destroyed by mechanical means this object also has some traces of having been in the fire.

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

Aneks

Annex

Uwagi na temat technologii wykonania i konserwacji zabytków z Czaškowa
On conservation and technology of execution of finds from the Czaškowo deposit

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz
Jarosław Strobін

Jezioro Nidajno koło Czaškowa na Mazurach:

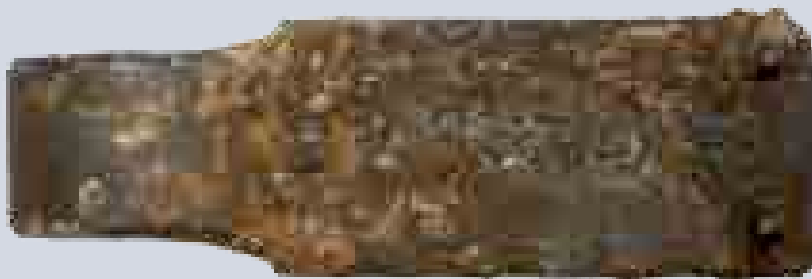
Zasadniczą część przekazanego do konserwacji zestawu przedmiotów stanowią srebrne elementy sprzączek i okuć. Zabytki te pokrywała brunatno-szara warstwa zabrudzeń mineralnych i organicznych, które wymieszane były z próchnicznymi resztkami charakterystycznymi dla torfu (ryc. 56a, b). Po zdjęciu otuliny mineralnej okazało się, że były one także nadtopione i często niekompletne. Podczas delikatnego oczyszczania odsłonięte zostały złożone fryzy i przedstawienia zoomorficzne, które uzupełnione były wątkami rytymi i puncowanymi. Srebrną powierzchnię ozdób pokrywały powłoki w odcieniach czarno-szarych, które zestawione z elementami intensywnie złotymi tworzą złożoną i ujmującą pod względem estetycznym kompozycję.

Oryginalny sposób wykonania ozdób i zły stan ich zachowania określiły dobór metod i zakres prac konserwatorskich. Jako, że skorodowane i porowate struktury srebra z delikatnymi złoconiami i strefami czernionymi wykluczały zastosowanie metod inwazyjnych, chemicznych czy mechanicznych, obiekty te oczyszczano ręcznie, punktowo, narzędziami o wymiennych końcówkach wykonanych z materiałów miękkich i nie powodujących zarysowania czy wykruszania oryginalnych powierzchni. Dbając o wiarygodność wyników dalszych badań meta-

The largest group of objects submitted for conservation are fragments of silver buckles and belt appliqués. They were enveloped by a brown-grey layer of mineral and organic impurities mixed with humus particles from the peat (fig. 56a, b). After the removal of the mineral accretion the finds were found to be partly melted and, not infrequently, incomplete. Gentle cleaning revealed gilt friezes and zoomorphic representations which were accompanied by engraved and impressed designs. The silver surface of the ornaments had a coat of black-grey hue, which combined with the deep gold colour created a complex and aesthetically engaging composition.

The originality of the design of the ornaments and their poor preservation dictated the choice of conservation methods used and their extent. As the corroded and porous silver objects, with delicate gilding and zones decorated by blackening, would suffer under more invasive methods, chemical or mechanical, they were cleaned by hand, point by point, using tools with replaceable tips made of soft material to avoid scratching and the crumbling of the original surfaces. To assist the metallography analyses soon to follow no finish was applied to the artifacts, i.e., they were not treated with

a)

b)

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria:

a unique sacrificial site from Late Antiquity

■ Ryc. 56. Przywieszka pasa przed (a) i po konserwacji (b; fot. M. Osiadacz)
 Fig. 56. Belt hanger before (a) and after conservation (b; photo M. Osiadacz)

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

loznawczych nie wykonano finalnych prac konserwatorskich, tzn. zabytki nie zostały pokryte powłokami inhibitorów korozji ani żywicznymi powłokami wzmacniającymi i ochronnymi.

Wyjątkowa forma ozdób z Czaszkowa, stopień ich rytualnego zniszczenia i nadtopienia, utrudniał możliwość dokładnego określenia sposobu ich wykonania i ozdobienia. Dopiero specjalistyczne analizy wykonane w Laboratorium Centralnym Instytutu Archeologii i Etnologii PAN pozwoliły na zrekonstruowanie sposobu montowania aplikacji. Wyniki tych badań ujawniły także, że okucia i skuwki wykonano ze stopów o bardzo wysokiej zawartości srebra (940-970/1000).

Brzegi płytek ozdobiono profilowanymi i wybijanymi półkolami a elementy złote zostały wycięte z cienkiej

corrosion inhibitors nor coated with synthetic resin for their consolidation and protection.

Exceptional form of the ornaments from Czaszkowo, damage caused to them by ritual destruction and fire, impeded the determination of methods of their production and ornamentation. Specialist analyses made in the Central Laboratory, Institute of Archeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences assisted the reconstruction of the technique of attaching the belt appliqué. Input from the same studies also revealed that the mounts and buckle plates were made from alloys with a very high silver content (940-970/1000).

The edges of the plates have a decorative scalloping obtained by punching, and gold details cut out of foil

blaszki i nałożone na srebrne podłoże. Połączenia złotych aplikacji ze srebrnym spodem dokonano poprzez ich mechaniczne ściśnięcie, a następnie zgrzanie lub połączenie lutem. Następnie za pomocą technik stempowania i grawerowania opracowywane były detale. Pomimo nadtopienia i procesów dyfuzji, zauważalne są regularne krawędzie elementów złożonych, ich konturowanie i minimalne wyniesienie w stosunku do srebrnego podłoża.

W wynikach analiz metaloznawczych nie zarejestrowano natomiast śladów rtęci, co wyklucza powszechną w owym czasie metodę złocenia amalgamatem w technice ogniowej. W zestawie znalezisk z Czaszkowa jest ona jednak doskonale widoczna na innych zabytkach – np. na dużych i stosunkowo dobrze zachowanych okuciach z wyobrażeniami fantastycznych zwierząt. Na profilowanych krawędziach płytek, na skutek korozji złota blaszka częściowo odspoiła się od srebrnego podłoża. Z przeprowadzonych analiz wynika, że elementy złożone wykonano ze stopu o zawartości złota wynoszącej 94–98%. W obiektach nadtopionych wartości te są mniejsze, sięgające 55%. Zmiany te spowodowane są dyfuzją cienkiej warstwy złota w grubsze, srebrne podłoże.

Wyjątkowym sposobem zdobienia okuć z Czaszkowa jest czernienie srebrnych powierzchni. Wstępne analizy spektrometryczne potwierdziły, że zastosowano tu technikę złotniczą zbliżoną do niello (blachmal; łac. *nigellium*). Współcześnie, w złotnictwie terminem tym określa się metodę zdobienia grawerowanych, srebrnych ozdób za pomocą mieszaniny siarczków srebra, miedzi i ołowiu. Uartą pastę niello wprowadza się w zagłębienia i wygrzewa w temperaturze ok. 500–600°C. Po ostudzeniu i wypolerowaniu powierzchni uzyskuje się przedstawienia w odcieniach czerni, efektownie kontrastujące ze srebrnym podłożem.

Wyniki dotychczas przeprowadzonych badań wskazują jednak, że niello używane w czasach antycznych miało inny skład i szerszy zakres zastosowań. Pliniusz Starszy pisał w *Historii Naturalnej*, że metoda ta służyła do „malowania” wyrobów srebrnych i miedzianych. Zaznaczył także, że tak wykonane przedmioty były bardziej pożądane i wielokrotnie droższe od mających „zwykajny”, srebrny blask.

laid over the silver. These gold appliquéés were fixed to the silver surface by mechanical compression and next welded together or soldered. Details of the ornament were crafted using the techniques of stamping and engraving. Despite partial melting and processes of diffusion the gilt elements have observably regular edges, contouring and minimal elevation in relation to the silver base.

No traces of mercury were identified during metallography analysis and ruled out the method, common at the time, of fire-gilding using amalgam. Nevertheless, in the group of finds from Czaszkowo it was identified on other artifacts, as the large, relatively well preserved appliquéés with the representations of mythical beasts.

On the profiled edges of the plates, as a result of corrosion, the gold foil partly became detached from the silver base. Analysis revealed that the gilt elements were made of a gold alloy with the gold content at 94–98%. In the partly melted pieces these values are lower, up to 55%. The cause of this change is diffusion of the gold into the underlying thicker silver plate.

An exceptional method used to decorate the mounts from Czaszkowo is by blackening their silver surface. Early spectrometry analyses confirmed the use of a decorative technique close to that of niello (German *Blachmal*; Latin *nigellium*). Today in jewellery-making niello is understood as a technique of decorating engraved silver jewellery by applying a mixture of silver, copper and lead sulphides. The ground niello paste is introduced into hollows and heated to the temperature of some 500–600°C. The effect obtained after cooling and buffing are designs in shades of black attractively contrasting with the silver background.

However, the results of analyses made so far have revealed that the niello used in Antiquity had a different composition and a wider range of applications. Pliny the Elder in his *Natural History* wrote that this method was used for “painting” silver and brass objects. He noted also that such objects were in greater demand and much more expensive than those with an “ordinary” silver shine.

W Cesarstwie Rzymskim za pomocą niello ozdabiano najczęściej wyroby srebrne, rzadziej wykonane ze stopów miedzi i złota. Wypełnienia siarczkami stosowano w naczyniach, w metalowych elementach pasów i paradnego uzbrojenia oraz w małej plastyce figuralnej. W odróżnieniu od nowożytnych i współczesnych wyrobów złotych, antyczną techniką *nigellium* na srebrze powszechnie łączono ze złoceniem. Niello wypełniało nie tylko części grawerowane, lecz stosowano je także na większych powierzchniach, będących tłem motywów figuralnych i scen rodzajowych. W naczyniach srebrnych regułą było też dookólne zamykanie tych przedstawień złożonymi fryzami. W opisywanych wyrobach charakterystyczne jest także stopniowanie odcieni powłok – od szarych do intensywnie czarnych. W okresie późnorzymskim i wędrówek ludów moda na tak dekorowane ozdoby srebrne została przyjęta przez ludy barbarzyńskie zamieszkujące na północ od granic Cesarstwa. Przykładem takich upodobań są m.in. znaleziska srebrnych elementy pasów i luksusowej biżuterii ze skandynawskich znalezisk bagiennych i z tzw. grobów książęcych. Analizy niello z wyrobów pochodzących z pracowni rzymskich i prowincjonalnorzymskich wykazały jednak, że pastę wykonywano jedynie na bazie siarczku srebra, sporadycznie uzupełniając ją miedzią. Podobny skład fragmentów czernionych ozdób z Czaszkowa wykazały wyniki analiz przeprowadzonych w Laboratorium Centralnym IAiE PAN. Dodatkowo, w części analizowanych powłok, wykryto także podwyższoną zawartość ołowiu, sodu i potasu (ryc. 57). Takie składniki mogą sugerować zdobienie wyrobów kompozycjami emalierskimi. Być może powłoki te były bardziej przezierne, refleksami przepuszczając blask srebrnego podłoża?

Z względu na zniszczenia i nadtopienia części spodnich, początkowo nieznanym był sposób nakładania srebrnych okuć. Nie zachowały się jakiegokolwiek elementy montażowe w postaci nitów czy zaczepów. Na spodach srebrnych płytek widoczne są jedynie nieregularne zagłębienia, które powstały w wyniku gwałtownego stapienia. Jednak odnalezienie kolejnych, dużych okuć z zachowanymi fragmentami mocującymi, a także wyniki analiz metaloznawczych pozwalają odtworzyć sposób składania

In the Roman Empire niello was used mostly to decorate silver, and more rarely, copper and gold pieces. Sulphide inlay was applied onto vessels, metal elements of the belt set and ceremonial weapons, as well as on small pieces of figural art. Differently from early modern and contemporary jewellery, the classical technique of *nigellium* on silver was commonly combined with gilding. Niello not only filled the parts deepened by engraving but was applied also over larger surfaces to serve as a background for figural designs and genre scenes. On silver plate it was also usual to frame these designs additionally with a gold frieze. Another characteristic feature in the described wares was gradation of the hue of these coats – from grey to deep black. During the Late Roman Period and the Migration Period fashion for silver ornaments decorated in this way was adopted by barbarian peoples living to the north of the Empire's borders. This preference is exemplified by finds of silver belt sets and luxury jewellery from Scandinavian bog finds and from elite graves. Analyses of the wares originating from Roman and provincial Roman workshops has shown that the paste they used had as its base only silver sulphide supplemented on rare occasions with copper. A similar composition of fragments of the nielloed ornaments from Czaszkowo was identified in Central Laboratory IAiE PAN. Additionally, some of the analysed coats were found to contain a higher content of lead, sodium and potassium (fig. 57). These components suggest that objects were decorated with enamel designs. Could it be that these coats were more translucent and let through the gleam of the underlying silver?

Because of the damage and partial melting of their underside at first the technique of attaching silver appliqué was not understood too well. No fastening elements such as rivets or hooks now survive. There are only irregular recessed areas visible on the underside of the silver plates, the result of rapid melting. Nevertheless, thanks to the discovery of large mounts which retained the parts used for fastening and also, thanks to the results of metallography analysis, we can reconstruct the method of attaching the appliqué. The best example for us here is the large

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

■ Ryc. 57. Obraz z mikroskopu skaningowego: detale (fot. E. Pawlicka)
Fig. 57. Image from a scanning elektron microscope (photo E. Pawlicka)

aplikacji. Najlepszym przykładem jest tu duże okucie z pięcioma zwierzęcymi hybrydami, w którym jedynie cztery narożne, zakończone półkolistymi główkami nity przechodzą przez otwory w płycie licowej. Pozostałe nity wykonane zostały oddzielnie ze srebrnych trzpieni, które na końcach płasko rozklepano. Rozmieszczono je spłaszczonymi stronami na spodzie płytki, wzdłuż krawędzi, a następnie nałożona została kolejna blaszka wykonana ze stopów miedzi, z otworami przechodzącymi przez nity. Płytkę tę pokryto miękkim lutem i osadzono na spodzie srebrnej aplikacji. Po delikatnym podgrzaniu, spoiwo połączyło trwale ozdobną płytę licową z nitami i usztywniającą blachą. Takie warstwowe połączenie zwiększyło liczbę nitów, wzmacniało aplikację, a także pozwalało ją trwale mocować. Dopiero tak skonstruowane okucie osadzono na wybranym podłożu (zachowana 2–3 mm szczelina może sugerować, że była to skóra lub tkanina). Montaż zakończono przez nałożenie i zakucie na nitach srebrnych listew.

Przedstawiony wyżej sposób pośrednio potwierdza wyniki analiz metaloznawczych. W zagięciach spodów zniszczonych okuć zarejestrowano podwyższoną zawartość ołowiu, co przypuszczalnie wskazuje, że w trakcie powtórnego zalegania w ogniu, nastąpił rozpad opisanej powyżej konstrukcji, w wyniku czego ołów z lutu gwałtownie zareagował ze srebrnym podłożem tworząc drobne kotlinki. W dużym okuciu zniszczenia termiczne widoczne są także wzdłuż krawędzi.

W trakcie badań wydobyto także srebrną figurkę ptaka, będącą częścią nieokreślonej kompozycji. Także ten przedmiot został wtórnie zdeponowany w ogniu i uległ nadtopieniu. Deformujące wysięki metalu widoczne przede wszystkim są w skrajnych i przewężonych częściach, najszybciej ulegających stapianiu w wysokiej temperaturze. Zniszczeniu uległo także złocenie powierzchni, które zmieszało się i przebarwiło ze srebrnym podkładem. Przedstawienie ptaka jest grubościenne, puste w środku i zostało wykonane w technice traconego wosku, z rdzeniem w modelu. Detale piór, lotek i sterówek wykonane zostały w technice liniowego grawerowania i puncowania drobnymi stempelkami. Niezwykle starannie wykonano

appliqué with five animal hybrids in which only four corner rivets with a plano-convex head survived within the holes in the outer plate. Other rivets were made of silver pins that were hammered flat at one end. They were placed their flattened end down on the underside of the plate, along its edges, and next another strip of metal sheet was put in place, made of copper alloy, its holes passing over the rivets. This plate was spread with soft solder and mounted over the bottom face of the silver appliqué. After gentle heating the binder joined together the decorative outer face with the rivets and the piece of sheet metal added for reinforcement. Such a layered structure increased the number of rivets, strengthened the mount and also made its stable attachment easier. The appliqué assembled in the described manner was fixed to the object it was meant to decorate (the surviving 2–3 mm gap suggests that its material was leather or cloth). The process was concluded by laying strips of silver sheet over the rivets and hammering them to.

The method presented above is confirmed by the results of metallography analyses. The hollows in the underside of the damaged mounts were found to have a higher lead content suggesting that when these objects were in the fire the arrangement described earlier disintegrated, after which the lead from the solder reacted strongly with the silver in the mount and very fine hollows developed. In the larger mount damage caused by high temperatures is visible also along the edges.

Also recovered during fieldwork was a silver figurine of a bird, apparently an element of an unspecified larger ensemble. This object also had been in the fire and was affected by high temperature. This is most apparent at its extremities and in the most constricted parts, which were the first to melt and become disfigured by the liquefying metal. The gilt was also damaged, amalgamating with the silver and losing its original hue. The bird figurine has thick walls, is hollow, and was made produced using the process of lost-wax casting, with a heat-proof core. The details of feathers, remiges (flight feathers of the wing) and rectrices (flight feathers of the tail) were executed using the technique of line engraving and stamping with

Tom 8. Fig. 58. Figurka sępa: detale (fot. J. Strobin)
 Fig. 58. Figurine of the vulture: details (photo J. Strobin)

Jeziro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:

niezwykle miejsce kultu z okresu późnej starożytności

także oczy ptaka. Kolisty oczodół wypełnia czarna masa (niello?), w środku której zatopiono kulki – gałki oczne, wykonane prawdopodobnie ze stopów miedzi, współcześnie pokryte grubą, szaro-zieloną patyną (ryc. 58). W spodniej części przedmiotu znajduje się prostokątny otwór, świadczący zarówno o kierunku, jak i stabilności jego osadzenia. Dodatkowe ślady wskazują, że sęp przylegał szponami do większej powierzchni, z której został wyłamany.

Unikatowymi obiektami są złote okucia rękojeści i jelca miecza, które sporządzono z plastycznego, 22-karatowego stopu. Szkielet obu okładzin wykonany został z grubej, plastycznej, odpowiednio uformowanej blachy. Do krawędzi rękojeści przylutowano profilowane i nacinane druty, które są elementem zarówno dekoracyjnym, jak i wzmacniającym konstrukcję okucia. Szczególną uwagę zwraca perfekcyjnie wykonany perełkowany drut, w którym co druga kulka jest ozdobnie rozcięta. Lica okuć ozdobiono złotymi aplikacjami z motywami roślinnymi i zwierzęcymi, wybitymi z matryc. Przestrzeń między nimi pokrywa drobny ornamentem stempelkowy. Powtarzające się na obydwu przedmiotach wzory aplikacji i puncy dowodzą, że przedmioty powstały w tej samej pracowni. Odcisnięty

patterned punches. Great care was taken also in executing the bird's eyes. The round orbit is filled with a black substance (niello?), with at centre, miniature orbs – eyeballs – made presumably of copper alloy, now with a thick coat of grey-green patina (fig. 58). In the underside of the figurine is a rectangular opening indicating both the direction and stability of its hafting. Additional traces indicate that the vulture's feet connected with a larger surface from which it was broken away.

Two other unique objects are gold mounts of the upper scabbard and sword guard, made of a pliable 22-karat alloy. The framework of both mounts was made of thick and pliable sheet. Profiled and notched wire was soldered to the edge of the artifacts, both as a decorative element and to reinforce the mount. Worth special note is the peerlessly executed beaded wire which has every other granule dissected for decorative effect. The upper faces of both mounts were decorated with applied gold full elements with plant and animal motifs stamped from matrices. The space between them is covered by a minute stamped motifs. The applied and the stamped designs appear on both mounts proving that their origin from one and the same workshop. The shape of a fragment of the

profil okucia pochwy na okuciu jelca potwierdza zaś, że są to części tej samej broni.

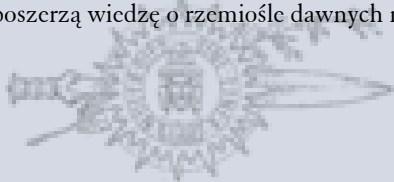
Okucie jelca ozdobiono grubą złotą taśmą z głębokimi, wybijanymi wzorami geometrycznymi. Na nią nałożona została aplikacja z przedstawieniami ptaków i delfinów w układzie antytetycznym. Okucie rękojeści upięszono natomiast nakładkami z przedstawieniami kroczących lwów ujętych w profilu. Na przeciwległych stronach ułożono aplikacje z powtarzającym się motywem winorośli, które zamykają wizerunki ptaków – identyczne jak na osłonie jelca. Wybite wzory zoomorficzne są w przekroju pełne. Wzory te są wykonane perfekcyjnie i bogate w szczegóły. Przypuszczalnie tak doskonale stemple musiał wykonać rzemieślnik znający techniki mennicze i medalierskie. Warto przy tym zaznaczyć, że także lutownia poszczególnych aplikacji z podłożem charakteryzuje się precyzją i delikatnością. Należy też dodać, że w obydwu okuciach, na stronach spodnich widoczne są nadtopienia i przebarwienia wynikające z przylegania do przedmiotów srebrnych.

Powyższe uwagi są jedynie wstępnym, choć wykorzystującym wyniki pierwszych analiz metaloznawczych, zarysem obserwacji technologicznych. Pokróćce przedstawiono w nim zagadnienia wprowadzić podstawowe, ale pomocne przy formułowaniu odpowiedzi na niektóre pytania dotyczące tak niepowtarzalnych ozdób. W najbliższym czasie przedmioty te zostaną poddane dalszym specjalistycznym badaniom, których wyniki z pewnością poszerzą wiedzę o rzemiośle dawnych mistrzów.

upper scabbard mount impressed onto the guard mount confirms that the two are parts of the same weapon.

The guard mount was decorated with a thick strip of gold sheet with deep punched geometric designs. Applied onto it was a piece of foil with images of opposed birds and dolphins. The upper scabbard mount was embellished by applying pieces of foil with representation of striding lions shown in profile. These are flanked by appliques with a recurring motif of the grapevine and images of birds – identical as on the sword guard. The stamped zoomorphic designs were found to have a full cross-section, their material solid gold rather than gold sheet. Their execution is peerless and rich in detail. We can imagine that matrices of similar excellence were made by a craftsman familiar with minting techniques and the art of medal making. It is worth noting that also the soldering of individual appliques to the main body of the mount testifies to precision and subtlety. We need to add also that both mounts have on their underside areas of partial melting and discolouration resulting from their adherence to a silver object.

The above remarks are only a preliminary outline of technological observations based on input from the first metallography analyses. The issues briefly presented in it are basic but of assistance when formulating answers to some of the questions on these exceptional ornaments. Soon these objects will be subjected to further specialized tests, their results certain to expand our understanding of the craft of the ancient masters.

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nudojno koło Czaszkowa na Mazurach –
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nudojno near Czaszkowo, Masuria:
an unusual sacrificial site from Late Antiquity

Wojtyła et al. © 2019

Komitet

Historii i Etnologii
Akademii Nauk

Analiza znalezisk

Analysis of finds

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:

Rozważania na temat charakteru i jakości znalezisk z jeziora Nidajno nie mogą być pozbawione atrakcyjnego wątku, jakim jest próba wskazania ich proveniencji. Na obecnym etapie badań działania takie można podjąć głównie wobec zabytków kruszcowych.

In assessing the nature and quality of the finds from Lake Nidajno we cannot fail to address the enticing question of their provenance. At the present stage of research we can hope to make some progress mainly for the finds made of precious metal.

a unique sacrificial site from Late Antiquity

■ Brązy lokalne

Wśród wspomnianych wyżej różnej wielkości, choć zazwyczaj niewielkich przedmiotów brązowych, najłatwiej identyfikowalne są niektóre fragmenty zapinek. Egzemplarze należące do typu 161–162, 1 serii, VI grupy w klasyfikacji O. Almgrena (1923, tabl. VII), są charakterystyczne dla terenów północnego *Barbaricum* w późnym okresie wpływów rzymskich. Inną chronologię ma natomiast fragment kuszowatej zapinki z pełną pochewką, który należy wiązać z produkcją typową dla wczesnego okresu wędrówek ludów (por. A. Bitner-Wróblewska 2001). Pozostałości zawieszki wiaderkowej należałoby z kolei datować w przedziale pomiędzy późnym okresem wpływów rzymskich a późnym okresem wędrówek ludów.

Rombowate okucie nie ma wyraźnie ustalonej chronologii, ale nawiązuje formą do podobnie kształtowanych zakończeń niektórych kuszowatych zapinek z pełną po-

■ Local bronzes

Most easily identified among the bronzes, of all sizes, though mostly small, are some fragments of brooches. Specimens belonging to type 161–162, 1 series, VI group in the classification of O. Almgren (1923, Pl. VII) are forms characteristic for the area of northern *Barbaricum* during the Late Roman Period. Differently dated, on the other hand, is a fragment of a crossbow brooch with a full catchplate, a form associated with production typical for the early Migration Period (cf. A. Bitner-Wróblewska 2001). The remains of a bucket pendant should be dated in the range: late Roman Period to Late Migration Period.

The lozengic mount has no established chronology but resembles in its form similarly shaped terminals seen in some crossbow brooches with a full catchplate dated reliably to the Migration Period, and also, to later

chewka z wczesnego okresu wędrówek ludów, a także do późniejszych zapinek w kształcie romboidalnej, płaskiej tarczy i do zawieszek do pasa, znajdujących na mazurskich cmentarzyskach grupy olsztyńskiej. Na tej podstawie ostrożnie sformułowana, ale najbardziej prawdopodobna chronologia tego zabytku również wiązałaby go z okresem wędrówek ludów.

Wszystkie przedstawione w tym miejscu znaleziska te mają cechy lokalnych produkcji o czym świadczą liczne analogie z cmentarzysk kultury bogaczewskiej i grupy olsztyńskiej. Były też, jak można sądzić, powszechnie użytkowane przez mieszkańców Mazur.

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

■ Aplikacje pasa

Łączenie srebrnych blaszek ze złotymi wzorami zoomorficznymi i geometrycznymi z bogato dekorowanymi elementami zdobienia pasa raczej nie powinno ulegać wątpliwości. Mniej prawdopodobne jest identyfikowanie ich jako pozostałości uprzęży końskiej, na co zwracano już wyżej uwagę.

Głównymi motywami zdobienia są, z dużą starannością odwzorowane, wizerunki zwierząt. Powtarzający się w treści ikonograficznej wątek dokładnie przedstawionych lwów, każe upatrywać proveniencji tych ozdób w strefie nadczarnomorskiej lub śródziemnomorskiej. Odtwarzający ich kształty rzemieślnik dobrze wiedział, jak wyglądają odwzorowywane przez niego zwierzęta lub miał dobre oryginalne wzory wyrobów rzymskich czy też bizantyńskich (o greckiej tradycji).

Trudniejszym wyzwaniem jest próba analizy wizerunków hybryd umieszczonych na dwóch dużych aplikacjach. Dotychczas pozyskany materiał dostarczył łącznie siedmiu takich przedstawień i choć w świecie starożytnym stworzenia łączące cechy wielu gatunków nie były czymś niezwykłym, to jednak próba identyfikacji wizerunków z czaszkowskiego bagna jest zadaniem trudnym. Najlepsze zapewne źródło do poznania starożytnego bestiariusz jakim jest *Fizjologus*⁴⁷ jest w tym przypadku niewystarczają-

brooches – flat lozengic plate forms – and to belt pendants known in Masuria from cemeteries of the Olsztyn Group. On this basis a cautiously formulated but quite likely chronology of this particular find would be the Migration Period.

All the finds presented appear to be local products as is evidenced by numerous parallels recorded in cemeteries of the Bogaczewo Culture and the Olsztyn Group. They were also, as far as we can judge, commonly used by the inhabitants of Masuria.

■ Belt appliqué

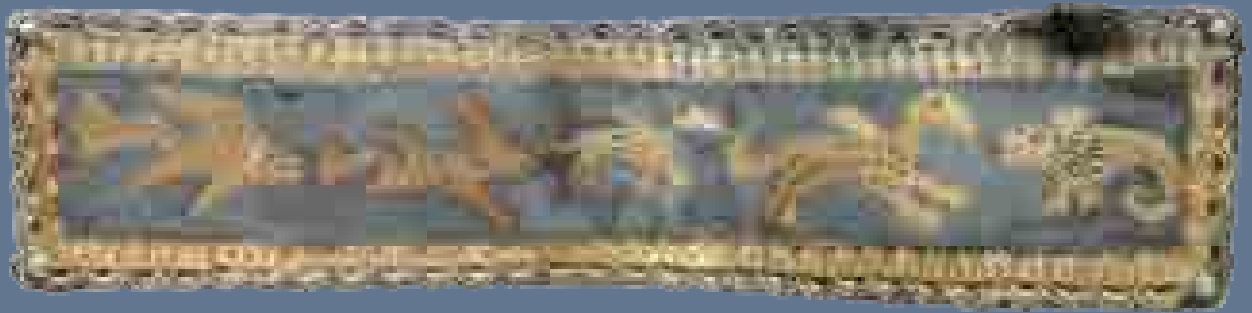
The interpretation of sheet silver objects decorated with gold zoomorphic and geometric designs as ornate elements of the belt set is quite reliable. Their identification, mentioned earlier, as elements of the horse harness, is less feasible.

The main motifs of their decoration are carefully reproduced animal images. The theme of lions, which are portrayed in great detail, which recurs in the iconographic subject matter, leads us to seek the provenance of these ornaments in the Black Sea or the Mediterranean region. The craftsman who reproduced their forms either knew well the appearance of the animals he was portraying or was drawing from good models in Roman or Byzantine artwork (the latter greatly influenced by the Greek tradition).

We are faced with a greater challenge in our attempt at analyzing the hybrids represented on two large mounts – seven in all. Even though in the classical world creatures combining the body parts of different species were nothing unusual, identifying the images seen on the objects from the Czaszkowo mire is not an easy task. *Physiologus*⁴⁷, the most reliable source we

⁴⁷ Jest to powstałe prawdopodobnie w Aleksandrii pomiędzy II a IV w. po Chr. dzieło anonimowego autora opisujące ówczesną wiedzę na temat zwierząt i kamieni. Oprócz części przyrodniczej traktat zawierał także komentarze teologiczne (Fizjologii i Aviariusz 2005).

⁴⁷ By an author of unknown name, written presumably in Alexandria between the 2nd and 4th century after Christ, this text contains what was known at the time the contemporary knowledge about animals and stones. Next to the part devoted to natural history the treatise also contained theological comments (Fizjologii i Aviariusz 2005).

59)

60)

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koto Czaszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

61)

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

62)

63)

Komitet Naukowy i Promocyjny
Polskiej Akademii Nauk

INSTYTUT ARCHEOLOGII
UW

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

■ Ryc. 59–63. Duża aplikacja z hybridami: detale (fot. J. Strobin)
Fig. 59–63. Large appliqué with hybrids: details (photo: J. Strobin)

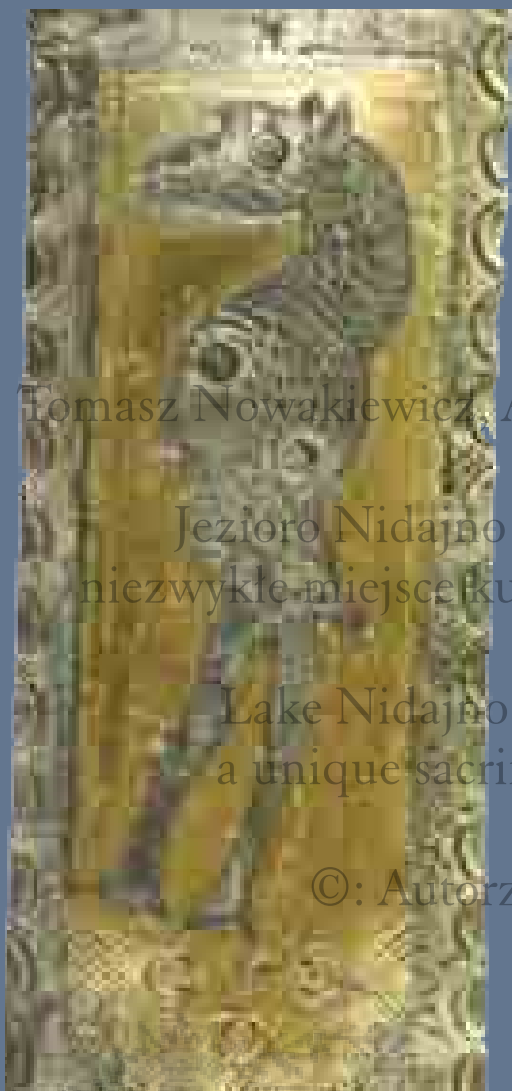
jące a ponadto, w odróżnieniu od zoologicznej systematyki, nie do końca znane są kryteria jakimi należy posługiwać się przy porównywaniu wizerunków zwierząt mitycznych. Próbując jednak znaleźć klucz do interpretacji tych wyobrażeń, trzeba zidentyfikować niektóre przynajmniej elementy. Najprostsze ich zastawienie wygląda następująco:

1. duża aplikacja, wizerunek I: ryba z łuskami i z trójdzielnym ogonem (w taki sposób przedstawiano ogony pozbawionych łusek delfinów; **ryc. 59**);
2. duża aplikacja, wizerunek II: stworzenie z rogami przypominającymi rogi jelenia lub losia, z tułowiem pokrytego futrem i łuskami i zakończonym trójdzielnym ogonem, wyrasta płetwa i zakończona kopytem noga (**ryc. 60**);
3. duża aplikacja, wizerunek III: pokryte futrem stworzenie z ogonem charakterystycznym dla kotów, z wyrastającym z grzbietu niewielkim skrzydłem i zaopatrzone w ptasią głowę z długim dziobem (**ryc. 61**);
4. duża aplikacja, wizerunek IV: stworzenie z tułowiem pokrytym futrem i łuskami i z pierzastą szyją zakończoną dużą, ptasią głową z masywnym dziobem, zaopatrzone w wyrastające z grzbietu skrzydło i z parą kończyn zakończoną pazurami lub płetwami (**ryc. 62**);
5. duża aplikacja, wizerunek V: przypominające jaszczura zwierzę z krótkim, masywnym, podobnym do żółwiego dziobem, z futrzastym tułowiem, ogonem pokrytym z łuskami, z nastroszoną pręgą grzbietową i kołnierzem u nasady głowy, zaopatrzone w dwie dolne płetwy albo parę krótkich kończyn; **ryc. 63**);
6. palmetowa aplikacja, wizerunek I: ludzka głowa (jedyny element antropomorficzny) z nastroszonymi krótkimi włosami, przedstawiająca brodatego mężczyznę z końską głową na dłuższej szyi i z grzywą zaznaczoną identycznie jak „ludzka” fryzura, umieszczona na parze długich nóg zakończonych kopytami i przedstawionych w sposób typowy dla zadniej pary nóg końskich; **ryc. 64**)
7. palmetowa aplikacja, wizerunek II: hippocamp o wyraźnie zaznaczonych częściach końskiej i rybiej – głowa końska podobna do sąsiedniego wyobrażenia (wizerunek I) z zaznaczoną sierścią, część rybia odtwo-

have on ancient mythical beasts, leaves some of questions open, moreover, unlike in zoological taxonomy, criteria used in making a comparison of our depictions of fanciful beasts are not fully clear-cut. Nevertheless in our attempt to find the key to the interpretation of these representations we have to identify at least some of their elements. The most straightforward list of these is given below:

1. large appliqué, image I: a fish with scales and a tripartite tail (similar to depictions of dolphin tails without scales; **fig. 59**);
2. large appliqué, image II: a creature with antlers similar to those of red deer or the Eurasian elk; the body covered in fur and scales, a tripartite tail, on the back, a fin, a single leg terminating in a hoof (**fig. 60**);
3. large appliqué, image III: a creature covered in fur, its tail like those seen in cats, a small wing growing from its back, its head birdlike, with a long beak; (**fig. 61**);
4. large appliqué, image IV: a creature with a body covered in fur and scales, with a feathery neck ending in a large bird's head with a heavy beak, a wing growing on its back, and a pair of limbs ending in claws or, possibly, webbed feet (**fig. 62**);
5. large appliqué, image V: a saurian with a short and heavy tortoise-like beak, a furry body, tail covered in scales, a bristling ridge on its back and a collar at the base of its neck, with two flippers at bottom or alternately, a pair of short forelimbs (**fig. 63**);
6. palmetto strap end appliqué, image I: human head (the only anthropomorphic element in our group) – a bearded man with short bristling hair with on top of it, the head of a horse on a long neck, the mane marked identically as the hair of the man, both on a pair of long legs ending in hoofs depicted in a manner typical for the hind legs of a horse (**fig. 64**);
7. palmetto strap end appliqué, image II: a hippocamp with clearly marked forequarters of a horse and hindquarters of a fish – the head of the horse is similar to the representation in no. 6 (palmetto strap end appliqué, image I) the hairs is marked, the fish is

64)

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

65)

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

■ Ryc. 64–65. Palmetowa aplikacja: detale (fot. J. Strobin)
Fig. 58. Palmetto strap end appliqué: details (photo: J. Strobin)

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
Polskiej Akademii Nauk

rzona z dbałością o szczegóły budowy ogona, płetw
i układu łusek; ryc. 65).

W całym bestiariusz z czaszkowskiego bagna najłatwiej identyfikowanym przedstawieniem jest hippokamp, mający jasne śródziemnomorskie konotacje kulturowe. Wśród przedstawień z dużej aplikacji najłatwiej można

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

reproduced with care taken to mark the tail, fins and
the arrangement of the scales (fig. 65).

Out of the whole bestiary from the Czaszkowo mire the most easily identified representation is that of the hippocamp, which has evident Mediterranean cultural connotations. Among the representations seen on the

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeżotarska-Nowakiewicz

Jezioro Njano koło Czaszkowa na Mazurach –
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Njano near Czaszkowo in Masuria –
a unique sanctified site from late Antiquity

©: Autorzy oraz ©: Authors and

■ Ryc. 66. Misa ze skarbu z Mildenhall, Anglia: detal (R. Hobbs, R. Jackson 2010, ryc. 121)

Fig. 66. The Great Dish from the Mildenhall hoard, England: detail (R. Hobbs, R. Jackson 2010, fig. 121)

dostrzec podobieństwo wizerunku bestii nr II do koziorożca, przedstawianego w ten sposób w sztuce rzymskiej. Sięgając do innych przedstawień mitologicznych znanych z rzymskich wyrobów użytkowych, można również odnaleźć pierwowzory większości czaszkowskich bestii, jednak stwory na zabytkach z Mazur są, zapewne w wyniku artystycznej inwencji, w różnym stopniu przekształcone przez wykonującego ich złotnika. Dobrym przykładem klasycznych przedstawień są srebrne naczynia i sztucce wykonane w rzymskich warsztatach i dystrybuowane na obszarze całego imperium i poza jego granicami, które

large appliqué it is easiest to detect the similarity of the beast no. II to the capricorn which was represented in this way in Roman art. Drawing on other mythological representations known from Roman wares we can also trace the prototypes of most of the beasts observed on the finds from Czaszkowo but the creatures seen on the artifacts from Masuria were – presumably as a result of an artistic invention – transformed to a varying degree by the goldsmith who made them. Fine examples of classical representations are seen on silver plate and cutlery manufactured in the Roman workshops, distrib-

■ Ryc. 67. Łyżki ze skarbu z Hoxne, Anglia © the British Museum Trustees
 Fig. 67. Spoons from the Hoxne hoard, England © the British Museum Trustees

często zdobione były motywem biegnących zwierząt. Jednym z efektowniejszych przedmiotów tego typu jest srebrna miska ze skarbu z Mildenhall (hrabstwo Suffolk, Anglia) zdeponowanego około schyłku IV w. (ryc. 67; R. Hobbs, R. Jackson 2010, ryc. 121, okładka), na której dostrzegamy pięknie wykonane morskie bestie, w tym hippokampa i koziorożca, igrające z nereidami.

Pojedyncze złożone przedstawienia podobnych mitycznych stworów morskich znajdują się również na srebrnych łyżkach z ogromnego skarbu rzymskiego z IV w. znalezione w Hoxne (także Suffolk, Anglia, ryc.

uted across the Empire and outside its borders, often decorated with the motif of running animals. One of the more attractive objects of this type is a silver bowl from the Mildenhall Treasure (Suffolk, England) deposited towards the end of the 4th c. (fig. 67; R. Hobbs, R. Jackson 2010, fig. 121, cover) with images of finely portrayed sea-creatures, among them a hippocamp and capricorn, at play with nereids.

A small number of gilt representations of similar mythical sea-creatures is known from silver spoons from the great hoard of Roman objects from the 4th c. discovered at Hoxne

Temasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jezioro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:
niezwykle miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Cząszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

■ Ryc. 68. Taca ze skarbu z Corbridge, Anglia. Gryf w dolnym prawym rogu (R. Hobbs, J. Jackson 2010, 147, ryc. 118)

Fig. 68. Tray from the Corbridge hoard, England. The griffin in the bottom right (R. Hobbs, J. Jackson 2010, 147, fig. 118)

67; © The British Museum Trustees). Szczególną uwagę w tym materiale zwracają charakterystyczne ogony zakończone trójdzielnymi płetwami.

Wydaje się, że silniejszej stylizacji poddano czaszkowskie wizerunki nr III i IV z dużej aplikacji, których pierwowzorem były zapewne klasyczne gryfy – hybrydy orła i lwa (ryc. 68; por. R. Hobbs, R. Jackson 2010, ryc. 118). Liczne wizerunki mitologicznego bestiariusz świata antycznego odnajdujemy także na obszarze wczesnobiżantyńskim, gdzie oprócz wpływów rzymskich, silnie reprezentowane są tradycje warsztatów greckich i wpływy bliskowschodnie i perskie. Przykładem późnorzymskich przedstawień ze wschodniej części basenu Morza Śród-

(also in Suffolk, England, fig. 67; © The British Museum Trustees). Of special interest for us in this material are the distinctive tails which end in tripartite fins.

Images nos. III and IV from the larger appliqué from Cząszkowo seem to result from a more radical transformation of their prototypes – which presumably was the griffin of classical mythology – hybrid of the eagle and the lion (fig. 68; cf. R. Hobbs, R. Jackson 2010, fig. 118). We find plentiful images from the mythological bestiary also in the Early Byzantine region where, next to Roman influence, the tradition of Greek craftsmanship is strong and so is the impact of Middle Eastern and Persian art. An example of Late Roman representations from the

■ Ryc. 69. Mozaiki ze świątyni Ateny w Milecie, Turcja (V. Scheibelreiter-Gail 2011, ryc. 395)
 Fig. 69. Mosaics from the Athena temple at Miletus, Turkey (V. Scheibelreiter-Gail 2011, fig. 395)

ziemnego są m.in. mozaiki z dziedzińca przy świątyni Ateny w Milecie (Turcja), datowane na wiek V (ryc. 69; V. Scheibelreiter-Gail 2011, ryc. 395).

Pozostałe stworzenia przedstawione na dużej blaszce z Czaszkowa prezentują wprawdzie bogactwo różnorodnych wątków, jednak ich interpretacja pozostaje niejasna. Wydaje się, że wizerunek nr I mógł być inspirowany przedstawieniami delfinów z płetwami umieszczonymi na grzbiecie i brzuchu.

Silnie stylizowane przedstawienia hippokampów i koziorożców, inspirowane motywami klasycznymi znajdujemy także na wyrobach reprezentujących styl tzw. „mieszanego rzymsko-germańskiego horyzontu” (*Römi-*

eastern region of the Mediterranean are mosaics in the courtyard of the Athena temple at Miletus (Turkey) dated to the 5th c. (fig. 69; V. Scheibelreiter-Gail 2011, fig. 395).

The other creatures depicted on the large plaque from Czaszkowo, while they present a rich variety of topics, are much less easy to interpret. It seems that image no. I could have been inspired by representations of dolphins complete with their dorsal and pectoral fins.

Strongly stylized representations of hippocamps and capricorns, inspired by classical motifs, are observed also on objects classified to the so-called “mixed Roman-Germanic horizon” (*Römisch-Germanischen*

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Czarzowska, Nowakiewicz

■ Ryc. 70. Falera (a) i blacha (b–c) z Thorsberg (a–b: R. Blankenfeldt 2006, ryc. 1, 5.1; c: The Spoils of Victory 2003a, cat. 5.10z)
 Fig. 70. Phalera (a) and curved sheet (b–c) from Thorsberg (a–b: R. Blankenfeldt 2006, fig. 1, 5.1; c: The Spoils of Victory 2003a, cat. 5.10z)

Jezioro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:
 niezwykle miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Cząszkowo in Masuria:
 a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Instytut Archeologii i Etnologii
 Polskiej Akademii Nauk

■ Ryc. 71. Drewniana pochwa miecza z Nydam (a: The Spoils of Victory 2003a, fig. 25; b: 2003b, 24)
 Fig. 71. Wooden scabbard of a sword from Nydam (a: The Spoils of Victory 2003a, fig. 25; b: 2003b, 24)

sch-Germanischen Mischhorizont). Tak określone zostały zabytki, wykonane prawdopodobnie przez germańskich rzemieślników, którzy wykorzystywali i zmieniali wg własnych upodobań oryginalne antyczne motywy. Przykładem takich wyrobów są części paradnego wyposażenia germańskiego dowódcy – złote folie zdobiące srebrne falery (ryc. 70a) i wygięta blacha z również pięcioma przedstawieniami zoomorficznymi (ryc. 70b, c), znalezione na stanowisku bagiennym w Thorsberg i datowane na 2 poł. III w. (C. v. Carnap-Bornheim 1997, 94–98; *The Spoils of Victory* 2003a, cat. 5.10z; R. Blankenfeldt 2006, rys. 1, 5.1). Jeszcze dalej posunięta stylizacja widoczna jest w wizerunkach hippokampów na drewnianej pochwie miecza z Nydam (horizont Id), datowanej na około 400 r. i wykonanej przez skandynawskich rzemieślników (ryc. 71a, b; *The Spoils of Victory* 2003a, 273–274, ryc. 25; 2003b, 24). Przykłady te ukazują nie tylko kopiowanie, ale i twórcze rozwijanie elementów zaczerpniętych z południa Europy.

Najbardziej tajemniczy jest wizerunek nr V, którego pierwowzór trudno łączyć z którąkolwiek ze znanych klasycznych hybryd. Jego jaszczurza postać kojarzyć się może z opisem dwunożnego smoka – wywerna, choć nie można wykluczyć, że może ona mieć swe źródła wyłącznie w imaginacji artysty, czerpiącego z bogatego świata mitów z pogranicza ówczesnych kultur. Warto przy tym zauważyć, że na przywoływanej już blaszce z Thorsberg również przedstawiony został stwór, którego z pewną ostrożnością identyfikowano jako smoka, zaznaczając przy tym, że germańskie wyobrażenia tych mitycznych zwierząt w owym czasie są niezwykle rzadkie (R. Blankenfeldt 2006, 68). W tym kontekście wizerunek z Czaszkowa z pewnością czyni identyfikację bestii z Thorsberg bardziej prawdopodobną⁴⁸.

Dużym, być może także najbardziej frapującym wyzwaniem jest także próba identyfikacji antropomorficznej

Mischhorizont). This is the description given to objects presumably made by Germanic craftsmen who drew on original classical motifs and transformed them to suit their individual preferences. An example of such work would be elements of a ceremonial outfit of a Germanic chief – gold foil decorating silver phalerac (fig. 70a) and a piece of curved sheet, also with five zoomorphic representations (fig. 70b, c), all recovered from the Thorsberg moor and dated to the second half of the 3rd c. (C. v. Carnap-Bornheim 1997, 94–98; *The Spoils of Victory* 2003a, cat. 5.10z; R. Blankenfeldt 2006, fig. 1, 5.1). An even greater stylization is evident in the images of hippocamps depicted on the wooden scabbard of a sword from Nydam (horizon Id), dated to around AD 400, the work of Scandinavian craftsmen (fig. 71a, b; *The Spoils of Victory* 2003a, 273–274, fig. 25; 2003b, 24). These examples indicate that models borrowed from the south of Europe not only were copied but also were developed in creative manner in the new environment.

Most enigmatic of all is image no. V, with no prototype readily identifiable with any of the known classical hybrids. Its saurian form appears to fit the description of the two-legged dragon – the wyvern, although it is also possible that the beast is the invention of the artist his imagination inspired by the rich world of mythology of the region's different cultures. Let us note also that a creature portrayed on the curved sheet from Thorsberg moor has been identified as a dragon, with some caution however, as representations of these mythical beasts are exceedingly rare during this time period (R. Blankenfeldt 2006, 68). In this context the image from Czaszkowo definitely could add weight to the identification of the beast from Thorsberg⁴⁸.

A great challenge, and possibly the most intriguing, is posed by the identification of the anthropomorphic hybrid which although it combines the body parts of

⁴⁸ Cel i zakres niniejszej publikacji nie pozwala na przeprowadzenie w tym miejscu szerszej analizy porównawczej znalezisk z Thorsberg i z Czaszkowa, ale temat ten niewątpliwie wart jest podjęcia oddzielnych studiów. Z myślą o nich warto zasygnalizować obecność kompozycyjnych podobieństw łączących obydwie zabytki, zbieżność części wizerunków, ale także odmienny sposób kształtowania niektórych detali.

⁴⁸ The purpose and scope of the present publication leave no room for a more extensive comparative analysis of the finds from Thorsberg and from Czaszkowo, but this subject definitely deserves a separate study. With this in mind let us note that the two objects are connected by similarity of the composition and convergence of some of their images, but also that some of their details are shaped in a different manner.

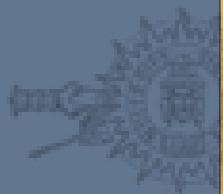

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Cząszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Cząszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

d)

■ Ryc. 72. Skandynawskie złote brakteaty z okresu wędrówek ludów (a–b: R. Simek 2008, ryc. 1-2; c–d: Oldtidens Ansigt 1990, 149, 151)
Fig. 72. Scandinavian gold bracteates from the Migration Period (a–b: R. Simek 2008, fig. 1-2; c–d: Oldtidens Ansigt 1990, 149, 151)

hybrydy łączącej cechy ludzkie i końskie, ale w sposób nietypowy dla centaura. Ukazana z profilu męska głowa z nastroszonymi włosami przypomina sposób przedstawiania postaci na północnogermańskich brakteatach z późnego okresu wędrówek ludów (ryc. 72a–d), choć jest też typowa (pominąwszy wątek nastroszonych włosów) dla standardowego wyobrażenia władcy stosowanego w mennictwie całego świata starożytnego. Jednakże wydaje się, iż to właśnie wątek barbarzyński (choć inspirowany klasycznymi przedstawieniami), powinien być tu rozpatrywany ze szczególną uwagą. Powodem są stemple pokrywające powierzchnię zabytku, świadczące o chęci dostosowania przedmiotu do barbarzyńskich wrażliwości a nie klasycznych upodobań, a także pewne podobieństwo w łączeniu złotych, srebrnych i czernionych powierzchni ze stylizowanymi motywami zoomorficznymi i elementami wolutowymi, jakie obserwowane jest w stylu Sösdala-Untersiebenbrunn (np. skandynawskie okucia pochwy miecza z Nydam z ok. 400 r., ryc. 73; The Spoils of Victory 2003a, ryc. 23).

O ile trop takiego rozumowania jest słuszny, to pewne analogie dla treści wyobrażeń na aplikacji dostrzec można także w fantastycznych przedstawieniach zamieszczonych na niezwykłych zabytkach jakimi były złote rogi z Gallehus (ryc. 74a, b) w południowej Jutlandii⁴⁹ (Oldtidens Ansigt 1990, 152–155). Warto nadmienić, że przedstawienia głów ludzkich z profilu są w sztuce germańskiej, do czasu pojawienia się licznych brakteatów, zjawiskiem bardzo rzadko spotykanym. Pierwszym spośród znanych przykładów są zwielokrotnione motywy zdobnicze przedstawione na blasze z Thorsberg. W tym kontekście wydaje się, że „głowa z Czaszkowa”, technicznie nawiązując do przedstawień z Thorsberg, treściowo znacznie bliższa jest właśnie brakteatom. Wiedząc, że licznych przypadkach przedstawiały one boga Odyń (Wodana) na koniu, kuszące stają się zatem podobne interpretowanie wizerunku z Czaszkowa. Czyżby więc z jez. Nidajno pochodził,

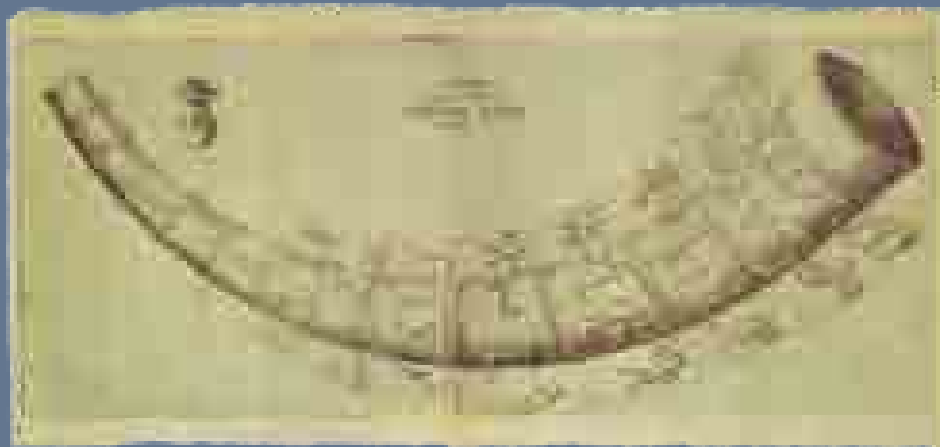
⁴⁹ Pierwszy z dwóch dużych, pokrytych figuralnymi zdobieniami złotych rogów, znaleziony został w 1639 r., drugi zaś 1734 r. Oryginały zabytków zostały niestety skradzione i zniszczone w 1802 r., na szczęście treść ich zdobień znana jest dzięki precyzyjnie wykonanej dokumentacji (Oldtidens Ansigt 1990, 152).

a man and a horse does this in a manner different from the centaur. The head of a man with bristly hair shown in profile resembles depictions known from northern Germanic bracteates from the Late Migration Period (fig. 72a–d), although it is also typical (except for the bristly hair) for the standard representation of the ruler used on coinage everywhere in the classical world. It seems nevertheless that the barbarian theme (even if inspired by classical representations) is the one that deserves special attention. The reason for this is the stamped design which covers the surface of the object testifying to the wish to suit the piece to barbarian rather than classic taste, and also, some degree of similarity in combining golden, silver and blackened surfaces with what is seen in the stylized zoomorphic representations and the volute-like elements of Sösdala-Untersiebenbrunn style (for example, the Scandinavian scabbard mounts from Nydam from c. AD 400, fig. 73; The Spoils of Victory 2003a, fig. 23).

If this line of reasoning is correct then some analogies to the subject matter of the images on the appliqué may be detected also in the fanciful representations seen on the extraordinary horns made of gold sheet from Gallehus (fig. 74a, b) in South Jutland⁴⁹ (Oldtidens Ansigt 1990, 152–155). Let us note that until the time of appearance of a larger number of bracteates depictions of human heads shown in profile are exceedingly rare in Germanic art. The first of these would be the multiple ornamental motifs seen on the sheet from Thorsberg. In this context it appears that “the head from Czaszkowo”, while technologically it has affinity with the representations from Thorsberg, it is closer in its subject matter to the bracteates. Knowing that many of the latter are with the image of god Odin (Wotan), who is depicted on horseback, we are tempted to interpret the image from Czaszkowo in the same way. Could it be that Lake Nidajno yielded the prototype of Odin’s

⁴⁹ The first of the two large golden horns covered with a figural ornament was discovered in 1639, the second in 1734. Sadly, the original pieces were stolen and destroyed in 1802 but at least the subject matter of their ornament survives, thanks to accurate documentation (Oldtidens Ansigt 1990, 152).

a)

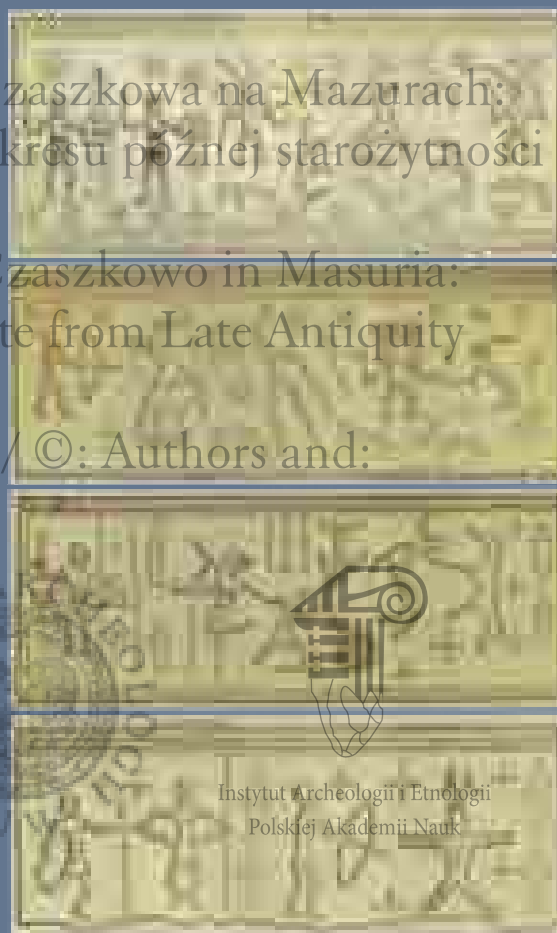
Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro NidaŃno koło CzaŃzkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu póżnej starożytności

-

Lake NidaŃno near CzaŃzkowo in Masuria:
a unique ritual site from Late Antiquity

©. Autorzy oraz / ©: Authors and:

Komitet Nauk Prehistorii i Protohistorii
Polskiej Akademii Nauk

INSTYTUT
ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

■ Ryc. 73. Zdobiona pochwa miecza z Nydam (The Spoils of Victory 2003a, ryc. 23)

Fig. 73. Decorated scabbard of a sword from Nydam (The Spoils of Victory 2003a, fig. 23)

■ Ryc. 74. Jeden ze złotych rogów z Gallehus (a); detale (b; a–b: Oldtidens Ansigt 1990, 153, 155)

Fig. 74. One of gold horns from Gallehus (a); details (b; a–b: Oldtidens Ansigt 1990, 153, 155)

■ Ryc. 75. Złote wota ze skarbu świątynnego z okolic Ashwell, Anglia (a–b); fragment palmetowej aplikacji okucia z Czaszkowa (c; a–b: R. Hobbes, R. Jackson 2010, fig. 104; c: fot. J. Strobin).
 Fig. 75. Gold votive plaques from temple hoard near Ashwell, England (a–b); fragment of palmetto appliqué from Czaszkowo (c; a–b: R. Hobbes, R. Jackson 2010, fig. 104; photo: J. Strobin)

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

pozbawiony jeszcze charakterystycznej stylizacji, pierwowzór wizerunku Odyna znanego z germańskich brakteatów?

Nawiązując jeszcze do unikatowego kształtu okucia z palmetą warto zauważyć, że dla kształtu samego palmetowatego zakończenia można upatrywać pewnych inspiracji w ornamentyce śródziemnomorskiej. Są one widoczne np. na wykonanych ze złotej blachy rzymskich wotach świątynnych (ryc. 75a, b; R. Hobbes, R. Jackson 2010, ryc. 104). Jednak niewłaściwe byłoby rozpatrywanie znaczenia formy palmety w oderwaniu od towarzyszącego mu wątku ptasich głów (stylistycznie spójnych zresztą z ornamentami zoomorficznymi z pozostałych części pasa; ryc. 75c).

image known to us from Germanic bracteates but one which lacks the later characteristic stylization?

As regards the unique shape of the mount with the palmetto terminal we can seek for sources of inspiration for the palmetto itself in Mediterranean artwork. The motif is seen for example on the Roman temple votive plaques made of gold sheet (fig. 75a, b; R. Hobbes, R. Jackson 2010, fig. 104). But it would not be right to examine the meaning of the palmetto motif divorced from its companion theme of the birds' heads (which in any case are consistent in their style with the zoomorphic ornaments seen on other elements of the belt set; fig. 75c)

One association not too distant from the shape of the palmetto with birds' heads would be the tree which gives

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno, koło Cząszkowa na Mazurach,
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Cząszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy obraz / ©: Authors and:

Komitet Nauk Prastarych i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

- Ryc. 76. *Peredixion* i smok (Fizjologi i Aviarium 2005, 180, ryc. 14)
- Fig. 76. *Peredixion* and the dragon (Fizjologi i Aviarium 2005, 180, fig. 14)

Nie tak dalekim skojarzeniem od kształtu palmy z ptakami, jest drzewo w gałęziach którego te ptaki się kryją. Taka figura ma zaś opisaną w *Fizjologusie* ilustrację w postaci *peredixion*, tj. drzewa o symetrycznych gałęziach, nie znajdującego prawej i lewej strony, które chroni ptaki przed złym smokiem (Fizjologi i Aviarium 2005, 72; ryc. 76).

Drzewo to ma w kulturze europejskiej bardzo długą i dobrze potwierdzoną tradycję od antyku do średniowiecza⁵⁰. Przy braku zastrzeżeń natury chronologicznej ostrożnie założyć więc można podobną interpretację palmy z ptakami z Czaszkowa. Oznaczałoby, że z Nidajna pochodzi jeden z najstarszych wizerunków świętego drzewa w środowisku północnego *Barbaricum*.

Należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden trop w analizie powyższej aplikacji, który wiodzie do państwa sasanidzkiego (tereny dzisiejszego Iranu, Armenii, Gruzji i wschodniej Turcji). Na monetach sasanidzkiego króla Wahrena II (inaczej: Bahram, 276–293 po Chr.), widoczny jest wizerunek młodzieńca zwróconego do władcy lewym profilem, noszącego nakrycie głowy (pers. *kuḷāf*) zakończone końskim łbem – to jego syn Wahren III (ryc. 77b, c). Na części monet w „końskim” kołpaku w tle władcy przedstawiona jest także królewska małżonka Šaburhduxtag (ryc. 77a). Analogiczne nakrycia głowy noszą postaci z rodziny królewskiej na skalnych freskach z Naqsh-e Rostam, w scenach dynastycznych przedstawiających dwór Wahrena II czy inwestyturę króla Narscha (lata panowania 293–302/3, ryc. 77d, e). Kolejne wizerunki członków rodziny Wahrena II, m.in. syna w kołpaku zakończonym końską głową oraz żony, przedstawione są na srebrnym naczyniu z Sargveshi (obecnie Gruzja). Co ciekawe, przedstawienia te, rozdzielone są ornamentami czterech akantów, z których każda obejmuje liśćmi ptaka (ryc. 77f; M. Alram, R. Gyselen 2012).

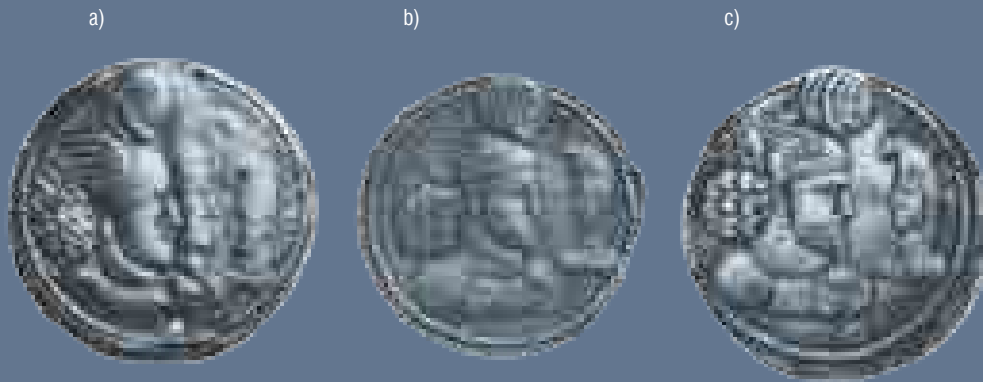
⁵⁰ Łączone jest ono także ze wspomnianym przez Pliniusza Starszego (I w.) jesionem wyniosłym, który odstraszał smoki. Jego wyobrażenia znajdujemy też u schyłku antyku, np. w zachodnioeuropejskiej sztuce chrześcijańskiej od VII w., a później we wczesnym średniowieczu. W sztuce wikingów jego symbolika interpretowana była zarówno w kontekście pogańskim (mitologiczny jesion Yggdrasil), jak i chrześcijańskim (drzewo utożsamiane z krzyżem; A. Janowski 2007, 181–182).

shelter to the birds among its branches. Such a tree is illustrated in the *Physiologus* and described as *peredixion*, the tree with symmetrical branches, to which the right side and the left are the same, and one that offers shelter to the birds from an evil dragon (Fizjologi i Aviarium 2005, 72; fig. 76).

This tree has a very long and well confirmed tradition in European culture, from Antiquity until the Middle Ages⁵⁰. In the absence of objections of chronological nature we can cautiously put forward a similar interpretation for the palmetto with birds from Czaszkowo. This would mean that we have gained from Nidajno one of the oldest images of the holy tree in the environment of the northern *Barbaricum*.

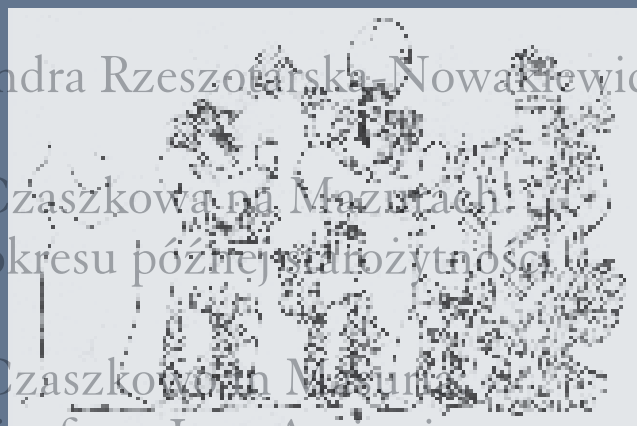
We have another clue to investigate when analyzing the appliqué, one which leads us to the Sassanid kingdom (the area of today's Iran, Armenia, Georgia and eastern Turkey). On the coinage of the Sassanid king Wahren II or Bahram II (AD 276–293) we see an image of a youth, turned towards the ruler with his left profile, wearing a cap with a high crown (Persian *kuḷāf*) ending in a horse's head – this is the king's son, Bahram III (fig. 77b, c). On a part of the coins, also Šaburhduxtag, the king's wife, is shown wearing a similar “horse” calpac (fig. 77a). Analogous hats are worn by the members of the royal family depicted on the rock reliefs at Naqsh-e Rostam, in dynastic scenes showing the court of Bahram II and the investiture of king Narsch (ruled 293–302/3, fig. 77d, e). Other images of the family members of Bahram II, among them his son in a calpac ending in a horse's head, appear on a silver vessel from Sargveshi (now Georgia). What is interesting is that these representations have a border of four acanthus, each of which with leaves around a bird (fig. 77f; M. Alram, R. Gyselen 2012).

⁵⁰ It has been linked with common ash, mentioned by Pliny the Elder (1st c.), which repelled the dragons. We find its images also at the close of Antiquity, for example in west European Christian art from the 7th c. onwards, and later also in the Early Middle Ages. In Viking art its symbolism is interpreted both in the pagan context (as the mythological ash tree called the Yggdrasil), and in Christian tradition (the tree associated with the Cross; A. Janowski 2007, 181–182).

d)

e)

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz
 jezioro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach
 niezwykle miejsce kultu z okresu późnej starożytności
 Lake Nidajno near Cząszkówa na Mazurach
 a unique sacrificial site from Late Antiquity

f)

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Komitet Nauk Prehistorycznych
 Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
 Polskiej Akademii Nauk

- Ryc. 77. Monety Wahrama II (a–c); freski skalne z Naqsh-i Rustam, Iran (d–e); srebrne naczynie z Sargveshi, Gruzja (f; a–c i e–f: M. Alram, R. Gyselen 2012, tabl. 22: 58, 63–64; 70; 76: 9a–b; d: www.cais-soas.com)
- Fig. 77. Coins of Wahram II (a–c); rock reliefs from Naqsh-i Rustam, Iran (d–e); silver vessel from Sargveshi, Georgia (f; a–c i e–f: M. Alram, R. Gyselen 2012, Pl. 22: 58, 63–64; 70; 76: 9a–b d: www.cais-soas.com)

Dalekie skojarzenia przedstawień z czaszkowskiej aplikacji z ikonografią perską wydają się nie tylko nie być pozbawione podstaw, ale i zupełnie możliwe. Biorąc pod uwagę liczne kontakty (wrogie i pokojowe) świata sasanidzkiego z innymi obszarami nadczarnomorskimi zamieszkanymi przez Germanów, Sarmatów, Alanów, czy wreszcie styk tego świat z chwycającym się już wówczas Cesarstwem Rzymskim, można przypuszczać, że przenikanie różnych elementów stylistycznych i imaginacji różnych zawartych w nich treści były wówczas zjawiskiem częstym (do dziś pozostającym zresztą nicopisanym). Inną sprawą jest znaczenie tych treści, które zapewne mogły być różnie odczytywane w zależności od kontekstu kulturowego. Przykładem jest tu motyw „drzewa życia” występujący w koczowniczych wierzeniach szamańskich, w systemach wierzeń północnoeuropejskich czy skodyfikowanych religiach powstających na obrzeżach świata klasycznego, takich jak zoroastrianizm czy wreszcie chrześcijaństwo. Z pewnością wątek ten może być jeszcze przedmiotem wieloletnich, fascynujących studiów.

■ Stemple

Wątkiem nie mniej ważnym niż ikonograficzna treść aplikacji, są wspomniane wyżej stemplowane wzory, zdobiące głównie krawędzie prezentowanych zabytków. Charakterystyczny wątek półksiężycowatych odcisków umieszczonych przy krawędziach (wzór „znaczką pocztowego”) jest wspólny dla wszystkich aplikacji. Kolejne wzory w postaci nakładanych na siebie kółek, półkul, pojedynczych punktów i trójkątów, tworzące skomplikowane nikielki motywy zdobnicze, wykonane zostały z dużą starannością i sprawiają wrażenie dokładnie zaplanowanych kompozycji. W jednym przypadku widoczne są elementy oryginalne i niepowtarzalne: są to wypełnione kratką trójkąty zakończone półksiężycami, które umieszczone zostały na złotym tle aplikacji z palmetowym zakończeniem. Obok nich znajduje się seria nacięć, także nie występujących w żadnym innym miejscu, co sprawia, że ta część przedmiotu wygląda jakby była pokryta dodatkowym (może wykonanym później?) wzorem.

Distant association of the images seen on the appliqué from Czaszkowo with Persian iconography not only does not appear unfounded but quite possible indeed. Considering the many contacts (hostile and peaceful) of the Sassanid world with the lands on the Black Sea inhabited by Germans, Sarmatians, Alans, and – finally – the contact of this world with the then already shaky Roman Empire, we can suppose that the interpenetration of different stylistic elements and representation of different subject matter contained in them were a frequent phenomenon then (and one still not described today). Another matter is the significance of this content, which presumably could be read differently depending on the culture context. One example would be the “Tree of Life” motif which is present in nomad shamanistic beliefs, in northern European belief systems as well as in the codified religions then emerging on the edges of the classical world, such as Zoroastrianism, or finally, Christianity. Definitely this theme can be the object of a long-term fascinating study.

■ Stamped ornament

A subject not less important than the iconographic content of the appliques are stamped designs which decorate their edges. The distinctive scalloped design of stamped crescents arranged along the edges (the “postage stamp” design) was observed on all the appliques. Other patterns – multiple rings, hemispheres, individual dots and triangles, arranged in what sometimes are complicated decorative motifs – were executed with great care and give the impression of well planned compositions. There is also a design which appears only in the mount with the palmetto terminal; three cross-hatched triangles, each with a crescent on top, set over a gold background. Next to them is a series of incisions, not observed elsewhere either, which makes this part of the object look as if it was covered with an additional (possibly executed later?) pattern.

Znaczenie stemplowanych wzorów nie sprowadza się tylko do czynnika estetycznego. Jest to także istotny wskaźnik kulturowo-chronologiczny, który każe dostrzegać w nich element typowy dla stylu zdobniczego Sösdala-Untersiebenbrunn. Jego cechą charakterystyczną były właśnie stemple, które we wczesnym okresie wędrówek ludów były także stosowane powszechnie, w różnych odmianach, jako wątek ornamentacyjny na rozległych obszarach od stepów nadczarnomorskich do naddunajskich rejonów środkowej Europy i Skandynawii.

Na nieznacznie wcześniejszą metrykę wykonania czaszkowskich aplikacji pasa mogą jednak wskazywać inne zabytki, m.in. niektóre ząbkowane i stemplowane wykończenia metalowych części pasa.

Najlepszym przykładem są tu srebrne okucia i skuwki sprzączek (ryc. 78a) z grobu księżęcego nr III, odkrytego w końcu XIX w. na obszarze dzisiejszego Wrocławia i znanego w literaturze jako Wrocław-Zakrzów (Breslau-Sakrau; R. Madyda-Legutko, M. Przybyła, w druku; tam wcześniejsza literatura). W materiałach tych szczególnie zwraca uwagę duże okucie z przedstawieniem ptaka (orla) i jelenia ukazanych w manierze zbliżonej do znanej z zabytków czaszkowskich. Tło otaczające zwierzęta wykonano również ze złotej folii, a powierzchnia przedmiotu zdobiona jest dodatkowo stemplami półksiężyców. Drugie okucie także częściowo wyłożone jest złotą folią i zdobione dwoma rzędami dość uproszczonych ptasich główek, przedzielonych rzędem stemplowanych kółek. Podobnym pucowanym wzorem ozdobione są także złote sprzączki ze skuwkami i okucia należące do kompletu drugiego pasa z grobu nr III. Znaleźiska te pozwoliły na rekonstrukcję szerokiego, zapinanego trzema sprzączkami pasa (ryc. 78b), będącego niewątpliwie prestiżowym elementem stroju (podstawą rekonstrukcji jest pierwszy z omawianych pasów; R. Madyda-Legutko, M. Przybyła, w druku).

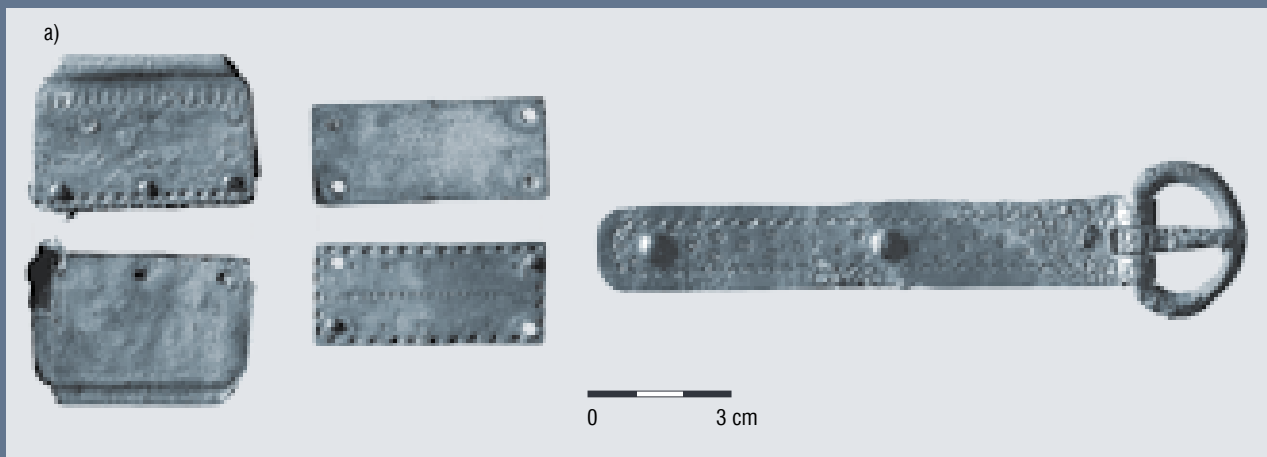
Podobne wzory stemplowanych półksiężyców i kółek, widoczne są także na okuciach pasa i sprzączkach z garnituru pasa nr I (ryc. 79), pochodzącego z innego księżęcego grobu – kurhanu HG1 z późnego okresu wpływów rzymskich – z Pilgramsdorf (Pielgrzymowo, pow. Nidzi-

The importance of the stamped designs is more than aesthetic. They are also a relevant culture-chronological indicator and must be perceived as elements typical for the Sösdala-Untersiebenbrunn decorative style. Its characteristic feature is precisely stamped motifs, commonly used during the Early Migration Period, in different varieties, over a broad region in central Europe and Scandinavia, from the Black Sea steppes to the lands on the Middle Danube.

Slightly earlier dating of the belt appliques from Czaszkowo may be indicated by other archaeological objects, for instance, some serrated and stamped finishing touches seen on metal elements of the belt set.

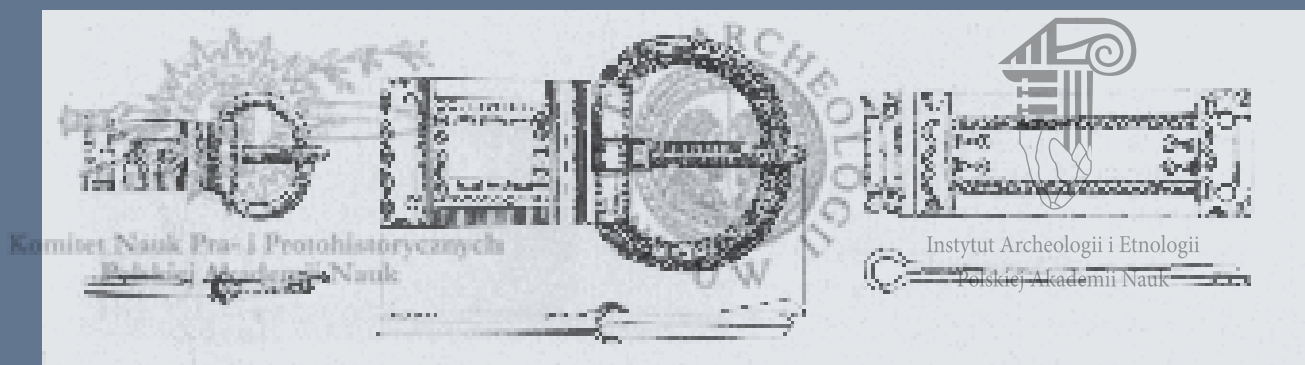
The best example in this regard are silver mounts and buckle plates (fig. 78a) from the elite grave no. III, discovered in late 19th c. at *Breslau-Sakrau*, now Zakrzów, a district of Wrocław (Breslau-Sakrau; R. Madyda-Legutko, M. Przybyła, in print; with earlier literature). Of these most notable is the large mount with a representation of a bird (eagle) and red deer which are portrayed in a manner similar as in the series from Czaszkowo. Moreover, the two animals appear on a background of gold foil and the surface of the object is decorated additionally with stamped crescents. A second mount is also partly laid with gold foil and decorated with two rows of quite rudimentary birds' heads with a row of stamped rings in between. A similar punched design appears on a number of silver buckles with a buckle plates and mounts from a second belt set discovered in grave no. III. Ultimately it was possible to reconstruct the belt as a wide piece fastened with three buckles (fig. 78b), definitely a prestigious item of clothing (the reconstruction was made based on the first belt set; R. Madyda-Legutko, M. Przybyła, in print).

Similar designs of stamped crescents and rings were observed on belt mounts and buckles forming belt set no. I (fig. 79) from another elite burial – barrow HG1 dated to the Late Roman Period – discovered at *Pilgramsdorf* (Pielgrzymowo, distr. Nidzica) on the border between former East Prussia and Mazovia. This barrow was dated, based on its grave context and analogies, to

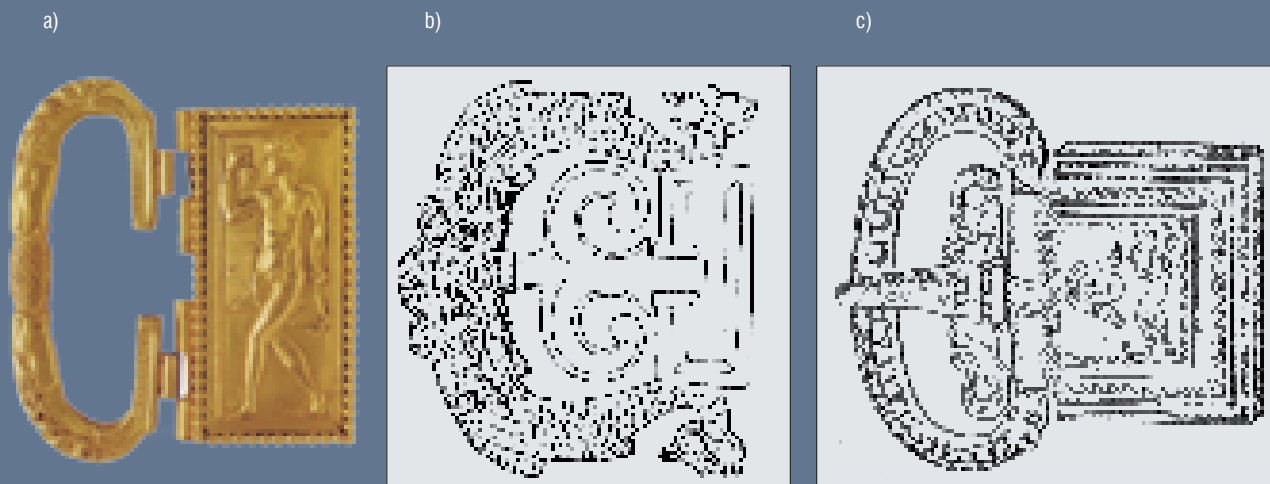
■ Ryc. 78. Okucia pasa i sprzączka z Wrocławia-Zakrzowa/Breslau-Sackrau (a); rekonstrukcja pasa z Wrocławia-Zakrzowa/Breslau-Sackrau (b; a–b: R. Madyda-Legutko, M. Przybyła, w druku)

Fig. 78. Belt mounts and buckle from Wrocław-Zakrzów/Breslau-Sackrau (a); reconstruction of the belt from Wrocław-Zakrzów/Breslau-Sackrau (b; a–b: after R. Madyda-Legutko, M. Przybyła, in print)

■ Ryc. 79. Okucia pasa i sprzączka z Pielgrzymowa/Pilgramsdorf (N. Lau 2012, ryc. 18)

Fig. 79. Belt mounts and buckle from Pielgrzymowo/Pilgramsdorf (N. Lau 2012, fig. 18)

■ Ryc. 80. Sprzączki z Thetford, Anglia (a), Hontheim, Niemcy (b), Vermand, Francja (c; a: R. Hobbes, R. Jackson 2010, ryc. 120; b, c: M. Aufleger 1997, tabl. 108, 2; 95, 7)

Fig. 80. Buckles from Thetford, England (a), Hontheim, Germany (b) and Vermand, France (c; a: R. Hobbes, R. Jackson 2010, fig. 120; b, c: M. Aufleger 1997, Pl. 108, 2; 95, 7)

Jezioro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:

ca) na pograniczu dawnych Prus Wschodnich i Mazowsza. Kurhan ten datowany jest, dzięki kontekstowi grobowemu i analogiom, na 2 poł. III w. – pocz. IV w. (N. Lau 2012, 46–48, 67, ryc. 18).

Proweniencja takich III-wiecznych pasów jest z powodu formy, rodzaju motywu zoomorficznego (drapieżny ptak i jeleni) i innych detali zdobienia, łączona ze środowiskiem sarmackim ze stepów nadczarnomorskich i Kaukazu i interpretowana jako ślad kontaktów pomiędzy środkowo- i północnoeuropejskim *Barbaricum* a strefą północnopontyjską. Co ważniejsze jednak dla analizowanych materiałów, ich chronologia nie pozostaje bez wpływu na koncepcje datowania podobnych pod tym względem materiałów z Czaszkowa.

the second half of the 3rd – onset of the 4th cc; (N. Lau 2012, 46–48, 67, fig. 18).

Third-century belt sets of this type are provenanced, basing on their form, zoomorphic motif (bird of prey and red deer) and other decorative details, to the Sarmatian environment of the Black Sea steppe region and to Caucasus and interpreted as evidence of contacts of the central and the northern European *Barbaricum* with the northern Pontic zone. More importantly for us here, the chronology of these materials may be useful for dating the materials from Czaszkowo which are similar to them.

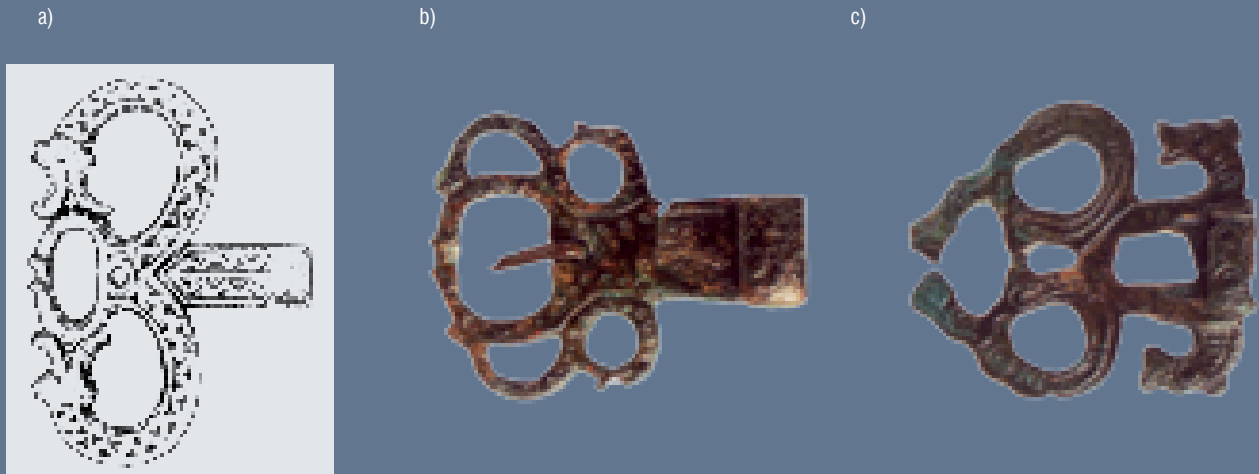

■ Sprzączki

Sprzączki z Czaszkowa również przysparzają problemów z identyfikacją typologiczną. Brak kompletnego egzemplarza nie zmienia faktu, że dwa zarejestrowane zabytki wykonane były wg jednego wzoru i musiały stanowić komplet. Poszukiwania rozwiązań analogicznych, mogących wskazać proveniencję czaszkowskich znalezisk, okazały się jednak w ograniczonym stopniu satysfakcjonujące.

■ Buckles

The buckles from Czaszkowo are another item which presents problems to typological identification. Even with no surviving complete specimen the two buckles apparently were made according a single pattern and probably formed a set. However, our search for buckles of similar design potentially helpful for provenancing the Czaszkowo pair proved to be satisfactory only to a limited extent.

■ Ryc. 81. Sprzączki typu Gater (a), z Pocking-Insing (b) i z Bad Reihenhall-Kirchberg (c; a: E. Garam 2001, tabl. 77, 4; b-c: Die Welt von Byzanz 2004, 410, nr 941, 943).

Fig. 81. Buckles of Gater type (a), from Pocking-Insing (b) and from Bad Reihenhall-Kirchberg (c; a: E. Garam 2001, Pl. 77, 4; b-c: Die Welt von Byzanz 2004, 410, Nos. 941, 943)

Jeziro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:

Zbliżoną koncepcję dostrzec można w rozwiązaniach zastosowanych w sprzączkach późnorzymskich, o zdo- bionych skuwkach i ramkach utworzonych przez zwró- cone do siebie pyskami zwierzęta (np. złota sprzączka ze skarbu z Thetford, Anglia; ryc. 80a), datowana na IV w., sprzączka z Hontheim (ryc. 80b), Niemcy, datowana na wiek IV) a także późniejszych egzemplarzy germań- skich, datowanych już na okres merowiński tzw. Tierkop- fschnalle (ryc. 80c; lit. M. Aufleger 1997). Jednak ramki sprzączek znalezionych w Nidajnie odstają od przedsta- wionych przykładów detalami stylistyki oraz wygięciem ptasich główek w odwrotną stronę.

Pod tym względem bliższe rozwiązanie widoczne jest w budowie sprzączek typu Gater, rejestrowanych w mę- skich grobach z bronią na obszarze dzisiejszych Węgier i datowanych na VI w. (ryc. 81a) Tu wygięcie jest formal- nie zbliżone do czaszkowskiego, choć smocze głowy zwró- cone są w kierunku środka ramy sprzączki, a nie osi czy skuwki (E. Garam 2001, 111–113). Jeszcze późniejsze są dwa, datowane na ostatnią ćwierć VII w., znaleziska z ba- warskich cmentarzysk w Pocking-Insing (grób 90/I; ryc. 81b) i w Bad Reihenhall-Kirchberg (grób 309; ryc. 81c). Prezentują one różne warianty podobnego rozwiązania, w którym ramie sprzączki towarzyszą dwa symetrycz-

A not too distant parallel would be late Roman buckles with an ornamented plate and frame formed by two animals with their maws facing one another (as in the gold buckle from the Thetford treasure, Thetford, England; fig. 80a), dated to the 4th c., the buckle from Hontheim (fig. 80b), Germany, dated to the 4th cen- tury), and some later Germanic specimens from the Merovingian Period, known as *Tierkopfschnalle* (fig. 80c; lit. M. Aufleger 1997). Even so, the frames of the buck- les discovered at Nidajno differ from them all by some details of their style and by having the heads of the birds curve away from one another.

In this regard a closer parallel could be buckles type Gater, recorded in male weapon graves in Hungary and dated to the 6th c. (fig. 81a) In this design the heads curve similarly as in the Czaszkowo buckle, although the heads of the dragons are turned towards the centre of the buckle frame rather than to the axle or the buckle plate (E. Garam 2001, 111–113). Even later, dated to the last quarter of the 7th c., are buckles from Bavarian cem- eteries at Pocking-Insing (grave 90/I; fig. 81b) and at Bad Reihenhall-Kirchberg (grave 309; fig. 81c). These are two different variants of a similar design in which the buckle frame is provided with two symmetrically placed

nie umieszczone elementy zoomorficzne, przedstawiające wężowatego kształtu stworzenia o smoczej głowicy. W obydwu sprzączkach detale tych wizerunków są odmiennie rozwiązane, łączy je natomiast podobna kompozycja i proporcje. Od rozwiązań zastosowanych w czaszkowskich sprzączkach różnią się one przede wszystkim esowatym wygięciem, niewystępującym na znaleziskach z Mazur. Co ciekawe, wielkość ramy egzemplarza typu Gater jest znacznie zredukowana, podobnie jak w przypadku bawarskiej sprzączki z Bad Reihenhall-Kirchberg i przeciwnie niż w przypadku znalezisk z Czaszkowa i z Pocking-Insing.

Czy zatem na kształt sprzączek i innych elementów pasa z Czaszkowa miała wpływ estetyka sarmacka? I czy powstały one w którymś z warsztatów Południa, czy też w środowisku północnoeuropejskim? W zaprezentowanej wyżej, bardzo wstępnej analizie przewijają się bowiem wątki motywów klasycznych ze świata rzymskiego, estetyki i wyobrażeń bliskich światu germańskiemu oraz nawiązań do wyrobów koczowniczych ze strefy pontyjskiej. Elementem łączącym te zjawiska byłby zatem obszar wschodniej części Cesarstwa Rzymskiego (Bizancjum), funkcjonujący na styku strefy zamieszkałej przez ludy koczownicze, mający także długą tradycję kontaktów ze Skandynawią i Europą środkową, z której w późnym okresie wpływów rzymskich szerokim strumieniem płynęła tam ludność szukająca nowych szans, wyzwania i perspektyw.

Garnitur pasa z Czaszkowa interpretować też można jako produkcję wykonaną na zamówienie w tamtejszych warsztatach – ale z uwzględnieniem barbarzyńskiego zestawu znaczeń i gustu północnoeuropejskiego. Powstaje przy tym pytanie, czy czas wykonania elementów pasa z Czaszkowa należy określać podobnie do egzemplarzy z Wrocławia-Zakrzów (Breslau-Sacrau) i Pielgrzymowa (Pilgramsdorf), czy też widzieć w nim można ślad produkcji nieco późniejszej a stylistykę widoczną w jego zdobieniach, traktować jako ogniwo łączące ze stylem Sösdala-Untersiebenbrunn?

zoomorphic elements – serpent-like creatures with the head of a dragon. The two buckles differ in some details of this design but share a similar composition and proportions. From the design used in the buckles from Czaszkowo they differ mainly by their S-shaped curve, which is not seen in the former. It is interesting that in type Gater buckles the frame is greatly reduced, similarly as in the Bavarian buckle from Bad Reihenhall-Kirchberg – and unlike in the buckles from Czaszkowo and Pocking-Insing.

Does this mean that the form of the buckles and other items from the Czaszkowo belt set were influenced by Sarmatian aesthetic taste? And, do they originate from a southern workshop or were they crafted in the northern European environment? Our still only very introductory analysis has presented us with classical motifs from the Roman world, aesthetic tastes and imagery close to the Germanic world and references to nomad artwork from the Pontic zone. A potential meeting ground for all of these would be in the eastern area of the Roman Empire (Byzantium), in the contact zone with the nomad peoples, and one with a long tradition of exchanges with Scandinavia and central Europe. The latter was the region from which during the Late Roman Period spilled a great and hungry host in search of new opportunity, challenges and prospects.

Alternately, we can interpret the belt set from Czaszkowo as a suite, produced to order in the local workshops – and taking into account the barbarian symbols and northern European tastes. Another question that needs answering is this: do we date the manufacture of the belt set from Czaszkowo similarly as for the specimens from Wrocław-Zakrzów (Breslau-Sacrau) and Pielgrzymowo (Pilgramsdorf), or do we treat it as the relic of a slightly later production, the style visible in its ornamentation as a link with the Sösdala-Untersiebenbrunn style?

■ Okucia miecza

Trudno jest analizować okucia miecza bez związku z funkcją przedmiotu, który był przez nie ozdabiany. Miecz poza swym utylitarnym przeznaczeniem był także oznaką prestiżu i demonstracyjnie niekiedy manifestowanej władzy. Symbolika miecza jest bogata i, jak można sądzić, od starożytności nie przestała być czytelna w powszechnym odbiorze.

Obydwa egzemplarze z Czaszkowa, tj. okucie jelca i szyjki pochwy są wzajemnie spójne zarówno pod względem kompozycyjnym, jak i technologicznym, nie ma więc wątpliwości, że do czaszkowskiego bagna wrzucone zostały zniszczone elementy kompletu, tj. miecza i pochwy. Odlewane pary lwów, ptaków i delfinów (wśród których szczególnie wyobrażenia lwów przedstawione zostały z niespotykaną dokładnością) wyraźnie wskazują na śródziemnomorską proveniencję tych przedmiotów (ryc. 82). Obserwacja ta pozostaje w zgodzie z uwagami na temat rzemieślniczych umiejętności złotnika, które były ponadstandartowo wysokie i których źródła należałoby szukać w tradycji późnorzymskich warsztatów, w tym wypadku nadczarnomorskich (por. Aneks).

Wskazując na jakość odwzorowania zoomorficznych przedstawień i sposób wykonania całych przedmiotów, trzeba przyznać, że są to główne przesłanki dla ustalenia ich proveniencji. Analiza typologiczna tych zabytków jest utrudniona z braku dobrych analogii, choć niewielkich rozmiarów jelec jest typowym rozwiązaniem w całym świecie rzymskim i barbarzyńskim w późnej starożytności.

Warto też zwrócić uwagę na częste w tym czasie przedstawienia pary zwróconych do siebie ptaków, ukazywanych niekiedy po dwóch stronach drzewa lub rośliny. Motyw ten, znany jako „drzewo życia” miał już długą tradycję (szczególnie na wschodzie), zanim w późnym antyku został zaadoptowany w sztuce chrześcijańskiej, gdzie mniej lub bardziej stylizowane drzewo zostało zastąpione krzyżem. Zapewne z tego powodu najłatwiej jest odnaleźć go na przedmiotach związanych z religią: elementach wyposażenia kościołów, przedmiotach liturgicznych, stelach grobowych itp. (ryc. 83a, b). Nie jest jasne, czy w podobny sposób należy odczytywać treść wzoru zdobiącego jelec miecza z Czaszkowa

■ Sword mounts

It would be a serious mistake to analyse sword mount finds divorced from the function of the object they were meant to decorate. Next to its utilitarian purpose the sword was a symbol of prestige and authority, more often than not, displayed with ostentation. The symbolism of the sword is rich and apparently, one that ever since antiquity continues to be generally understood.

The guard mount and the scabbard top mount from Czaszkowo are mutually consistent in their composition as well as technology proving that the objects drowned in the mire at Czaszkowo were pieces from the a single set – sword and scabbard. The cast pairs of lions, birds and dolphins (the lions portrayed with uncommon precision) suggest a Mediterranean provenance of these objects (fig. 82). This is consistent with the remarks on the crafting skills of the goldsmith, which evidently were above the average and may be attributed to the tradition of late Roman workshops, in this particular case, operating in the Black Sea region (cf. Annex).

Drawing attention to the quality of the zoomorphic representations and the level of execution of the mounts in general we have to admit that they are our main premise for determining their provenance. Typological analysis is hampered by the deficiency of good analogies even though the small sized guard is of a design typical for the whole Roman and barbarian world in late Antiquity.

Also worth examining is the motif of two birds facing one another, occasionally with a tree of some other plant in between. This “Tree of Life” motif already had a long tradition (especially in the East) when it was adopted in Christian art during Late Antiquity and the variously stylized tree was replaced with the Cross. Presumably, this is the reason why the motif is easiest to find on objects associated with the Christian religion: church fittings, liturgical objects, gravestones, etc. (fig. 83a, b). It is not clear whether this is the correct reading of the content of the decorative design seen on the sword guard mount from Czaszkowo (more on this theme – see below), all the more so because next to motifs deriving from the classical world the two mounts were decorated also with stamped lens-shaped motifs typical for

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jezioro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Cząszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Komitet Nauk Historycznych
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

- Ryc. 82. Złote okucia miecza (stan po konserwacji; fot. J. Strobin)
- Fig. 82. Gold mounts of swords (after conservation; photo: J. Strobin)

(rozwiniecie tego watku – ponizej), tym bardziej, ze okucia te zawieraja nie tylko motywy wywodzace sie z tradycji swiata klasycznego, ale i soczewkowate stemple typowe dla stylu zdobniczego Sösdala-Untersiebenbrunn (ryc. 84a, b, c). Co wiecej, kolejnosc zdobien wskazuje, ze juz na etapie projektowania wygladu jelca uwzględniono ornamentyke stemplowa, ktora nastepnie zostala uzupelniona precyzyjnie wykonanym motywem zoomorficznym.

Oznacza to, ze w treści ikonograficznej paradnego miecza – zapewne nieprzypadkowej i pełnej znaczeń, ważną rolę odgrywały elementy barbarzyńskiej (głównie germańskiej) tradycji zdobniczej. Zostały one umieszczone nie jako zabieg dostosowujący cenny przedmiot do gustu kolejnego właściciela, ale już na etapie jego produkcji. Wydaje się, że obserwacja ta ma przede wszystkim znaczenie chronologiczno-kulturowe, ukazujące stopień adaptacji zewnętrznych wpływów w produkcji wyspecjalizowanych zakładów złotniczych świata późnoantycznego.

■ Pacior mieczowy

Z funkcją miecza, a szczególnie miecza paradnego, ściśle związana jest funkcja paciора mieczowego. Przedmioty te – koliste, płaskie (rzadziej stożkowe) zawieszki o dość zestandaryzowanych wymiarach, przytroczone bywały do rękojeści okazałych mieczy barbarzyńskich wodzów. Nie miały one znaczenia użytkowego (były zbyt lekkie) i choć wykonywano je z cennych surowców, nie były też szczególnie okazałą demonstracją bogactwa. Stanowiły one jednak czytelną oznakę prestiżu, łatwo identyfikowaną na rozległych przestrzeniach barbarzyńskiego świata od podnóża Kaukazu do Galii i Skandynawii (ryc. 85a–e). Jakkolwiek idea zdobienia i oznaczania w ten sposób szczególnych mieczy narodziła się na nadczarnomorskich stepach, to jednak szybko została ona zaadaptowana w świecie germańskim⁵¹. Z tej strefy (szczególnie

⁵¹ Zapewne procesowi temu sprzyjała długa tradycja sakralizacji broni, widoczna w kulturze materialnej różnych plemion germańskich. Idea oznaczania niektórych mieczy widoczna jest zresztą w tych społecznościach dłużej (aż do początków wczesnego średniowiecza) w postaci tzw. mieczy z pierścieniami (Ringschwerter).

the Sösdala-Untersiebenbrunn decorative style (fig. 84a, b, c). Moreover, the sequence in which individual motifs were added shows that the stamped ornament was already taken into account at the stage of designing the sword guard mount and that the exquisitely worked zoomorphic motif was added later.

This means that an important role in the iconographic subject matter of the ceremonial sword – one presumably not selected at random and full of significance – was played by elements drawn from the barbarian (mainly Germanic) decorative tradition. Rather than being included to accommodate the personal taste of a new owner these elements were incorporated already at the production stage of the valuable item. The significance of this observation is probably mainly culture-chronological as it shows the degree of adoption of outside influence in the production of specialised goldsmith workshops of the Late Antique world.

■ Sword bead

A form closely associated with the sword, ceremonial swords in particular and their function, is the sword bead. These pendants – round, flat (more seldom, conical) similar in size were attached to the splending swords of barbarian chieftains. They had no special use (being too lightweight) and, although manufactured from valuable materials, were not worn for any particular display of wealth. But they were an evident mark of prestige, easily identifiable on the vast barbarian territory from the foothills of the Caucasus to Gaul and Scandinavia (fig. 85a–e). Even though the idea of decorating and marking special swords in this way was born in the Black Sea steppe region it was soon adopted in the Germanic world⁵¹. From this zone (especially, Scandinavia) we have quite a number of sword beads which

⁵¹ Presumably, this process was assisted by the long tradition in which weapons were regarded as sacred, documented in the material culture of various Germanic tribes. In any case, the idea of marking some swords continued in these communities for some time (until the onset of the Early Middle Ages) as evidenced by swords with metal rings (Ringschwerter).

a)

b)

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

■ Ryc. 83. Motyw ptaków na ambonie w katedrze w Rawennie (a) i na płycie grobowej frankijskiej damy Rignetrudis (b; a: O.M. Dalton 1961, ryc. 16; b: Die Franken 1997, ryc. 606).

Fig. 83. Bird motive on an ambo in the Cathedral of Ravenna (a) and on the tombstone of Frankish gentlewoman Rignetrudis (b; a: O.M. Dalton 1961, fig. 16; b: Die Franken 1997, fig. 606).

a)

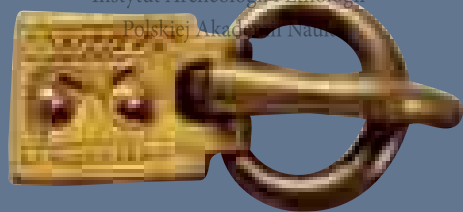
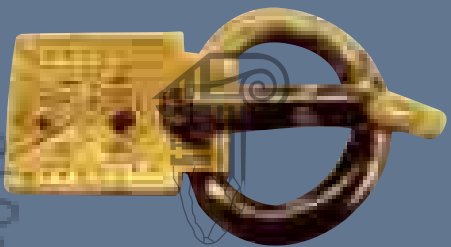
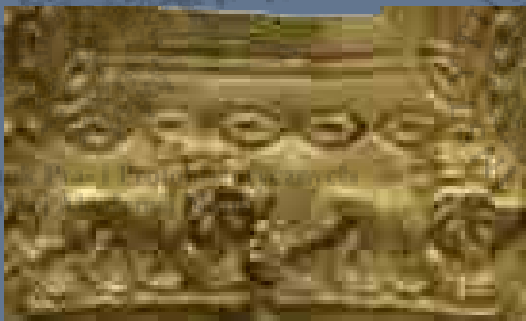

b)

Lake Nidajno near Czeszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

© Autorzy oraz / ©: Authors and

■ Ryc. 84. Detale okuć miecza z Czeszkowa (a) i sprzączki z Untersiebenbrunn (b; a: J. Strobin; b: Das Gold der Barbarenfürsten 2001, 39)

Fig. 84. Details of sword mounts from Czeszkowo (a) and buckles from Untersiebenbrunn (b; a: J. Strobin; Das Gold der Barbarenfürsten 2001, 39)

Komitet Nauki
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

- Ryc. 85. Paciory mieczowe z Półwyspu Tamańskiego (a), z Brut, Osetia (b), z Jakuszowice (c), z Blučiny-Cézavy (d) i ze zbiorów Gosudarstvennogo Istoričeskogo Muzeja w Moskwie (e; a, e: Epoha Merovingov 2007, nr 1.34.5, 1.17.1; b, d: Das Gold der Barbarenfürsten 2001, 124, 69; c: P. Kaczanowski, J.K. Kozłowski 1998, ryc. 147a)

Fig. 85. Sword beads from Taman Peninsula (a), Brut, Ossetia (b), Jakuszowice (c), Blučiny-Cézavy (d) and from collection of State Historical Museum in Moscow (e; a, e: Epoha Merovingov 2007, nr 1.34.5, 1.17.1; b, d: Das Gold der Barbarenfürsten 2001, 124, 69; c: P. Kaczanowski, J.K. Kozłowski 1998, fig. 147a)

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria:

Skandynawii) pochodzą dość liczne przykłady paciory mieczowych odnajdywanych w grobach członków lokalnych elit plemiennych. Z ziem polskich dotychczas znane było zaledwie jedno takie znalezisko: paciory znalezione wraz z mieczem w pochówku hunńskiego dostojnika w Jakuszowicach w Małopolsce (ryc. 85 c).

were discovered in the graves of members of the tribal elite. Previously in Poland just one such find had been recorded: a bead discovered with a sword in a Hunnic elite burial at Jakuszowice, Lesser Poland (fig. 85c).

■ Figurka sępa

Interpretowanie funkcji przedmiotu jest poważnie ograniczone przez brak ścisłych analogii, co czyni dalsze rozważania nieco hipotetycznymi. Niemniej jednak nieliczne znaleziska, które można przywołać jako materiały nawiązujące do analizowanej figurki sępa, jednoznacznie wskazują pewien czasoprzestrzenny kontekst, który powinien być brany pod uwagę przy próbie określenia proveniencji i chronologii zabytku.

Pierwszym z tych zabytków jest figuralne okucie tarczy pochodzące z grobu nr 1 z longobardzkiego cmentarzyska w Stabio (kanton Ticino w Szwajcarii), datowanego na ok. 600

■ The vulture figurine

Interpretation of the function of this object is seriously limited by the shortage of close analogies which makes the reflections outlined below rather hypothetical. All the same, the small number of finds we can invoke here as a reference material for the vulture figurine from Czaszkowo definitely point to a specific chronological and geographic context we have to take into account in trying to establish its provenance and chronology.

The first of these reference objects is a figural shield mount from grave no. 1 in the Lombard cemetery at Stabio (Ticino, Switzerland), dated to around AD 600

r. (ryc. 86c; C. Bálint 2000, tabl. 10,2) Uszkodzone okucie przedstawia wojownika uzbrojonego w miecz i tarczę, trzymającego zatknięty na długim drzewcu krzyż zwieńczony figurą ptaka. Symboliczne, w tym wypadku chrześcijańskie znaczenie tego insygnium może być dość szeroko interpretowane⁵², niemniej najbardziej istotna jest w tym przypadku sama konstrukcja znaku (ryc. 86a, b, d-f).

Drugie ze znalezisk które nie powinno być pominięte podczas analizy figurki sępa, to datowany na VII w. zespół ośmiu srebrnych i złotych, wzajemnie połączonych kompozycyjnie figur ptaków, znany jako „Chioccia con sette pulcini” (kwoka z siedmioma pisklętami; ryc. 87). Zestaw ten, wykonany z dużą dbałością o detale i z zastosowaniem zaawansowanych technik złotniczych, przechowywany jest w muzeum katedralnym w Monza koło Mediolanu i łączony z longobardzką królową Teodolindą (ok. 570–628), córką bawarskiego księcia Garibalda, żoną dwóch longobardzkich królów – Autariśa i Agilulfa i regentką swego syna Adaloalda⁵³. Unikatowe pod wieloma względami znalezisko z Monza jest pod względem formalnym najbardziej zbliżone do sępa z Czaszkowskiego bagna. Zwraca uwagę łączące te zabytki podobieństwo złotniczych technik złotniczych, towarzyszący im germańsko-śroziemnomorski kontekst i wreszcie wyjątkowa, będąca wyznacznikiem wysokiego prestiżu, funkcja. Kusząca jest także próba dostrzeżenia pewnej adekwatności symbolicznych znaczeń tych przedmiotów. W tej kwestii możemy się posługiwać jedynie domysłami, ale nawet przy takim zastrzeżeniu sęp jest w naturalny sposób bliski bitewno-wojowniczej tradycji, jaką łatwo można dostrzec w inwentarzu czaszkowskiego bagna, zaś kura z pisklętami, choć może to zabrzmieć nieco deprecjonująco dla longobardzkiej królowej, odpowiada

⁵² Zapewne w treści tego znaku można widzieć inspirację wyglądem lasek późnoantycznych konsulów, które były zwieńczone figurkami orłów (np. dyptyk z wizerunkiem Bizantyńczyka Ariobindusa z 506 r.), mającymi długą rzymską tradycję widoczną dobrze np. w znakach legionowych. Wizerunek z okucia tarczy longobardzkiego wojownika dowodzi, że stary rzymski symbol mógł zostać zaadoptowany przez elity germańskie, przy czym dodany krzyż wskazuje, że uzupełniono go także o nowe treści.

⁵³ Królowa Teodolinda była fundatorką kościoła w Modoetia – obecnej katedry w Monza. Innymi zabytkami związanymi z longobardzką królową znajdującymi się w Monza są jej regalia: korona i krzyż (www.summagallicana.it).

(fig. 86c; C. Bálint 2000, Pl. 10.2). This damaged piece depicts a warrior, armed with a sword and shield, holding a long pole with a cross at the top over which there is a figure of a bird. The symbolic, in this case, Christian, meaning of this insignia may be interpreted quite broadly⁵², nevertheless, what is the most important in this find is the design of the emblem (fig. 86a, b, d-f).

The second object we cannot overlook in our analysis of the vulture figurine is an ensemble of eight figurines of silver and gilt birds dated to the 7th century known as “Chioccia con sette pulcini” (hen with seven chicks; fig. 87). This set, crafted with great attention to detail and with the use of highly sophisticated goldworking techniques, is preserved in the museum of the Cathedral of Monza near Milan and associated with the Lombard Queen Theodelinda (c. 570–628), daughter of the Bavarian duke Garibald, wife of two Lombard kings – Authari and Agilulf, and regent for her son, Adaloald⁵³. The group, unique in many respects, is closest in its form to the vulture figurine from Czaszkowo. Worth noting is the similarity of goldworking techniques, the Germanic-Mediterranean context of these two finds, and finally, their exceptional function as marks of high prestige. It is also tempting to claim that these objects correspond in their symbolism to their function. In doing so we can only rely on surmises, but even after making this reservation, we can say that the vulture is, of its nature, close to the battle-and-war tradition, documented by the inventory from the Czaszkowo mire, whereas the hen with chicks, though this may sound somewhat depreciating for the Lombard queen, communicates a symbolic image of a royal court under the care of a prudent queen.

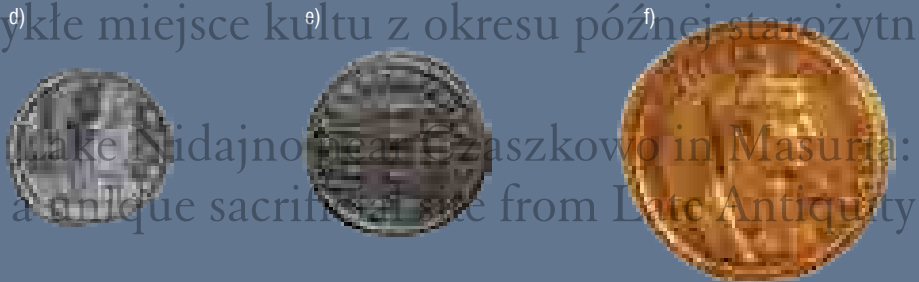
⁵² Its design presumably drew inspiration from the staves of Roman consuls of Late Antiquity which had a figure of an eagle at the top (see e.g., the diptych of Ariobindus, Byzantine consul, from AD 506) as well as a long Roman tradition, evident in e.g., the legionary standards. The image seen on the shield mount of the Lombard warrior suggests that the old Roman symbol had been adopted by the Germanic elite whereas the added on cross indicates that new content was introduced as well.

⁵³ Queen Theodelinda was the founder of the church at Modoetia – now, the Cathedral of Monza. Other objects associated with the Lombards now held by the Cathedral museum are the queen’s regalia: the Iron Crown and the Cross (www.summagallicana.it).

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jezioro Nidajno koło Oszkowska na Mazurach:
niezwykle miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Oszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

- Ryc. 86. Wyobrażenia ptaków na insygniach: na rzymskim nagrobku Gnejusza Muzjusza (a), dyptyku konsula Ariobindusa (b) i okuciu tarczy ze Stabio, Szwajcaria (c) oraz na monetach: denar Lucjusza Klodiusza Macerá (d), follisie Konstantyna (e) i medalionie Konstantcjusza I (f; a: www.livius.org; b: L.C. Ruggini 2008, ryc. 1; c: C. Bálint 2000, tabl. 10; 12; d: Roman Coins Database, davy.potdevin.free.fr; e: www.constantinthegreatcoins.com; f: R. Hobbs, R. Jackson 2010, ryc. 114)

Fig. 86. Representations of birds on insignia: on Roman tombstone of Gnaeus Musius (a), diptych of consul Ariobindus (b) shield mount from Stabio, Switzerland (c) and coins: denarius of Lucius Clodius Macer (d), follis of Constantine (e) and gold medallion of Constantius I (f; a: www.livius.org; b: L.C. Ruggini 2008, fig. 1; c: C. Bálint 2000, Pl. 10, 12; d: Roman Coins Database, davy.potdevin.free.fr; e: www.constantinthegreatcoins.com; f: R. Hobbs, R. Jackson 2010, fig. 114)

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

- Ryc. 87. Złota kwoka z kurczętami z katedry w Monza, Włochy (www.summagallicana.it)
Fig. 87. Golden hen with chickens from cathedral Treasury at Monza, Italy (www.summagallicana.it)

może symbolicznemu obrazowi królewskiego dworu otoczonego zapobiegliwością troskliwej władczyni.

Warto rozważania te uzupełnić spostrzeżeniem o związku stemplowanej ornamentyki widocznej na figurce sępa z detalami wizerunków zwierzęcych umieszczonych na aplikacjach pasa. W każdym przypadku powierzchnia ciała przedstawianego zwierzęcia wyobrażona jest w plastyczny wręcz sposób za pomocą różnych pucowanych wzorów. Zarówno sierść, futro jak i pióra (ale także nozdrza poszczególnych zwierząt) wykonane zostały z podobną dbałością o szczegóły i za pomocą podobnego instrumentarium narzędziowego.

Dostrzegany w tym aspekcie związek tych ozdób wzmacnia wspólnie środowisko, w którym występują pierwowzory zoomorficznych motywów, czyli lwy i sępy. Jest to obszar południowej i wschodniej części basenu Morza Śródziemnego, który z powodów warsztatowo-technologicznych jest również traktowany jako macierzysty dla analizowanych przedmiotów.

It is worth supplementing the earlier reflections with an observation on the link between the stamped ornament visible on the vulture figurine with details of the animal representations seen on the belt mount appliques. In every one of these the surface of the animal's body is depicted in what is an outright plastic manner through the use of diverse punched motifs. Both the hair, fur, as well as features (and even, the nostrils of the animals) have been executed with a similar attention to detail and using a similar set of tools.

Detected from this aspect, the relationship of the ornaments under discussion gains another argument in its support – a common environment in which are found the prototypes of the zoomorphic motifs – the lions and the vultures. This would be the region in the south and east Mediterranean basin tentatively identified as the source area of the analyzed objects also on the grounds of their level of execution and technology.

■ Na marginesie analizy zabytków

■ List Teodoryka do Estiów

Przy próbie określenia proveniencji elitarnej części materiałów z Nidajna, nie można abstrahować od treści dokumentu, w którego dotychczasowych interpretacjach akcentowano znikome prawdopodobieństwo zaistnienia opisywanej sytuacji. Dokumentem tym jest list ostrogockiego króla Teodoryka, napisany przez Kasjodora – urzędnika królewskiej kancelarii na dworze ostrogockich królów w Rawennie w pomiędzy 514 a 517 r. List ten warto zacytować go w całości:

„Król Theodoric (pozdrawia) Estiów.

Dzięki waszym posłom przybywającym jeden po drugim dowiedzieliśmy się, że bardzo pragnęliście nas poznać, chcąc jako mieszkańcy wybrzeży oceanu pozyskać naszą przychylność. Nadzwyczaj miłe jest dla nas i przyjemne wasze pragnienie, aby nasza sława dotarła i do was, którym nie mogliśmy powierzyć żadnych poleceń. Kochajcie więc tego, którego już poznaliście, a którego

■ On the margin of the finds analysis

■ The letter of King Theodoric to the Haesti

In attempting to determine the provenance of the elite materials from Nidajna we cannot overlook a situation recorded in a certain document which, according to earlier interpretations, had an extremely small probability of ever occurring. The document in question is the letter of Theodoric, king of the Ostrogoths, written by Cassiodorus who served in the administration of the king's court at Ravenna as Master of Offices between 514 and 517. The letter is worth quoting in full:

“King Theodoric to the Haesti

It is gratifying to us to know that you have heard of our fame, and have sent ambassadors who have pressed through so many strange nations to seek our friendship.

We have received the amber which you have sent us. You say that you gather this lightest of all substances from the shores of the ocean, but how it comes thither you know not. But, as an author named Cornelius [Taci-

dopóki był wam nie znany, poszukiwaliście z wahaniem. Bo podejmować drogę poprzez tak wiele ludów – to nie samo, co pragnąć czegoś łatwego do osiągnięcia. Toteż poszukując was z serdecznym pozdrowieniem zawiadamiamy, że bursztyny, które dostarczyliście przez pośredników, przyjęto z wdzięcznością. Fale oceanu zstępują ku wam przynosząc tę niezwykle lekką substancję, zgodnie ze słowami waszych ludzi. Twierdzili oni jednak, że nie znacie miejsca jej pochodzenia, choć otrzymujecie ją dzięki szczodrości waszej ojczyzny w ilości większej niż wszyscy inni ludzie. Według opisu niejakiego Korneliusza wypływa ona w postaci soku drzew (*sucus*), na wewnętrznych wyspach oceanu, dlatego właśnie nosi nazwę bursztyny (*succinum*), i jest tam zbierany. Krzepnie powoli w ciepłym słońcu. Staje się bowiem topliwym kruszcem, delikatnym i przezroczystym, mieniącym się czerwono – nawiązuje do barwy szafranu, to jasnością płomienia, a illeż dostanie się w okolicy przybrzeżnej, oczyszczony przez kolejne przypływy i odpływy, wyrzucany jest na wasze brzegi. Uznaliśmy za stosowne wyjaśnić to dlatego, abyście nie pomyśleli, że zupełnie uchodzi naszej uwagi coś, co waszym zdaniem utrzymujecie w tajemnicy. Przeto odnajdujcie nas częściej drogami, które otworzyła wam wasza miłość, ponieważ zawsze przynosi korzyść zgoda osiągnięta przez potężnych władców, którzy, gdy zostaną ujęci skromnym darem, starają się zawsze w przyszłości odwzajemnić większym. Przekazaliśmy wam również przez naszych posłów pewne słowa. Za ich pośrednictwem oświadczamy, że przeznaczaliśmy wam to, co powinno być (wam) miłe.” (tłum. J. Kolendo; 1998, 137)

List ten często traktowany jest najczęściej jako kancelaryjny wzór korespondencji dyplomatycznej, którego treść była dla Kasjodora zaledwie pretekstem do zaprezentowania formuł epistolograficznych. Co więcej, nie musi być ona wiernym powtórzeniem treści oryginału z królewskiej kancelarii (przy założeniu, że taki oryginał kiedykolwiek istniał). Jak zauważa J. Kolendo, wyszukana forma i retoryka byłaby zapewne zupełnie niezrozumiałe dla adresatów tego listu, podobnie jak erudycyjny, ale zbędny w oficjalnej korespondencji popis wiedzy na

tus] informs us, it is gathered in the innermost islands of the ocean, being formed originally of the juice of a tree (whence its name *succinum*), and gradually hardened by the heat of the sun.

Thus it becomes an exuded metal, a transparent softness, sometimes blushing with the colour of saffron, sometimes glowing with flame-like clearness. Then, gliding down to the margin of the sea, and further purified by the rolling of the tides, it is at length transported to your shores to be cast up upon them. We have thought it better to point this out to you, lest you should imagine that your supposed secrets have escaped our knowledge.

We send you some presents by our ambassadors, and shall be glad to receive further visits from you by the road which you have thus opened up, and to show you future favours.” (<http://www.gutenberg.org>).

Too often this letter has been interpreted as a piece of writing intended as a model of diplomatic correspondence, its subject matter merely an excuse for Cassiodorus to display his stock of the epistolographic formulae. It was also argued that this document need not be reproduced faithfully the contents of the original (assuming that such an original really existed) drawn up in the king's offices. As J. Kolendo noted, those to whom this letter was addressed probably would not have understood its sophisticated form and rhetoric and been confused by the redundant display of erudite knowledge about amber (Kolendo 1998, 137). At the same time, we can hardly imagine that the king's office would have neglected all the paperwork – and if it did not, then why use wording different from wording currently in use? Making his choice of wording the king's official probably was bothered about more important concerns than having the message understood by the addressees.

Regardless of our doubts as to the wording, to deny the letter all connection to actual events would be to depreciate, recklessly, what may be a valuable historical source. Our problem used to be that, examining the question of possible connections between the Baltic re-

temat bursztynu (Kolendo 1998, 137). Z drugiej strony jednak trudno wyobrazić sobie, aby królewska kancelaria zaniczyła w ogóle sporządzenia odpowiedniego pisma – a skoro tak, to dlaczego miałyby ona używać sformułowań odbiegających od stosowanych? Prawdopodobnie troska o zrozumienie przekazu nie była dla królewskiego kancelisty czynnikiem decydującym przy doborze słów.

Niezależnie od wątpliwości dotyczących użytych formuł, całkowite pozbawienie listu związku z rzeczywistymi wydarzeniami byłoby chyba nieuzasadnionym deprecjonowaniem wartości cennego źródła historycznego. Problem był jednak w tym, że rozpatrując kwestię ewentualnych związków łączących strefę bałtyjską z ziemiami ostrogockimi w północnej Italii, dotychczas pozbawieni byliśmy praktycznie jakichkolwiek, potwierdzających je śladów materialnych.

Czy zatem znaleziska z czaszkowskiego bagna mogą wpływać na zmianę tej sytuacji? Z pewnością są one dowodem potwierdzającym istnienie takich kontaktów pomiędzy Mazurami a strefą śródziemno- i czarnomorską, umożliwiającą transfer przedmiotów pochodzących z najlepszych warsztatów Południa. Świadczy o tym dowodnie technologia, bogactwo wątków ornamentacyjnych i treść niektórych zdobieci – żaden z tych elementów nie był znany lub możliwy do uzyskania w środowisku mieszkańców północnego *Barbaricum*. Istotny detal zarejestrowany na jelicu miecza (fragment zbędnej w tym miejscu złotej blachy usunięty wprawdzie z pola widzenia, ale dowodzący swobodnego dysponowania cennym kruszcem) wskazuje dodatkowo, że złotnik nie musiał się ograniczać w użyciu cennego surowca. Sytuacja taka, mało prawdopodobna w przypadku prywatnej produkcji, łatwo może zaistnieć w warsztacie wykorzystującym zasoby „królewskiego magazynu”.

W świetle tych obserwacji list Teodoryka do Estiów staje się bardziej prawdopodobny niż kiedykolwiek wcześniej. Informacja o odwzajemnieniu daru i przekazaniu w rewanżu większego niż otrzymany („to, co powinno być mile”) także zyskuje konieczną do weryfikacji, ale jednak wreszcie realną podstawę. Gdybyśmy chcieli wyobrazić sobie królewski dar ostrogockiego władcy, to w materiałach z Czaszkowa znajdziemy jego odpowiednią ilustrację.

gion and the Ostrogoth lands in North Italy we previously lacked any material evidence to confirm their existence.

Now, with the new finds from the mire at Czaszkowo can we hope that this situation will change? Definitely this material confirms the existence of contacts between Masuria and the Mediterranean and Black Sea region which would have made it easier for the wares of the best workshops in the South to be carried up north. This is evidenced conclusively by the level of execution, rich selection of ornamental motifs and subject matter of some of the representations – none of these elements was known or could be achieved in the environment of northern *Barbaricum*. Another greatly revealing detail observed on the sword guard mount (the leaving in place of a redundant fragment of gold sheet, only removing it from sight, which suggests freedom in using the precious metal) proves that the goldsmith did not need to practice economy in working the valuable resource. Such a situation, quite unlikely in case of private production, may easily have come about in a workshop which was supplied from the “royal warehouses”.

All of the above observations make the Theodoric's letter to the Haestii appear more plausible than ever before. The information that the gift was reciprocated (“We send you some presents”) has now gained a real basis, even if more confirmation is still needed. If we wished to picture the presents from the king of the Ostrogoths then in the materials from Czaszkowo we may find their suitable illustration.

Naturally, having presented our case we need to be flexible about some of its points. The best way to test our case is to give let go of the reins of our imagination to fill in all the missing details.

Oczywiście nie należy wypowiadać się w tej kwestii z niepotrzebną stanowczością. Pozostawione w tej sprawie szerokie pole do dywagacji jest najlepszym sposobem weryfikacji przedstawionego przypuszczenia.

■ Motywy chrześcijańskie

Na marginesie tych rozważań warto poruszyć także kwestię możliwości łączenia niektórych motywów z czaszkowskich zabytków z często spotykanymi w sztuce późnego antyku treściami chrześcijańskimi. Niekiedy w ten sposób interpretowane są np. niektóre wyobrażenia ryb (przykładem są tu łyżki z ich złotymi wizerunkami ze skarbu z Hoxne, w The British Museum), łatwo też można dostrzec związek między lub bardziej stylizowanego „drzewa życia” z przedmiotami mającymi religijne konotacje. Jako że obydwa te motywy występują też na znaleziskach z Czaszkowa, zdobiąc przedmioty o niewątpliwie południowoeuropejskiej proveniencji (aplikację pasa i jęlc miecza), to rozważenie przedstawionej na wstępie kwestii nie musi być bezasadne.

Należy przy tym podkreślić, że fakt odnalezienia ich w środowisku odległym od miejsca powstania nie pozbawia ich pewnego, nadanego przez rzemieślnika, potencjału znaczeń. Przyjawszy, że przedmioty te powstały w środowisku wschodniorzymskim lub ostrogocko-italskim – a więc w każdym wypadku chrześcijańskim – można założyć, że ikonograficzna treść zdobiąca ich powierzchnię nie jest prostym designem, ale zawiera jakieś ideowe przesłanie. Pytanie, czy byłoby ono czytelne dla mazurskich odbiorców – jest już kwestią wtórną (i raczej wątpliwą).

Unikając zbędnych w tym miejscu dywagacji należy podkreślić, że w centralnej części jelca paradnego miecza umieszczony został motyw zdobniczy nawiązujący do często spotykanych kompozycji mających religijne znaczenie. Interpretacja wizerunku ryby w większym stopniu zależy od kontekstu przedstawienia, który w przypadku zabytku z Czaszkowa nie jest jeszcze w wystarczającym stopniu poznany. Oznacza to, że analizowane wizerunki z pewnością nie są dowodem, ale mogą stanowić poszlakę do rozstrzygnięcia poruszanej kwestii. O ile łączenie któregośkolwiek z nich z późnoantyczną tradycją chrześcijańską okazałoby się słuszne, byłoby to najstarsze znalezisko związane z chrześcijaństwem na ziemiach polskich.

■ Christian motifs

On the margin of the present analysis let us raise the question of whether some of the motifs seen on the finds from Czaszkowo can be linked to Christian subject matter often encountered in the art of Late Antiquity. This interpretation has been proposed for some representations of fishes (for example, for the spoons from the Hoxne Hoard with their golden images, in The British Museum), it is also easy to see the connection between the variously stylized “Tree of Life” motifs with objects that have religious (Christian) connotations. Given that both these motifs appear also on the finds from Czaszkowo (belt mount appliques and the sword guard mount) we have provenanced reliably to south European workshops, addressing the question presented at the outset does not lack foundation.

We wish to stress also that their discovery in an environment far removed from their place of origin does not rob them of some potential meanings given them by the craftsman. If we accept that these objects originated in an East Roman or Ostrogoth-Italic – and so, in each case, a Christian one – we can assume that the iconographic subject matter decorating their surface is not just a simple design but that it contains an ideological message. The question of whether it would have been clear to the Masurian recipients is another (and a rather doubtful one at that).

Without making unnecessary detours from our main subject we wish to stress that the central decorative motif (“Tree of Life”), seen on the guard of a ceremonial sword, refers to frequently encountered compositions which have a religious (Christian) meaning. Interpretation of the image of the fish depends more from its context which for the find from Czaszkowo is still not sufficiently understood. Even if the images under analysis here are definitely not evidence they may be clues to resolving the question raised here. And if it turns out that their connection with the Christian tradition of Late Antiquity is correct this will make the finds from Czaszkowo the earliest objects associated with Christianity in Poland.

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Cząszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Cząszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

Interpretacje Interpretation

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jezioro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:

■ Funkcja stanowiska

Zazwyczaj obraz stanowiska uzyskany podczas badań rozpoznawczych może być wielokrotnie zmieniany przez wyniki kolejnych sezonów wykopaliskowych. W tym przypadku wydaje się jednak, że sukcesywnie dostarczane dane konsekwentnie potwierdzają interpretację wskazaną w tytule tej publikacji. Należy podkreślić, że nie pojawiły się dotychczas żadne elementy, które mogłyby podważać spójność koncepcji, wg której jezioro Nidajno pełniło w przeszłości rolę miejsca kultowego⁵⁴.

Też taką potwierdzają natomiast liczne argumenty. Wśród nich zasadnicze znaczenie ma niespotykanie wysoka **liczba znalezisk**. Stwierdzona dotychczas liczebność zbioru militariów wynosi około 250 sztuk. Co prawda przeważają wśród nich fragmenty rozdrobnionych przedmiotów, niemniej jednak trzeba pamiętać o niewielkim obszarze eksplorowanej przestrzeni i o długoletnich poszu-

⁵⁴ Wśród alternatywnych interpretacji można wskazać kilka (choć w istocie niewiele) ewentualności: pobojuwisko, zguba (np. wypadek na łodzi), depozyt „magazynowy”, cmentarzysko. Pierwszą z nich wykluczają znaleziska miczcy w pochwach i liczne egzemplarze cennego uzbrojenia, które z pewnością zostałyby pozbierane po bitwie. Liczba znalezisk wyklucza też przypadkowy sposób dostania się tych materiałów do wód jeziora, a kontekst ich odnalezienia – świadomy wybór takiej „przestrzeni magazynowej”. Hipotezę o istnieniu w tym miejscu cmentarzyska weryfikuje wreszcie brak pochówków.

■ Function of the site

In general the view from reconnaissance research may come under repeated revision with new results produced by consecutive seasons of excavation. However, in our case it seems that the incoming data continues to lend weight to the interpretation of the site at Lake Nidajno signalled in the title of the present publication. We have to stress that so far no elements have surfaced to undermine the coherence of the idea on the past use of Nidajno as a sacred site⁵⁴.

This theory is confirmed by several premises. Of these the principal argument is the unusually high **number of finds**, so far, the weapons series is at c. 250 pieces. It is true that these are mostly fragments of shattered objects nevertheless we need to bear in mind the small size of the excavation and the long years of exploration made in the area, definitely responsible for the

⁵⁴ Among alternative interpretations we can indicate a few (actually, just a few) possibilities: battlefield, random loss (for example, accidental drowning when the ice broke), “storage” deposit, grave-field. The first is ruled out by finds of swords still within their scabbards and numerous items of valuable weaponry which definitely would have been salvaged after the battle. The size of the finds in the deposit rules their drowning in the lake through accident, the context of their discovery disproves conscious choice of such a “storage space”. Finally the hypothesis on the existence of a cemetery at this location is invalidated by the lack of burials.

kiwaniach prowadzonych na tym terenie, których jednym z efektów jest z pewnością niedoreprezentowanie zbioru całych (najłatwiejszych do odnalezienia) zabytków.

Zwraca uwagę wyraźnie widoczna **selekcja przedmiotów** umieszczonych w wodach jeziora. Dostrzegalny jest tu przede wszystkim militarny kontekst, który najlepiej określa charakter depozytu. Grupę militariów tworzą zarejestrowane w różnym stanie zachowania groty włóczni i oszczepów, miecze, różnej wielkości noże, kolczugi, ale także pasy. Do tej właśnie grupy zaliczyć należy wszystkie elitarne przedmioty wykonane ze złota, srebra i zdobione niello. Towarzyszą im, choć znacznie mniej licznie reprezentowane, przedmioty codziennego użytku i ozdoby: zapinki i fragmenty zawieszek. Dotychczas nie zarejestrowano natomiast ani jednego fragmentu ceramiki.

Cechą charakterystyczną są intencjonalne **uszkodzenia lub zniszczenia** zdecydowanej większości przedmiotów umieszczanych w wodach jeziora. Mają one dwojaki charakter: mechaniczny (czego efektem jest fragmentaryzacja) i termiczny (poświadczony przez przepalania i stopienia). Te dwa sposoby postępowania nie wykluczają się wzajemnie.

Najbardziej ewidentne ślady zniszczeń widoczne na zabytkach kruszcowych, których miękki materiał był szczególnie podatny na wszelkiego rodzaju działania skutkujące przetworzeniem kształtu przedmiotu. Jednoznaczne ślady częściowego stopienia widoczne są na złotych okuciach miecza, na elementach pasa i na figurce sępa. Najczęściej można precyzyjnie wskazać miejsca w których przedmioty te miały bezpośredni kontakt z ogniem. Ich charakter wskazuje przy tym jednoznacznie, że kontakt ten typowy był dla warunków stosu, a nie np. tygla odlewniczego.

Skutkiem działania temperatury są także uszkodzenia paciorka mieczowego, aczkolwiek mają one nieco inny charakter (wynikający zapewne z właściwości materiału) i widoczne są w podobnym natężeniu na całej powierzchni zabytku. Z pewnością efektem wtórnego przepalania była całkowita destrukcja przedmiotów zarejestrowanych jako drobne, amorficzne fragmenty: srebrnych i złotych resztek ozdób, a także szklanego fragmentu, będącego być może pozostałością puchara.

underrepresentation of the group of complete (easiest to find) artifacts.

What cannot escape our notice is evident **selection of objects** which had been deposited in the waters of the lake. Most apparent in this respect is the military context which describes best the nature of the deposit. The group of military objects is made up of variously preserved spear and lance points, swords, larger and smaller knives, chainmail, but also, belt mounts and buckles. It is this particular group in which we find all of the elite objects in gold, silver, with niello decoration. Next to them is a group, a much smaller one, of everyday objects and ornaments: brooches and pendant fragments. At the same time, not a single pottery fragment was discovered so far.

Another distinctive feature is the deliberate **damage or even destruction** of the vast majority of objects deposited in the lake. It is of two kinds: mechanical (resulting in fragmentation) and caused by intense heat (confirmed by burning and melting). The two are not mutually exclusive.

The most obvious signs of damage appear on objects made of precious metal, their soft material particularly susceptible to all manner of treatment which resulted in modifying the shape of the object. Unmistakable traces of partial melting are seen on the gold sword mounts, on elements of the belt set, and on the vulture figurine. More often than not we can indicate accurately the places in which these objects came into direct contact with fire. What is more, the nature of the damage caused by fire is typical for conditions which prevail in the cremation pyre and not, for example, in a casting crucible.

The damage to the sword bead is also the effect of temperature, although its nature is somewhat different (presumably the result of the properties of its material) and appears with a similar intensity everywhere on the surface of this artifact. It is evident that burning is responsible for the complete destruction of the finds recorded as very small, amorphous fragments: silver and gilt remnants of ornaments and a glass fragment, possibly the remains of a beaker.

Wtórnie przepalona i częściowo stopiona została także cała seria przedmiotów brązowych lokalnej proveniencji – przede wszystkim zapinek i zawieszek. Różne ślady niszczenia zarejestrowano także na niektórych żelaznych egzemplarzy uzbrojenia. Są one dobrze widoczne na pozostałościach mieczy, fragmencie porwanej kolczugi i niektórych grotach włóczni.

Najbardziej spektakularną cechą zestawu zabytków deponowanych w czaszkowskim bagnie jest jednak **materialna wartość** tych przedmiotów. Wynika ona z kilku uzupełniających się czynników: warsztatowych umiejętności rzemieślnika, jakości wykonania, użytych materiałów i wreszcie stopnia oryginalności zastosowanych wzorów. Już uwzględnienie zaledwie jednego z tych czynników w ocenie opisywanych znalezisk czyniłoby je wyjątkowymi. Zastosowanie wszystkich powoduje zaś, że mamy do czynienia z przedmiotami całkowicie unikatowymi. Można przyjąć, że podobnie musiały być one odbierane przez współczesnych, co oznacza, że motywacja skłaniająca tych ludzi do umieszczenia wartych fortunę przedmiotów w wodach jeziora musiała być szczególnie silna. Wydaje się także, że spośród możliwych przyczyn jedynie tabu religijne mogło w wystarczającym stopniu zabezpieczać ten niezwykle cenny zestaw *in situ*, tj. chronić go przed wtórnym podjęciem.

■ Rodzaj kultów

Łatwe do zaakceptowania interpretowanie jeziora jako starożytnego miejsca kultowego nie wyjaśnia jednak kwestii rodzaju odprawianych w tym miejscu obrzędów. Archeologia dostarcza nam wprawdzie dość licznych przykładów stanowisk analogicznych, ale są one geograficznie związane ze środowiskiem północnogermańskim, właściwie ograniczonym terytorialnie do Jutlandii i wysp zachodniobałtyckich (ryc. 88). Zlokalizowane tam słynne bagna ofiarne: m.in. Illerup, Nydam, Thorsberg, Ejsbøl, Vimose rozpoznawane są archeologicznie od dziesięcioleci a studia nad ich wyposażeniem są nie tylko zaawansowane, ale należą też do najbardziej istotnych z poznawczego punktu widzenia w całym dorobku badań nad sta-

Also burnt and partly melted is an entire series of bronzes of local provenance – mostly, brooches and pendants. Various damage was observed also on some of the iron items of weaponry – fragments of swords, incomplete chainmail and some of the spear points.

Nevertheless, the most spectacular feature of the group of objects deposited in the Czaszkowo mire is their **material value**. This value was the effect of several complementary factors: sophisticated craftsmanship, the raw materials used and finally, the level of originality of the designs. Even one of these features would be enough to make these objects truly unique. We may assume that they were regarded in similar manner in their day, which leads us to conclude that the motivation which moved the people to deposit these priceless objects in the waters of the lake must have been very strong. It seems also that out of a number of possible causes only a religious prohibition could have been the sufficient guarantee that this exceptionally valuable group remain *in situ*, keeping it safe from recovery.

■ The nature of the sacred site

Having interpreted the site at Lake Nidajno as an ancient sacred site we are still left with an open question as to what kind of rituals were performed there. There are quite a few parallels to be found in the archaeological record but they belong in the northern Germanic environment, and in practice are limited to Jutland and western islands of the Baltic (fig. 88). The well known sacrificial moors of that region: Illerup, Nydam, Thorsberg, Ejsbøl, Vimose, and others, have been investigated archaeologically for some decades now, the study of their inventories not only is advanced but belongs among the most relevant from the cognitive point of view in the entire legacy of research on the northern European *Barbaricum*. The nature of practices performed at these sites is similar: this was where votive offerings were deposited in thanks to the Germanic deities for victory in battle and, presumably, on other occasions too (fig. 89).

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jezioro Nidajno koło Cząszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Cząszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

■ Ryc. 88. Skandynawskie bagna ofiarne i lokalizacja stanowiska w Cząszkowie (na podstawie: J. Ilkjær 2007, 17)

Fig. 88. Scandinavian offering bogs and location of Cząszkowo site (based on: J. Ilkjær 2007, 17)

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Uniwersytetu Wrocławskiego

rozytnymi dziejami europejskiego *Barbaricum*. Charakter sprawowanych tam kultów jest zbliżony: były to miejsca ofiar wotywnych, składanych w podzięk germańskim bogom po wygranych bitwach, a zapewne także przy innych okazjach (ryc. 89).

Wydaje się, że podobna motywacja działań podejmowanych przez dawnych mieszkańców tej części Mazur

It seems that a similar motivation for action taken by the ancient inhabitants of this part of Masuria should be taken into account as one of the main interpretations of the function of the site at Cząszkowo. This is confirmed not only by the general similarity of its inventory of finds but also by the Balt-Germanic connection which is observed in the Olsztyn Group during the Late Migration Period. We

■ Ryc. 89. Depozyt broni w Illerup Ådal (J. Ilkjær 2007, 65)
 Fig. 89. Deposit of weapons at Illerup Ådal (J. Ilkjær 2007, 65)

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych

powinna być brana pod uwagę jako jedna z głównych interpretacji funkcji stanowiska w Czaszkowic. Uzasadniają ją nie tylko ogólne podobieństwo inwentarza znalezisk, ale także łatwo dostrzegalne w późnym okresie wędrowek ludów, w grupie olsztyńskiej związki bałtyjsko-germańskie. Można przypuszczać, że miały one charakter nie tylko intensywnej wymiany handlowej, ale uwzględniały

Instytut Archeologii i Etnologii

may assume that this connection had the nature of not only intensive trade exchange but also took in non-material elements, linked to the ritual sphere or tradition. One of these elements could be the cult of war, attractive to the warrior class, focused on specific virtues and values, possibly quite elite in its nature and definitely one guaranteeing to its members increased prestige in their local community.

także elementy niematerialne, związane z rytuałem czy obyczajowością. Jednym z nich mógł być atrakcyjny dla grup wojowników kult wojenny, odwołujący się do szczególnych cnót i wyznawanych wartości, być może także dość elitarny w swym charakterze i z pewnością zapewniający jego uczestnikom rosnący w środowisku prestiż.

Interpretacja ta nie jest jednak jedyną, jaką można rozważać w przypadku stanowiska położonego w głębi ziem Bałtów. Jego specyfikę kształtować mogły także uwarunkowania lokalne, a wśród nich czynniki, które uzupełniały importowany z germańskiego świata repertuar zachowań o oryginalne elementy bałtyjskie. Należy pamiętać przy tym o specjalnym znaczeniu, jakie miały w wierzeniach ludów barbarzyńskich zabagnione wody jezior – miejsca na styku ze światem podziemnym, przeznaczone dla kultu bóstw chtonicznych.

W tym kontekście można brać pod uwagę przede wszystkim elementy ceremonii pogrzebowych, które w schyłkowej kulturze bogaczewskiej i późniejszej grupie olsztyńskiej miały charakterystyczny rys w postaci tabu związanego z uzbrojeniem. Ta najważniejsza część wyposażenia wojowników nie była składana do grobów i z archeologicznego punktu widzenia pozostaje praktycznie nieznaną. Warto zauważyć, że ten właśnie charakterystyczny element łączy – *à rebours* – czaszkowskie bagno z „olsztyńskimi” cmentarzyskami. Taki szczególnie związek mógłby skłaniać do prób łączenia tych dwóch zjawisk przez postrzeganie ich we wspólnej perspektywie związanej z obrzędowością pogrzebową. W takiej interpretacji część ceremonii pogrzebowej wojownika odprawiana byłaby nad jeziorem (co wiązałoby się z topieniem jego broni), i uzupełniałoby w ten sposób obrzędy związane z grzebaniem jego prochów na cmentarzysku.

Stan badań nie pozwala obecnie na rozstrzygnięcie tej kwestii. Nicwykluczone jednak, że skoncentrowanie przyszłych badań na wybranych jeziorach pozwoliłoby zweryfikować tę kwestię.

However, this interpretation is not the only we can take into account in case of a site found rather deep within the Balt territory. We have to consider the contribution from the local environment of Balt culture, some elements of which could be complementary to the repertory of behaviour imported from the Germanic world. Also relevant in this context is the special significance that the marshy lake waters had in the beliefs of barbarian peoples – for them this is where their world connected with the underworld, a place dedicated to chthonic deities.

In this context we can take into account first and foremost all the elements of the burial ceremonies which in the final phases of the Bogaczewo Culture and in its successor Olsztyn Group are marked by what appears to be a taboo on weapons. These most important element of the warrior outfit were not deposited in graves and from the archaeological perspective remain virtually unknown. Let us note that this particular element links – *à rebours* – the Czaszkowo mire with the cemeteries of the Olsztyn Group. This special relationship tempts us to link the two together in a single perspective associated with funeral practices. In such an interpretation a part of the burial ceremony of a warrior would be performed on the lake (where his weapons were cast into its waters) complementing in this way the rituals associated with the burial of his ashes in the grave-field.

At our current level of understanding this question cannot be resolved. Nevertheless, we can hope to succeed by focusing future archaeological fieldwork on the region's selected lakes.

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Cząszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Cząszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

■ Ryc. 90. Illerup Ådal – widok na stanowisko (J. Ilkjær 2007, 142)
Fig. 90. Illerup Ådal – view of the site (J. Ilkjær 2007, 142)

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Cząszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Cząszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Komitet Naukowy i Protokół Komisji
Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

Wnioski

Conclusions

- Nie ulega wątpliwości fakt intencjonalnego umieszczenia zarejestrowanego zespołu zabytków w wodach jeziora Nidajno. Działania takie podejmowano w strefie przybrzeżnej, mającej bagnisty charakter i gęsto porośniętej roślinnością wodną. Pełny zasięg pola występowania zabytków (oznaczający także granice stanowiska) nie jest jeszcze znany.
- Znaleźiska z Czażkowskiego bagna tworzą unikatowy w północnocuropejskim *Barbaricum* zestaw ozdób. Jakość wykonania i stylistyka złotych okuć mieczowych wskazują, że przedmioty te powstały w kręgu cywilizacji śródziemnomorskiej, prawdopodobnie na obszarze Cesarstwa Wschodniorzymskiego (wcześnie go Bizancjum). Bardziej problematyczną kwestią jest proveniencja elementów paradnego pasa, w których dostrzec można zarówno inspirację późnorzymską sztuką zdobniczą, jak i nawiązania do elitarnych wyrobów z warsztatów germańskich, sarmackich a nawet sasanidzkich. Z aplikacjami pasa stylistycznie wiąże się też jedno z najbardziej niezwykłych znalezisk z Czażkowa: srebrna złożona figurka sępa, pierwotnie osadzona na żelaznej tulci. Uzasadnione wydaje się łączenie jej z oznaką sprawowanej funkcji lub godności – przywódczej, militarnej lub religijnej. Taka złożoność wątków stylistycznych jest świadectwem wyraźnego synkretyzmu kulturowego i może być jednym z efektów koegzystencji ludów germańskich, koczowniczych i irańskich na styku z Cesarstwem Rzymskim (Bizancjum).
Wskazując w ten sposób obszar proveniencji elitarniej części zabytków trzeba jednak stwierdzić, iż nie jest jasne w jakich okolicznościach zestaw ten trafił na Mazury, gdzie został następnie złożony w wodach jeziora. Mógł to być zarówno łup wojenny, jak też dyploma-
- There can be no doubt that the group of archaeological objects recorded at Czażkowo was deposited deliberately in the waters of the now defunct Lake Nidajno. This was done in the shore zone, marshy and overgrown by aquatic vegetation. We still have to identify the full range of occurrence of the finds (and the extent of the archaeological site defined by them).
- Among the finds from the mire at Czażkowo, there is a group of ornaments truly unique for northern *Barbaricum*. The quality of execution and style design of the gold sword mounts indicates that these objects originated in the sphere of the Mediterranean civilization, presumably on territory of Eastern Roman Empire (early Byzantine Empire). Less easily resolved is the question of provenance of elite belt settings which display affinity with Roman artwork as well as with the elite goods from German, Sarmatian and even Sassanid workshops. Stylistically linked to the belt mount appliques is one of the most exceptional finds from Czażkowo: the gilt silver figurine of a vulture, originally set on an iron socket. It seems justified to identify this piece as a symbol of power, status or office – a mark of leadership, military command or religious authority. Similar complexity of stylistic elements is indicative of cultural syncretism and could be the effect of coexistence of Germanic, nomad and Iranian peoples in the contact zone with the Roman (Byzantine) Empire. Having indicated in this manner the area of provenance of the elite objects we are much less clear about circumstances of their arrival in Masuria where ultimately they were deposited in the waters of the lake. They could be a war booty, or alternately, a diplomatic

matyczny podarunek dla lokalnego przywódcy, jednak w tej kwestii na razie skazani jesteśmy na domysły.

- Przy braku dokładnych analogii, ornamentyka i sposób wykonania ozdób nawiązują do prestiżowych przedmiotów datowanych na okres pomiędzy 2 poł. III w. a początkiem VI w., znajdujących m.in. w kontekście skandynawskich ofiarnych stanowisk bagiennych, czy okazałych pochówków elit ówczesnych barbarzyńskich społeczności. Podobnie należy obecnie datować całe stanowisko (pamiętając, że czas deponowania tych przedmiotów nie musi pokrywać się z czasem ich wytworzenia), przy czym nie jest jasne, jak długo, w jakich okolicznościach i z jaką częstotliwością odprawiane były nad Nidajnem obrzędy, których ślady zarejestrowano podczas badań. Nie wiadomo także, czy znajdowane tam przedmioty zostały umieszczone w jednym momencie (ewentualnie w krótkiej perspektywie czasowej), czy też obyczaj ten miał dłuższą tradycję i kontynuowany był przez pokolenia.

Istotną wskazówką jest natomiast militarny charakter depozytu, sugerujący istnienie ścisłego związku między treścią ceremonii a rytuałami odprawianymi przez wojowników (a zapewne także przez elity władzy) lokalnych społeczności. Strefa tak funkcjonującej i ściśle przypisanej wojownikom przestrzeni *sacrum* jest zjawiskiem dotychczas nienotowanym na obszarze ziem bałtyjskich.

- Strefa *sacrum* związana z akwem dawnego jeziora Nidajno zlokalizowana była wewnątrz gęsto zasiedlonej w pradziejach przestrzeni osadniczej co oznacza, że należy ją postrzegać nie jako zjawisko autonomiczne, ale jako element szerszego tła kulturowego. W tym kontekście należy podkreślić, że w późnym okresie wpływów rzymskich praktycznie zanika na Mazurach obyczaj wkładania do grobów części uzbrojenia. Deponowanie broni w „świętym jeziorze” może więc być postrzegane jako negatywowe odbicie tego zjawiska – co oznaczałoby jego ścisły związek z rytuałami pogrzebowymi (widoczny *à rebours*) zazerwowanymi wyłącznie dla wojowników. Przypuszczenie to wzmacniają ślady przepalenia ozdób, powstałe w efekcie umieszczenia ich (zapewne) na stosach. Nie wiemy czy były to stosy pogrzebowe, ale taka interpretacja wydaje się bardzo prawdopodobna.

gift for a local leader but, for the time being, on this matter we are forced to resort on conjecture.

- With no close analogies available we have to rely on the ornamentation and the execution of ornaments, which have much in common with prestige objects, dated to the period between the second half of the 3rd and the onset of the 6th c., known from Scandinavian sacrificial bog sites and from imposing barbarian elite burials. A similar dating is proposed for the archaeological site (recalling nevertheless, that the time of deposition of these objects need not be the same as the time of their production), but it is not clear what were the circumstances and frequency of rituals performed on Lake Nidajno, traces of which were recorded during archaeological fieldwork.

It is not known either whether the objects discovered there were deposited at one time (possibly, within a short period of time) or whether these practices had a longer tradition and was continued for several generations.

An important clue is the military character of the deposit which suggests the existence of a close connection between the content of the ceremony and rituals performed by the warriors (and presumably, also by the member of the power-elite) of the local communities. The existence of a similar sacred space so closely associated with warriors is a phenomenon not noted earlier on the territory of Balt settlement.

- The zone of *sacrum* associated with the waters of Lake Nidajno lay in a region densely settled during prehistory which means that it should be viewed not as an autonomous phenomenon but as an element of a wider cultural background. In this context we have to stress that during the Late Roman Period the tradition of deposition of items of military outfit inside graves has virtually vanished. Thus, we may view the deposition of weapons in a “holy lake” as the reverse image of this phenomenon – suggesting its close connection with burial rituals (visible *à rebours*) reserved only for warriors.

This hypothesis is supported by traces of fire damage observed on the ornaments, the effect (presumably) of their having been placed on a pyre. We do not know whether these were funeral pyres but this interpretation seems quite probable.

- Miejsce kultowe nad Nidajnem, będąc pierwszym w Polsce archeologicznie potwierdzonym ofiarnym stanowiskiem bagiennym z okresu wpływów rzymskich i wędrowek ludów, wyraźnie nawiązuje do podobnych stanowisk z obszaru Skandynawii i północnych Niemiec. Podobieństwa widoczne są we wszystkich aspektach zachowań obrzędowych i są na tyle duże, że istnienie wzajemnych związków łączących te zjawiska jest trudne do zakwestionowania. Przedmiotem dociekań może być natomiast kwestia szerokiego kontekstu towarzyszącego „importowi idei” ze środowiska germańskiego na ziemię bałtyjskie i jego wpływ na genezę stanowiska w Czaszkowie. Istotną jest tu szczególnie skala intensywnych kontaktów łączących Bałtów z Germanami, która z pewnością mogła sprzyjać adaptacji przez mieszkańców Mazur atrakcyjnych i podnoszących prestiż zachowań. W tym kontekście nowego znaczenia nabiera hipoteza o powrocie z południa Europy części Galindów, którzy mieli wyruszyć tam na początku okresu wędrowek ludów. Równie prawdopodobne wydaje się, że zarejestrowane w Czaszkowie ślady zachowań sakralnych świadczą o obecności na Mazurach nie tylko germańskiej obyczajowości, ale także samych Germanów. Czynnikiem wybitnie sprzyjającym mogła tu być m.in. lokalizacja Mazur na szlakach komunikacyjnych łączących wybrzeża Bałtyku i Skandynawię ze strefą nadczarnomorską i północno-wschodnią częścią basenu Morza Śródziemnego. Niezależnie od tych rozważań, zasadne wydaje się stwierdzenie, że miejsce kultowe nad Nidajnem miało znaczenie ponadregionalne, z pewnością znacznie szersze, niż granice otaczającej je strefy osadniczej.
- Postulaty badawcze wyznaczające perspektywę przyszłych badań można sprowadzić do następujących kwestii: a) zwrócenie uwagi na jeziora i tereny bagiennie Mazur jako nowy obszar badań; b) rozwijanie interdyscyplinarnych badań związanych z analizami środowiskowymi; c) kontynuowanie studiów stylistycznych, a także prac nad rekonstrukcją technologii i warsztatu złotniczego w pradziejach. Przyrost wiedzy w każdej z tych dziedzin pozwoli dojrzeć nie tylko złożoność problematyki badawczej, ale może także stać się najlepszym komentarzem do niezapisanej przez Dusburga frazy *Galindia in qua Galinditae*.

- The sacred site on Lake Nidajno, the first archaeologically confirmed sacrificial bog site from the Roman Period and the Migration Period in Poland, definitely has much in common with similar sites known from Scandinavia and north Germany. Similarities are visible in all the aspects of ritual behaviour and are sufficiently great that we cannot question the existence of a relationship linking these phenomena. What still remains to be explicated is the broader context of the “import of ideas” from the Germanic environment to the Balt territory and its impact on the origin of the site at Czaszkowo. Of special importance here is the scale of intensive contacts linking the Balts with Ancient Germans which definitely could have contributed to the adoption by the inhabitants of Masuria of attractive and prestige-raising behaviour. In this context new significance is gained by the hypothesis on the return from southern Europe of some Galindians who had gone south at the onset of the Migration Period. It seems equally probable that the traces of ritual behaviour recorded at Czaszkowo may testify to the presence in Masuria not only of Germanic customs but also of Ancient Germans themselves. A highly favourable factor in this respect would have been the position of Masuria on the communication routes linking the Baltic coastland and Scandinavia with the Black Sea region and the south-eastern part of the Mediterranean basin. Be as it may it may be reasonable to say that the sacred site on Lake Nidajno had an interregional significance, certain to go beyond the boundaries of its settlement catchment.
- Research postulates which define the perspectives of future studies can be reduced to the following points: a) extending archaeological research to the lakes and wetlands of Masuria; b) developing interdisciplinary research associated with environmental analyses; c) continuing stylistic studies and work aimed on reconstructing goldworking technology and craftsmanship during prehistory. Progress made in each of named areas will help not only to grasp the complexity of the research but also can become the best commentary to the phrase *Galindia in qua Galinditae* that Peter of Dusburg did not write.

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jezioro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:

niezwykłe miejsce i natura

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria:

Bibliografia

Bibliography

Almgren, O.

1923 *Studien über die Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Mannus-Bibliothek Nr 32, Leipzig.

Afram, M., Gyelsen, R.

2012 *Sylloge Nummorum Sasanidarum Paris-Berlin-Wien 2: Ohrmazd I. – Ohrmazd II.*, Wien.

Archeologiczne dziedzictwo

2011 *Archeologiczne dziedzictwo Prus Wschodnich w archiwum Feliksa Jakobsona. Vermächtnis Ostpreußens im Archiv des Feliks Jakobson. Austrumprūsijas arheoloģiskais mantojums Feliksa Jakobsona arhīvā*, T. Nowakiewicz (red.), Aestiorum Hereditas, II, Warszawa.

Archeologiczne księgi

2008 *Archeologiczne księgi inwentarzowe dawnego Prussia-Museum. Die archäologischen Inventarbücher aus dem ehemaligen Prussia-Museum. Arheologičeskije inventarnyje knigi bywego muzeja «Prussija»*, A. Bitner-Wróblewska (red.), Aestiorum Hereditas, I, Olsztyn.

Atlas

2005 *Atlas podziału hydrograficznego Polski*, H. Czarnicka (red.), cz. I, Warszawa.

Auch, M., Nowakiewicz, T.

2009 *Ruska ceramika z Ruskiej Wsi. Przyczynek do studiów nad interregionalnymi kontaktami ziem pruskich u schyłku wczesnego średniowiecza*, Bałtowie i ich sąsiedzi, Marian Kaczyński in memoriam, A. Bitner-Wróblewska, G. Iwanowska (red.), 481–493, Warszawa.

Aufleger, M.

1997 *Tierdarstellungen in der Kleinkunst der Merowingerzeit im westlichen Frankenreich*, Archäologische Schriften des Instituts für Vor- und Frühgeschichte der Johannes Gutenberg-Universität Mainz 6, Mainz.

Bálint, C.

2000 *Byzantinisches zur Herkunftsfrage des vierteiligen Gürtels. Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6.–7. Jahrhundert*, C. Bálint (Hrsg.), 99–162, Budapest-Napoli-Roma.

Bitner-Wróblewska, A.

2001 *From Samland to Rogaland. East-West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period*, Warszawa.
2008 *Observers or participants? The Balts during turbulent epoch, The turbulent epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period*, B. Niezabitowska-Wisniewska, M. Justiniński, P. Luczkowicz, S. Sadowski (eds), 97–112, Lublin.

Blankenfeldt, R.

2008 *Das gebogene Blech aus dem Thorsberger Moor*, Aktuelle Forschungen zu Kriegsbeutecopfern und Fürstengräbern im Barbaricum, A. Abegg-Wigg, A. Rau (Hrsg.), Schriften des Archäologischen Landesmuseums 4, Neumünster.

von Carnap-Bornheim, C.

1997 *Neue Forschungen zu den beiden Zierscheiben aus dem Thorsberger Moorfund*, Germania, 75, 69–99.

Dalton, O. M.

1961 *Byzantine Art and Archaeology*, New York.

Dusburg

1697 *Petri de Dusburg Ordinis Teutonici Sacerdotis Chronicon Prussiae cum Anonymi eiusdem continuatione aliisque antiquitatibus Prussicis Christoph Hartknoch e manuscriptis codicibus rescensuit notisque illustravit*, Fröncofurti et Lipsiae.
2004 *Kronika Ziemi Pruskiej*, wyd. S. Wyszomirski, Toruń.
2007 *Petrus de Dusburgh Chronica Terrae Prussiae*, Monumenta Poloniae Historica, wyd. J. Wenta, S. Wyszomirski, Kraków 2007.

Engel, C.

1962 *Typen ostpreussischer Hügelgräber*, R. Grenz (Hrsg.), Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte, 3, Neumünster.

Engel, M., Iwanicki, P., Rzeszotarska-Nowakiewicz, A.

2006 *Sudovia in qua Sudovitate. Nowa hipoteza na temat genezy kultury sudowskiej*, Światowit, W. Wróblewski (red.), Światowit, XLVII, fasc. B, 23–34, Warszawa.

Эпоха Меровингов [Эпоха Меровингов]

2007 *Эпоха Меровингов – Европа без границ. Археология и история V-VIII вв. Merowingerzeit – Europa ohne Grenzen. Archäologie und Geschichte des 5. bis 8. Jahrhunderts. The Merovingian Period – Europe without Borders. Archaeology and history of the 5th to 8th centuries*, W. Menghin, Ch. Reich, M. Bertram, G. Lidke (eds), München.

Fizjologi i Aviarium

2005 *Fizjologi i Aviarium. Średniowieczne traktaty o symbolice zwierząt*, wyd. S. Kobielus, Kraków.

Die Franken

1997 *Die Franken. Les Francs – Wegbereiter Europas. 5. bis 8. Jahrhundert*. Mainz

Garam, É.

2001 *Funde byzantinischer Herkunft in den Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*, Monumenta Avarorum Archaeologica 5, Budapest.

Das Gold der Barbarenfürsten

2001 *Das Gold der Barbarenfürsten. Schätze aus Prunkgräbern des 5. Jahrhunderts n. Chr. zwischen Kaukasus und Gallien*, U. Koch, L. Reiblich (Hrsg.), Publikationen des Reiss-Museums 3, Stuttgart.

Hilberg, V.

2009 *Masurische Bügelfibeln. Studien zu den Fernbeziehungen der völkerwanderungszeitlichen Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren. Daumen und Kellaren – Tumiany i Kielary*, Band 2, Neumünster.

Hobbs, R., Jackson, R.

2010 *Roman Britain. Life at the Edge of Empire*, London.

Hoffmann, M.J.

2000 *Kultura i osadnictwo południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.*, Olsztyn.

Hollack, E.

1908 *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreussen*, Glogau-Berlin.

Hollack, E., Peiser, F.E.

1904 *Das Gräberfeld von Moythienen*, Königsberg.

Ilkjær, J.

2007 *Illerup Ådal. Czarodziejskie zwierciadło archeologii*, Warszawa.

Jakobson, F.

2009 *Die Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren im Kreise Allenstein, Ostpr.*, A. Bitner-Wróblewska, C. v. Carnap-Bornheim, J. Ciglis, V. Hilberg, W. Nowakowski (Hrsg.), Neumünster.

Janowski, A.

2007 *Gotlandzki trzewik pochwy miecza z przedstawieniem drzewa życia za szczecińskiego podzamcza*, Acta Militaria Mediacvalia, III, 177–186, Kraków-Sanok.

Junker, H., Malliaris, M., Wieder, H.

2009 *Bergung und Rekonstruktion eines verloren geglaubten Archibestandes. Das Fundarchiv des ehemaligen Prussia-Museums Königsberg i. Pr.*, F. Jakobson, Die Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren im Kreise Allenstein, Ostpr., A. Bitner-Wróblewska, C. v. Carnap-Bornheim, J. Ciglis, V. Hilberg, W. Nowakowski (Hrsg.), 363–384, Neumünster.

Kaczanowski, P., Kozłowski, J.K.

1998 *Najdawniejsze dzieje ziem polskich*, Kraków.

Kemke, H.

1897 *Der Silberfund von Marienhof*, Schriften der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg i. Pr., XXXVIII, 79–96, Königsberg.

Kokowski, A.

2006 *Starożytna Polska. Od trzeciego wieku przed Chrystusem do starożytności*, Warszawa.

Kolendo, J.

1998 *Napływ bursztynu z Północy na tereny Imperium Rzymskiego w I–VI w. n.e.*, Świat antyczny i barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksja nad przeszłością, I, 131–140, Warszawa.

Kontny, B.

2008 *The latest weapons in the Bogaczewo culture*, The turbulent epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period, B. Niczabitowska-Wiśniewska, M. Juściński, P. Łuczkiwicz, S. Sadowski (eds), 87–103, Lublin.

Kronika polska

Instytut Archeologii i Etnologii

1994 *Mistrza Wincentego swanego Kadłubkiem*, Kronika polska, wyd. M. Plezia, Kraków.

Lau, N.

2012 *Pilgramsdorf/Pielgrzymowo. Ein Fundplatz der Römischen Kaiserzeit in Nordmasowien. Eine Studie zu Archivalien, Grabsitten und Fundbestand*, Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete 11, Neumünster.

Leyding, G.

1959 *Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego. Część II, nazwy fizjograficzne (zlokalizowane)*, Poznań.

Madyda-Legutko, R., Przybyła, M.

w druku/in print *Riemenbeschläge aus Grab III von Wrocław-Zakrzów*, Die jünger-kaiserzeitlichen Fürstengräber aus Zakrzów/Sakrau, K. Demidziuk, D. Quast (Hrsg.), Monographien RGZM, Mainz.

Marczak, E.

2003 *Wstępne wyniki badań wykopaliskowych na stanowisku 2 – „Góra Wieżowa” w Truszkach-Zalesiu, gm. Kolno, woj. podlaskie*, W. Wróblewski (red.), Światowit, XLVI, fasc. B, 193–200, Warszawa.

Maryon, H.

1971 *Metalwork and Enamelling. A Practical Treatise on Gold and Silversmiths' Work and Their Allied Crafts*, New York.

Mažosios Lietuvos

2004 *Mažosios Lietuvos istorijos paminklai. Denkmläer der Geschichte Kleinitauiens. The historical heritage of Lithuania Minor*, Klaipėda.

Menghin, W.

2007 *Эпоха Меровингов – Европа без границ. Вводный обзор к теме выставки. Merowingerzeit – Europa ohne Grenzen. Einleitender Überblick zum Thema der Ausstellung. The Merovingian Period – Europe without Borders. An introductory survey of the exhibition theme. Эпоха Меровингов – Европа без границ. Археология и история V–VIII вв. Merowingerzeit – Europa ohne Grenzen. Archäologie und Geschichte des 5. bis 8. Jahrhunderts. The Merovingian Period – Europe without Borders. Archaeology and history of the 5th to 8th centuries*, W. Menghin, Ch. Reich, M. Bertram, G. Lidke (eds), 26–54, München.

Nowakiewicz, T.

2004 *Piłkarnia nad Boskim Jeziozem. O „wysokich domach” wczesnośredniowiecznych Prusów (na przykładzie północnej Galindii)*, Barbaricum, 7, 275–290, Warszawa.

2006 *Galindia in the Viking Age – New Shape of the Culture, Transformatio Mundi. The Transition from the Late Migration Period to the Early Viking Age in the East Baltic*, M. Bertašius (ed.), 161–172, Kaunas.

2010 *Some remarks on settlement systems of early Medieval Prussians. The case of northern Galindia, Worlds Apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age. Network Denmark-Poland 2005–2008*, U. Lund Hansen, A. Bitner-Wróblewski (eds.), 487–504, København-Warszawa.

Nowakiewicz, T., Wróblewski, W.

2003 *„Legenda galindzka” Piotra z Dusburga w świetle badań archeologicznych*, Antyk i barbarzyńcy. Księga dedykowana profesorowi Jerzemu Kolendo w siedemdziesiąt rocznicę urodzin, A. Bursche, R. Ciołek (red.), 313–322, Warszawa.

Nowakowski, W.

1995 *Od Galindai do Galinditae. Z badań nad pradziejami bałtyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego*, Barbaricum, 4, Warszawa.

1998 *Die Funde der römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Masuren*, Museum für Vor- und Frühgeschichte. Bestandskataloge 6, Berlin.

2000 *Die Olsztyn-Gruppe (Masurermanische Kultur) in der Völkerwanderungszeit. Das Problem ihrer chronologischen und territorialen Grenzen*, Die spätrömische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa, M. Mączyńska, T. Grabarczyk (Hrsg.), 168–180, Łódź.

2004a *Schylek grupy olsztyńskiej – próba nowego spojrzenia. „Nowe” materiały z cmentarzyska w Wólce Prusinowskiej w powiecie mragowskim*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 4 (246), 407–417.

2004b *Baltowie – lud na końcu świata*, Wandalowic. Strażnicy bursztynowego szlaku, Lublin–Warszawa.

Oldtidens Ansigt

1990 *Oldtidens Ansigt. Face of the Past. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II 16. april 1990*, P. Kjærum, R.A. Olsén (eds).

Powierski, J.

1971 *Przekaz Dusburga o najazdach pruskich i przejściowej okupacji ziemi chełmińskiej*, Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 4, 379–425.

2001 *Prusowie, Mazowsze i sprowadzenie Krzyżaków do Polski*, II.1, Malbork.

Rudnicki, M.

2004 *Grób grupy olsztyńskiej z miejscowości Piecki, woj. warmińsko-mazurskie*, Barbaricum, 7, 265–273, Warszawa.

2006 *Wyniki badań sondażowych na cmentarzysku z okresu wędrówek ludów w Pieckach, stanowisko I*, Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych, Światowit Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages, vol. XIV, W. Nowakowski, A. Szcla (red.), 161–165, Warszawa.

Ruggini, L.C.

2008 *Römer und Barbaren in Der Spätantike*, Rom und die Barbaren. Europa zur Zeit der Völkerwanderung, U. Roberto, Y. Rivière, J. Bemann, D. Quast (Hrsg.), München, 132–141.

Institut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

Rzeszotarska-Nowakiewicz, A.

2009 *Próba rekonstrukcji sposobu inwentaryzacji materiałów z cmentarzysk w Babiętach (Babienten) na podstawie ksiąg inwentarzowych Prussia-Museum*, Baltowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam, A. Bitner-Wróblewska, G. Iwanowska (red.), 437–462, Warszawa.

Scheibelreiter-Gail, V.

2011 *Die Mosaiken Westkleinasiens. Tessellate des 2. Jahrhunderts v. Chr. bis Anfang des 7. Jahrhunderts n. Chr.*, Wien.

Simek, R.

2008 *Die Religion der Germanen – Literarische Quellen*, Rom und die Barbaren. Europa zur Zeit der Völkerwanderung, U. Roberto, Y. Rivière, J. Bemann, D. Quast (Hrsg.), München, 92–97.

The Spoils of Victory

2003a *The Spoils of Victory. The North in the shadow of the Roman Empire*, L. Jørgensen, B. Storgaard, L. Gebauer Thomsen (eds), Copenhagen.

2003b *The Spoils of Victory. The North in the shadow of the Roman Empire*, I. Damm, L. Jørgensen (eds), Nyt fra Nationalmuseet 98 (Special Edition), Copenhagen.

Teofil Prezbiter

1998 *Diversarum Atrium Schedule. Średniowieczny zbiór przepisów o sztukach rozmaitych*, wyd. S. Kobielius, Kraków.

Toeppen, M.,

1998 *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej. Według źródeł drukowanych i rękopiśmiennych przedstawił Max Toeppen, dyrektor gimnazjum w Kwidzynie*, Olsztyn. [Geschichte Masurens. Ein Beitrag zur Preussichen Landes- und Kultur-geschichte..., Danzig 1870].

Die Welt von Byzanz

2004 *Die Welt von Byzanz – Europas östliches Erbe – Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur*, L. Wamser (Hrsg.), Schriftenreihe der Archäologischen Staatssammlung, 4, München.

Wróblewski, W.

2001 *Ossa cremata. Obrządek pogrzebowy Galindów we wczesnym średniowieczu w świetle znalezisk na grodzisku w Szestnie – Czarnym Lesie*, T. Mikocki (red.), Światowit, XLIII, fasc. B, 268–285, Warszawa.

Wróblewski, W., Nowakiewicz, T., Bogucki, M.

2003 *Terra desolata. Wczesnośredniowieczna Galindia w świetle badań mikroregionu Jeziora Salet*, W. Wróblewski (red.), *Studia Galindzkie I*, 157–180, Warszawa.

Żmudzki, P.

2010 *Agresja wobec kobiecych piersi i wojownicy bez broni, czyli Piotr z Dusburga o spustoszeniu krajów Galindów*, Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi, A. Bartoszczyk, G. Myśliwski, J. Pysiak, P. Żmudzki (red.), 647–665, Warszawa.

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jezioro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach: nieznane miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria: a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

Tomian - Nowakiwicz - Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiwicz

fol. / photo:
A. Rzeszotarska-Nowakiwicz
J. Strobin, K. Trela

Jezioro Nidajno koło Cząszkowa na Mazurach: niezwykle miejsce kultury z okresu późnej starożytności

Stanowisko w Cząszkowie znajduje się w miejscu szczególnym. Zlokalizowane jest ono na Pojezierzu Mrągowskim w zachodniej części Mazurskiego obszaru, którego charakterystykę w równym stopniu tworzą niezwykle warunki przyrodnicze, jak i liczne ślady pasjonującej historii. Współwystępowanie tych elementów jest czymś unikatowym, o czym dobrze wiedzą m.in. archeolodzy odkrywający nieznaną historię tej krainy.

Kulturowe i przyrodnicze bogactwo Mazur – skupione jak w soczewce na Pojezierzu Mrągowskim – powinno być traktowane jako dobro narodowe i można odnieść wrażenie, że na szczęście coraz więcej osób podziela ten pogląd. Można z tego faktu nie tylko czerpać satysfakcję, ale powinien stać się on słusznym powodem do dumy dla tych wszystkich, którzy z tego bogactwa umiejętnie korzystają a także dla tych, którzy to bogactwo tworzą.

T.N. i A.R.-N.

The site at Cząszkowo has a very special setting. It lies in the Mrągowo Lake District in the western area of Masuria – in a region which owes its distinctive character in equal measure to special natural conditions and to numerous relics of a fascinating past. Such a unique co-occurrence of these elements is not seen elsewhere in Poland and this is something of which many outsiders are aware, including archaeologists who have been exploring the strange history of this land.

The cultural and natural richness of Masuria – which converges in the Mrągowo Lake District as in an optical lens – should be treated as a national treasure and it seems that, fortunately, this view is shared by a growing number of people. Not only can we draw satisfaction from this fact but it also should become a good reason for pride for all those who have been using this wealth cleverly, and also for those who have been creating this wealth.

T.N. and A.R.-N.

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

Mrągowo

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rydzuchańska, Nowakiewicz

Jezioro Niedujno koło Czeszku w woj. Mazowieckim. Bardzo
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Niedujno near Czeszów in Masuria.
a unique sacrificial site from Late Antiquity

Piecki

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

foto. / photo: K. Trela

Powiat Mrągowski
<http://www.powiat.mragowo.pl>

Gmina Piecki
www.piecki.com.pl

Gmina Miasto Mrągowo
www.mragowo.pl

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

miasto

Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Komitet Nauki, Pracy i Problemów Historycznych
Polskiej Akademii Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

gmina

Powiat Mrągowski

Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Jeziro Nidajno koło Cząszkowa na Mazurach:
niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności

Lake Nidajno near Cząszkowo in Masuria:
a unique sacrificial site from Late Antiquity

©: Autorzy oraz / ©: Authors and:

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

fot. / photo: K. Trela, T. Nowakiewicz; rys./drawing: J. Błasiak-Wielgus;
Archeologiczne dziedzictwo 2011, 530; V. Hilberg 2009, Abb. 5.70)